ANARCHISTEN & MARXISTEN

DE AS 195

de AS

anarchistisch tijdschrift
opgericht in 1972 door Hans Ramaer en Wim de Lobel

44ste jaargang, nummer 195, zomer 2016.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van Stichting de AS, Den Bosch. ISSN-nummer 0920-3257.
Betalingen: IBAN: NL02 TRIO 0198 0821 50; BIC: TRIONL2U t.n.v. Stichting de AS, Den Bosch.
Jaarabonnement: 19,50 euro; buiten Nederland 27,50 euro.
Los nummer: www.tijdschrift-de-as.nl/losnummer
Bestellingen en adreswijzigingen: administratie@tijdschrift-de-as.nl
Druk: BGS, Schiedam.
Opmaak: Atalanta, Utrecht.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerstvolgende nummer, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 2086, 5202 CB Den Bosch.
E-mail administratie: administratie@tijdschrift-de-as.nl
E-mail redactie: redactie@tijdschrift-de-as.nl
Redactie: Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, André de Raaij, Martin Smit, Anita de Waal (eindred.), Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Jan Bervoets (vert.), Ron Blom, Igor Cornelissen, José Estevao, Johny Lenaerts (vert.), Valery Oisteanu, Weia Reinboud (fotobewerking), Patrice Spadoni, Laurens Vancrevel (vert.).
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin een redactioneel standpunt wordt weergegeven.
Weblog: **http://libertaireorde.wordpress.com**

UITGEVERIJ IRIS

Brochurereeks Anarchistische teksten:

1. Bakoenin, *De internationale broederschap*, € 4,50
2. Emile Henry, *Anarchist van de daad*, € 4,50
3. Oscar Wilde, *De menselijke ziel onder het socialisme*, € 4,50
4. Lazare, *Anarchie*, € 2,70
5. *Een keerpunt in de Spaanse Burgeroorlog*, Anoniem protest, € 2,70
6. *Antisemitisme en revolutie. Bernard Lazare en de Dreyfusaffaire*, € 3,40
7. Séverine, *Journaliste en feministe*, € 4,50
8. Etienne de la Boétie, *De vrijwillige slavernij*, € 4,50
9. Jean Giono, *De pacifist*, € 4,50
10. Bob Black,*Werken is dwang*, € 4,50
11. H.E .Kaminski, *Céline in dienst van de nazi's*, € 4,50
12. Sade, *God bestaat niet. Dialoog tussen een priester en een stervende*, € 4,50
13. Dick Gevers, *Sacco en Vanzetti*, € 4,50
14. Thoreau, *Burgerlijke ongehoorzaamheid is een plicht*, € 4,50
15. Emile Armand, *Wat is een anarchist?*
    & Jules Lermina, *Het ABC van de libertair*, € 4,50
16. Herbert Read, *Mijn anarchisme*, € 4,50
17. Octave Mirbeau, *De kiezersstaking*, € 4,50
18. Octave Mirbeau, *De gekkin, de bottenzetter, de muur, de bonte koe*, € 5,00
19. Diderot, *Het vrolijke atheïsme*, € 5,00

Boeken:

Jules Vallès en de Commune van Parijs, € 9,10
Bakoenin, *God en de Staat*, € 12,50
Kropotkin, *De anarchistische moraal*, € 9,00
Dick Gevers, *Surrealisme en anarchisme*, € 15,00
Kaminski, *Barcelona 1936*, Aquarellen van Sim. € 20,00
Willem Gevers, anarchist, 12 ironische zelfportretten in mapje, € 4,50
Sacco en Vanzetti, *Brieven*, € 20,00

Bestellingen d.m.v een e-mail naar:
dgevers@zonnet.nl, met vermelding van de titel.

MARXIST OF ANARCHIST?

Er zijn momenten waarop politieke actie nieuwe mensen naar de linkse beweging doet komen. Occupy was zo'n moment, maar ook de Nieuwe Universiteit heeft betrokkenen politiek geëngageerd. Kijkend naar die betrokkenen kan ik vaak raden waar ze, indien ze zich gaan aansluiten bij een bepaalde groepering, terecht gaan komen. En dat brengt me tot de constatering dat de keuze om marxist dan wel anarchist te worden zich in belangrijke mate laat leiden door het 'thuisgevoel'. Voor mij persoonlijk is dat een wat dubieuze woordkeuze omdat ik mij thuis voel bij het anarchisme, maar thuiskom bij een marxist, aangezien Ron Blom mijn levenspartner en marxist (trotskist) is. In het kader van het thema van de AS *heb ik daarom besloten de inleiding persoonlijk te houden.*

DEMONSTRATIEBLOK

Tot een aantal jaren geleden wisten trotskisten mij enorm te ergeren bij demonstraties. Ze vormden een hecht blok dat tijdens demonstraties een gemeenschappelijk 'kunstje' uitvoerde. De eerste keer dat ik dat van nabij meemaakte was in Brussel, toen een stevig blok van Belgische en Nederlandse trotskisten op commando plotseling in de demonstratie stil stond – daarmee de demonstratie blokkerend – en na ongeveer een minuut op een nieuw commando gemeenschappelijk een sprintje trok onder het roepen van dezelfde kreet en ik denk – maar dat weet ik niet zeker meer – het gemeenschappelijk heffen van een vuist.

Ik was daar in Brussel met Ron, die ik op dat moment nog niet zo heel lang kende. Hij kwam kameraden tegen en sloot zich – met mij – bij het trotskistisch blok aan. Het 'kunstje' deed mij onmiddellijk uit het blok springen en met weerzin en een haast fysieke onpasselijkheid naar het gebeuren kijken. Ron was een beetje verbaasd over mijn reactie; zo deden ze dat altijd. Ik ben niet meer in het blok teruggekeerd.

Soms vormen anarchisten bij demonstraties ook een blok, liefst dicht bij de Internationale Socialisten zodat ze tegen elkaar op kunnen bieden in het roepen van antikapitalistische slogans. Het is altijd een gezellige, rommelige groep mensen die loopt te dollen, en bij te praten met elkaar. De gedachte dat er een gemeenschappelijke, gesynchroniseerde activiteit binnen het blok wordt uitgevoerd – op grond van een commando(!) – is onbestaanbaar.

VAN BINNENUIT OF VAN BUITENAF

Ron heeft zijn dienstplicht vervuld. Hij is de enige man in mijn omgeving die geen dienst heeft geweigerd of op een andere manier heeft getracht onder de dienstplicht uit te komen. Ik dacht eerst dat hij pas na zijn diensttijd politiek geëngageerd was geraakt, maar begreep later dat het een bewuste keuze was geweest. Een groot deel van zijn diensttijd heeft hij zich bezig gehouden met vakbondsstrijd binnen de VVDM en actievoeren als militair, bijvoorbeeld tegen kernwapens.

Zijn opvatting was – en is – dat het belangrijk is om de arbeiders van binnenuit te radicaliseren en te mobiliseren. Dat betekende tijdens zijn diensttijd in de praktijk voor hem – en mensen zoals

hij – dat hij regelmatig disciplinair gestraft werd. Ik besefte pas echt hoe zwaar dat geweest moet zijn toen ik een oude foto van Ron en een paar kameraden van hem zag. Ze waren in uniform aan het demonstreren tegen kernwapens; jonge, kwetsbare gezichten onder die belachelijke soldatenpet. De kwetsbaarheid van de gezichten hing wellicht ook samen met het feit dat zij zich bij iedere foto die van hen gemaakt werd – en gemaakt moest worden want juist daarom demonstreerden zij in uniform – sterker bewust werden van de straf die in de kazerne zou gaan volgen.

Marxisten hebben een afgewogen strategie die moet leiden tot een revolutie, waarbij de maatschappij omver wordt geworpen en de nieuwe maatschappij moet worden opgebouwd. Om die revolutie te bewerkstelligen stellen marxisten – terecht – dat een substantieel deel van de bevolking bereid moet zijn deze revolutie te ondersteunen. Dat kan volgens marxisten alleen door mensen bewust te maken – te rekruteren – voor de zaak. Bij anarchisten is het niet zo duidelijk met welke strategie zij van plan zijn tot de revolutie te komen maar 'rekruteren' is zeker niet een anarchistische methode. Ik denk dat de meeste anarchisten zich – bewust of onbewust – op het standpunt stellen dat zij door hun eigen manier van leven en handelen andere mensen laten zien dat het ook anders kan, en zo mensen bewust willen maken van de mogelijkheid dat er ook een andere maatschappij mogelijk is dan de huidige maatschappij. Of zoals Frans Boenders schrijft: 'Anarchisten hebben geen leiders en hun propaganda is niet gericht op overrompeling, meestal ook niet op overreding, maar in wezen op bewustmaking.'[1]

In de praktijk betekent dit dat anarchisten meer de neiging hebben zich terug te trekken uit de maatschappij, binnen een eigen alternatief, terwijl marxisten zich doelbewust midden in de maatschappij werpen om op de werkvloer, in de buurt en op scholen proberen mensen te mobiliseren.

Beide strategieën hebben een kracht en een zwakte. De kracht van de anarchistische strategie is het behoud van relatieve onafhankelijkheid en het behoud van het eigen gedachtegoed. Daarnaast – en ik vind dat geen onbelangrijk punt – verbetert het de kwaliteit van je eigen leven. De keuze om je eigen alternatief te creëren en daarbinnen te leven zonder je constant te bewegen in die verrotte maatschappij buiten je alternatief, is een heel fijne keuze.

De kracht van marxisten is dat ze – doordat ze zich in de maatschappij tussen andersdenkenden bewegen – beter weten wat er omgaat in de maatschappij. Hierdoor zijn zij beter in staat om mensen te mobiliseren. Sterker – marxisten (en zeker trotskisten) maken het tot onderdeel van hun strategie om zich onder te dompelen in de maatschappij en van binnen uit te mobiliseren en rekruteren door overredingskracht.

André de Raaij refereert in zijn rubriek Ongedoofd Vuur en zijn artikel 'De strijd die wel gestreden mag heten' aan die trotskistische proletarische oriëntatie. André noemt in dit laatste artikel eveneens de onderbelichting van vrouwen binnen de marxistische beweging. Een onderbelichting die ik onmiddellijk beaam, waarbij ik helaas moet constateren dat eenzelfde onderbelichting binnen de anarchistische beweging in

heden en verleden te bespeuren valt. Ziedaar dan in ieder geval een overeenkomst tussen beiden.

WANDELENDE BOEKENKAST OF VRIJBLIJVEND WANDELEN

Toen ik Ron nog niet zo lang kende viel mij op hoe vaak hij citeerde uit allerlei standaardwerkjes. Ik dacht eerst dat het aan hem lag, totdat ik in contact met zijn kameraden tot de conclusie kwam dat het bij marxisten hoorde. Zij kennen lange gedegen citaten uit hun hoofd – of weten op de pagina nauwkeurig waar je een belangrijke overweging kan vinden – en onderstrepen daarmee hun mening. Dat betekent niet dat ze blind een tekst citeren – ze weten over het algemeen wat ze zeggen en wat het betekent – maar dat ze de binding met elkaar lijken te versterken door een citaat her en der in de discussie te brengen. Die citaten zijn dan op zichzelf overigens soms ook weer een aanleiding tot discussie. Anarchisten citeren niet in een discussie. Ze roepen soms een naam van iemand die dat ook gezegd heeft, maar echt citeren hoor ik een anarchist zelden doen.

Ik denk dat trotskisten dit citeren leren van de scholingen. Anarchisten doen weinig aan scholing – het klinkt ook erg zwaar op de hand – maar het is wel een manier om met elkaar te discussiëren, van elkaar te leren en elkaar te leren kennen.
Binnen de anarchistische beweging zijn er natuurlijk de Pinksterlanddagen, 2dH5 en er worden discussieavonden over bepaalde thema's georganiseerd. Maar marxisten hebben veel meer aandacht voor hardnekkige scholingen waarbij mensen geacht worden voorbereid en aanwezig te zijn. Misschien is het voor marxisten belangrijker om verbinding met elkaar te houden door middel van scholingen omdat ze zich zo vol in de maatschappij storten om die maatschappij van binnenuit te veranderen. Zij hebben het nodig om elkaar te spreken, om hun eigen gedachtegoed tegen het licht te houden en gekozen strategieën te scherpen. Ik heb begrepen dat veel nieuwe aanwas binnen de anarchistische beweging de binding mist. Ze komen net kijken en willen graag discussiëren, de verschillende stromingen binnen de beweging leren kennen en daarover van gedachten wisselen met anderen. Een voorstel van iemand uit de beweging is nu om een vrijblijvende wandelclub op te richten. Toen ik het voorstel hoorde, moest ik onmiddellijk denken aan de anarchistische mandolineclub waar mijn oudtante voor de oorlog lid van was. Afgezet tegen de scholingsbijeenkomsten van de trotskisten moet ik om die binding via een 'vrijblijvende wandelclub' glimlachen, maar als het van de grond komt moet ik Ron beslist een keer meenemen. Het grote voordeel van een vrijblijvende wandelclub boven een gedegen scholing is in ieder geval dat het je niet alleen bewust kan maken van de maatschappij, maar ook van de wereld om je heen, de natuur die nog net aanwezig is – zelfs in de Randstad.

POLITIEK MET HUMOR

Ik heb ooit tegen Ron gezegd dat ik veel van Marx heb gelezen en dat ik het wellicht wel in grote lijnen met hem eens zou kunnen zijn, maar dat ik nooit een marxist zal worden omdat Marx geen humor had. Het heeft – hoe kon het anders – geleid tot vele citaten die Ron mij ten gehore bracht om aan te tonen dat Marx wel humor had. Soms kon hij tri-

omfantelijk met een boek opengeslagen in de hand bij mij binnen komen om mij voor te lezen hoe grappig Marx uit de hoek kon komen. Persoonlijk ben ik nog steeds niet overtuigd, al heb ik inmiddels uit die citaten van en over Marx wel begrepen dat hij vaak in de kroeg te vinden was.
Ik geloof dat mijn weerzin tegen de humorloosheid van Marx gedeeld wordt door veel andere anarchisten. Marx' schoonzoon – Lafargue – is altijd aanhanger van zijn schoonvader geweest. En toch wordt zijn meesterlijke *Het recht op luiheid* (in 1976 in een Nederlandse vertaling van Anton Constandse verschenen) in anarchistische kring meer gelezen dan in marxistische kring, terwijl het toch echt een marxistisch werkje is. En volgens mij heeft dat meer te maken met de humoristische vorm van het werkje dan met de inhoud. Nu deed Willemijn mij tijdens het Marxismefestival – waar ik heen ga zoals Ron naar de PL en 2dH5 gaat – een tip aan de hand. Danny Katch, marxist en comedian, heeft een – naar zij zegt – heel grappig boekje geschreven onder de titel *Socialism… Seriously*. Ik heb het nog niet gelezen, maar het klinkt veelbelovend.

Patrice Spadoni analyseert in dit themanummer de poging van Daniel Guérin om anarchisme en marxisme met elkaar te verbinden. Thom Holterman stelt in zijn artikel vast dat de poging van Guérin om het anarchisme en marxisme met elkaar te verzoenen, zodanig dat er een 'libertair marxisme' tot stand is te brengen, dood liep. Maar, Thom Holterman ziet wel mogelijkheden om van marxisten te leren. In zijn artikel gaat hij in dit verband in op de kritische theorie van de Frankfurter Schule (aan de hand van het proefschrift van Martin Jay, *De dialectische verbeelding*) en over Herbert Marcuse aan de hand van het boek *Over Marcuse* van Jean-Michel Palmier.
Wellicht is het verspilde energie om de twee stromingen met elkaar te willen verbinden tot één stroming. De mogelijkheid bestaat dat door een verbinding van de beide stromingen tot één stroming, de kracht van het individu wordt bekneld. Het is immers de eigen persoonlijke keuze van het individu geweest zich aan te sluiten bij één van beide stromingen, en soms – zoals in het geval van Guérin – zich los te maken van de ene beweging en over te stappen naar een andere.
Samenwerken is natuurlijk wel serieus het overwegen waard, vooral in deze barre tijden voor radicaal links. En er zijn voorbeelden in de geschiedenis waarbij radicaal links effectief heeft samengewerkt en tot aardige resultaten is gekomen.
Ron Blom schrijft in dit verband onder de titel *Een rebelse meid is een parel in de klassenstrijd* over een samenwerkingsverband van vrouwen vanuit verschillende linkse stromingen binnen de Revolutionair Socialistische Vrouwen Bond tussen 1917 en 1921. Het waren de ideologische verschillen tussen de stromingen die uiteindelijk de samenwerking onmogelijk maakten, maar zo lang het duurde heeft het wel gewerkt.
Op een heel andere manier hebben radicaal linkse groeperingen samen bijgedragen aan het succes van de Februaristaking in 1941. Hierover een artikel van de schrijver van deze inleiding.

Zijn de tegenstellingen tussen anarchisten en marxisten zo groot zijn dat duurzame samenwerking onmogelijk is?
Tijdens de afgelopen Pinksterlanddagen

hoorde ik een Vlaamse student zeggen dat hij – op basis van ervaring met een gemeenschappelijk project met communistische studenten – geleerd heeft nooit meer samen te werken met communisten. Hij relativeerde dat echter onmiddellijk door te zeggen: 'Allez, wel met individuele communisten, dat zijn goede kameraden geworden, maar niet met hun organisaties.' Het klonk mij in de oren als een prima vorm van samenwerking tussen marxisten en anarchisten. Soms moet je erkennen dat er redenen zijn waarom de organisatiestructuren van andere groeperingen een beletsel vormen om samen te werken terwijl je met de individuen van een groepering uitstekend uit de voeten kan.

Persoonlijk geloof ik dat het heel goed mogelijk is om samen te werken, mits marxisten en anarchisten de verschillen respecteren en in plaats van elkaar op de verschillen te bestrijden, de meerwaarde erkennen van het verschil in strategie en cultuur.
Ik ben natuurlijk bevooroordeeld. Ik werk al 12 jaar samen met een marxist. Dat betekent naast soms een politieke onenigheid – meestal over de middelen tot het doel – ook een weldadig gebruik van elkaars kennis en talenten. Het is heerlijk met een wandelende boekenkast in huis te wonen als men informatie zoekt. Onderzoek wordt door Ron met suggesties en handige tips, met name over bestaande archieven waarin te snuffelen valt, gesteund. Zo maak ik dankbaar gebruik van de gedegen trotskistische scholingen waar Ron zo vlijtig heeft gestudeerd.
In huiselijke kring betekent samenwerken dat wanneer een nieuw voorwerp zijn intrede doet in ons huis, ik geduldig wacht totdat hij de gebruiksaanwijzing heeft gelezen en dan aan de slag ga zoals ik het zelf bedacht had, waarbij hij op de achtergrond met de gebruiksaanwijzing in de hand instructie geeft, die ik opvolg... of niet natuurlijk. *(AdW)*

NOOT

(1) Frans Boenders, *De volle vrijheid*, pag. 11.

Stakende conducteurs en trambestuurders in de Sarphatistraat, 25 februari 1941

KRITISCHE THEORIE EN ANARCHISME

Thom Holterman

Het anarchisme kent geen gesloten geheel van leerstellingen. Het staat open voor verandering; je zou kunnen zeggen dat het 'lerend' is. Dat is generatie op generatie anarchisten duidelijk geworden. Daarmee is voorkomen dat het zich als een 'kerk' ontpopte. Dat betekent dat er tegenstellingen bestaan hebben en zullen bestaan, tussen anarchisten onderling en met ideologische 'buren' van anarchisten, zoals marxisten. Maar ook die kennen onderling weer (grote) tegenstellingen. Het is evenwel niet uitgesloten dat door anarchisten van sommige marxisten te leren valt. In het hier onderstaande zal ik die mogelijkheid aannemelijk maken aan de hand van wat de marxistische Frankfurter Schule ten aanzien van de kritische theorie heeft voortgebracht. Hetzelfde geldt voor leden van die school, waarvoor ik er één koos, Herbert Marcuse, om over zijn denkbeelden iets te zeggen.

FRANKFURTER SCHULE

Al onmiddellijk moet hier worden herhaald, dat net zo min 'het' anarchisme als 'het' marxisme bestaat. En laten we wel wezen, Bakoenin kon zich vinden in de economische analyses die Marx publiceerde. Wat hen uit elkaar dreef zat op de lijn autoritair/anti-autoritair. Een heel andere vraag is of het anarchisme en het marxisme met elkaar te verzoenen zijn, zodanig dat er een 'libertair marxisme' tot stand is te brengen. De Franse revolutionaire schrijver en historicus Daniel Guérin (1904-1988) ging die weg. Die liep uiteindelijk dood. Het is niet mijn bedoeling hiervoor een uitweg te vinden.

De naam 'Frankfurter Schule' verwijst naar een Duitse groep van vooral filosofische en sociologische theoretici (Horkheimer, Adorno, Marcuse en anderen) die tussen de twee wereldoorlogen aan de universiteit in Frankfurt een marxistische 'school' vormden (een Instituut gesticht in 1924), die kritisch stond zowel tegenover het kapitalisme als tegenover het sovjetmarxisme. Na de machtsovername in Duitsland door de nazi's, vluchtte het merendeel van hen naar de Verenigde Staten. Na de Tweede Wereldoorlog is een aantal van hen naar Frankfurt teruggekeerd om hun werk aldaar voort te zetten. Het instituut bestaat nog steeds.

De Amerikaanse historicus Martin Jay heeft van deze 'school' en het ermee corresponderende 'Institut für Sozialforschung' de intellectuele geschiedenis geschreven (hij beperkt zich tot de periode 1923-1950). Hij deed dat met een proefschrift dat ook in het Nederlands is vertaald, getiteld *De dialectische verbeelding* (Baarn, 1977). Ik gebruik dit om een korte schets te geven van de door die school ontwikkelde 'kritische theorie'. Ik laat daarbij na met noten te werken omdat ik mij wat de kritische theorie aangaat uitsluitend houd aan wat ik bij Jay vind.

KRITISCHE THEORIE

De kritische theorie is ontwikkeld als antwoord op het falen van het traditionele marxisme, mede om een verklaring te geven voor de tegenzin van het proletariaat om zijn historische rol te vervullen. Wat hier 'kritische theorie' wordt genoemd, moet niet worden begrepen

als een afgeronde theorie. Elementen ervan zijn gaandeweg aangedragen door diverse leden. Ze zijn toegepast, bekritiseerd, herzien, verlaten enzovoort.
Het gaat om een theorie met een niet-systematische inslag (het is geen 'blok').
De gedachtevorming en de kennisleer die eraan is te ontlenen, moet de beargumenteerde wijzen van het kritiseren van de bestaande maatschappij ondersteunen. Wat die maatschappij aangaat, was het om het even of dit de westers-kapitalistische of de toenmalige Sovjetmaatschappij betrof. Niet verwonderlijk is dat sovjetmarxisten de wetenschappers van de Frankfurter Schule maar een stelletje burgerlijke renegaten vonden. De wetenschappers van de school hadden op hun beurt weer weinig op met anarchisten. De vraag of dit al dan niet terecht was, laat ik hier rusten.
Dat orthodoxe- en partijmarxisten een grondige hekel hadden aan de vertolkers van de kritische theorie is niet vreemd: al hun 'zeker weten' werd ontkracht. Om een idee te geven waarmee weer de aanhangers van kapitalisme werden bestookt, is het goed even stil te staan bij de afwijzing door de kritische theorie van de ascese (zelfonthouding, ontzegging) die zo mooi past in de burgerlijke ethiek van de zelfverloochening. Bedenk dat de kwestie een actualiteitswaarde heeft omdat het past in de politieke betogen om bezuinigingen, met name die op het sociale vlak, geaccepteerd te krijgen.
Wat leren die betogen? Er moet gewerkt worden (arbeid, plicht roept; overigens terwijl er geen werk is); de buikriem moet worden aangehaald – wat alleen voor de massa niet-rijken geldt (rijken kennen geen ascese). Dit soort betogen past ook in morele klimaatdiscussies. Ascese gaat de wereld redden... Aldus veranderen morele ondernemers de ellende in ascese als maatschappelijke norm, zo is bij kritische theoretici te vinden. Dit alles om het kapitalistische stelsel onaangetast te laten en de rijken de kans te geven rijker te worden...
De kritische theorie behandelt het marxisme ondogmatisch. Het zocht geen 'eeuwige' wetten. De resultaten van een materialistische analyse hadden in de ogen van de kritische theoretici slechts een betrekkelijke, historisch bepaalde betekenis. Er was afkeer van gesloten filosofische systemen. Bij de grondlegger van de kritische theorie, Max Horkheimer (1895-1973), evenals de anderen, was er steeds gevoeligheid voor het belang van individualiteit als waarde die nooit geheel ten onder mocht gaan in de eisen van de totaliteit (verhouding individu/collectiviteit). Het gevaar ligt namelijk niet bij degenen die te grote nadruk leggen op subjectiviteit en individualiteit, maar juist bij degenen die ze totaal proberen te vernietigen onder de noemer van een onjuist totaliteitsdenken.
Wat hun kennisleer aangaat, valt de verwerping van allerlei identiteitstheorieën op (theorieën die een soort één op één constructie leveren van waarneming/afspiegeling). Met die verwerping blijkt een waardering voor de actieve elementen bij het kennen (het is de mens die waarneemt, waarbij zijn kijken mede bepaald wordt door zijn kennis en vooroordelen). Dit moest volgens de kritische theorie voorkomen dat de orthodox marxistische theorie over waarneming als een afspiegeling (alleen zij zagen het juist, en dan ligt afdwingen om de hoek) werd aanvaard.
Horkheimer stelde een materialistische maatschappijtheorie voor, zo is bij Jay te

lezen, die zich duidelijk onderscheidt van het 'vermeende' materialisme van het orthodoxe marxisme. Dat maakte van de zogenaamde 'objectieve materiele wereld' een fetisj (een verschijnsel is tot ding gemaakt). Wat hij afwees was het verheffen van het materialisme tot een kennistheorie die aanspraak maakte op absolutie zekerheid (de werkelijkheid zou ermee uitputtend verklaard kunnen worden). Er is echter altijd een actief element (de beschouwer) bij het kennen: de waarnemingsobjecten, betoogt Horkheimer, zijn zelf product van het menselijk handelen. Het is een reden om eveneens alle soorten positivisme af te wijzen, omdat men daarmee ook uiteindelijk afstand doet van reflectie.

Bij Horkheimer is al het absolute verdacht. Bovendien was hij van mening dat het marxisme zich niet moest bezighouden met het ontdekken van onveranderlijke waarheden, maar gericht moest zijn op het stimuleren van maatschappijverandering. Het materialisme moest dus niet wijken voor een relativistische berusting. Waarover Horkheimer, Adorno en Marcuse het volgens Jay eens waren, is: de kritische theorie weigert het heden te vereeuwigen. Dit om de mogelijkheid van een andere toekomst open te houden. Het gaat hen om de integratie van rationele theorie, esthetische verbeelding en menselijk handelen.

Aan de kritische theorie ligt maatschappijverandering ten grondslag. In het orthodoxe marxisme geldt het proletariaat als de revolutionaire klasse die deze verandering tot stand zal brengen. Dat is door de kritische theorie verlaten. Tegelijk waren de kritische theoretici bereid zich te verbinden met alle 'progressieve' krachten die bereid waren 'de waarheid te spreken'. Dit opent de mogelijkheid om een bepaalde convergentielijn te construeren tussen de kritische theorie en specifieke ideeën die leven binnen anarchistische kringen. Ten aanzien van het laatste moet ik denken aan Bookchins idee over 'post-scarcity anarchism'. Daarbij gaat ook Bookchin uit van een niveau (intellectueel en materieel) van de moderne maatschappij om het stadium van schaarste ten aanzien van normale middelen van bestaan, te overstijgen. Dit kan beschouwd worden als een nieuw maatschappelijk paradigma (*Post-Scarcity Anarchism*, 1971).

ANARCHISTISCH ELEMENT

Een van de vertrekpunten voor de convergentie die ik zie, is het loslaten van de fetisjering van de arbeid. Horkheimer ruimt voor arbeid geen centrale plaats in. Hij heeft daar mede het volgende argument voor: omdat socialisten vasthouden aan dit algemene begrip, maken zij zichzelf tot werktuigen van de kapitalistische propaganda. De goede maatschappij is er voor hem een waarin de mens vrij is te handelen als subject, in plaats van behandeld te worden als een afhankelijk predicaat. Hij meent, net als Marcuse, zo geeft Jay weer, dat de materiële voorwaarden voor verwerkelijking van de vrijheid tenslotte zijn bereikt.

Het einde van de schaarste wordt gezien als het mogelijke gevolg van de verspreiding van de technologische ethiek. De breuk met het verleden – waarvoor hij pleitte – hangt nu alleen af van de wil van de mensen. Ik zie dit als een anarchistisch element, zeker waar er – aldus Jay – sprake is van een 'Luxemburgse' (Rosa Luxemburg) of syndicalistische trek in de kritische theorie. Zeer direct wordt dit bij Horkheimer zichtbaar als Jay hem citeert: 'Het theoretische ontwerp, het radensysteem, dat

volgens de pioniers ervan verondersteld wordt de weg naar de nieuwe maatschappij te laten zien, komt voort uit de praxis. Het gaat terug tot 1871, 1905 en andere gebeurtenissen. De revolutie heeft een traditie en van de voortzetting daarvan is de theorie afhankelijk' (Jay citeert hier Horkheimers *Autoritärer Staat*, 1942).

Naast het moment van herkenning, gelegen in het paradigma van de 'post-scarcity' zijn er ook andere anarchistische elementen in de kritische theorie te vinden. Een daarvan is de verdediging van de menselijke vrijheid. Zo wordt de voortschrijdende vernietiging van gebieden van menselijke spontaniteit alarmerend geacht. 'Vrijheid zelf is nooit gegeven, altijd bedreigd', aldus Adorno (geciteerd bij Jay).

HERBERT MARCUSE

Ik verlaat hier het boek van Martin Jay om via het boek van de Franse filosoof en kunsthistoricus Jean-Michel Palmier (1944-1998) getiteld *Over Marcuse* (1968; in het Nederlands vertaald, Amsterdam, 1971) enkele zienswijzen van Marcuse te behandelen, zienswijzen die ik vruchtbaar acht voor het formuleren van anarchistische inzichten.

De Duits-Amerikaanse filosoof en socioloog Herbert Marcuse (1898-1979) verlaat in zijn jonge jaren de Duitse sociaaldemocratische partij nadat de Vrijkorpsen van de sociaaldemocratische minister Gustav Noske de revolutionairen Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg hadden vermoord (15 januari 1919). Het meest opvallende, aldus Palmier, van de politieke evolutie van Marcuse is dat hij zijn onafhankelijkheid bewaart ten opzichte van de bestaande politieke partijen. Dat is overigens een kenmerk van bijna alle leden die aan de kritische theorie werkten. Net als de andere kritische theoretici heeft hij geen aandrang gevoeld zijn intellectuele vrijheid op te offeren aan het orthodoxe Russische marxisme en heeft hij de politiek van de USSR nooit gesteund.

Zijn *Soviet Marxism, a Critical Analysis* (1958) is een felle aanval op de stalinistische bureaucratie. Hij zal ook een van de radicaalste critici worden van de Amerikaanse maatschappij door, zoals Palmier noemt, zijn niets ontziende aanvallen op de repressieve krachten van de ideologie van de industriële maatschappij. Intrigerende teksten van Marcuse, ook voor anarchisten, zijn diens *Eros en cultuur* (1955) en *De eendimensionale mens* (1964). Sommige orthodox-marxistische elementen binnen de Duitse Nieuw Links beweging in de jaren zestig zullen Marcuse's 'grote weigering' (het verwerpen van de repressieve consumptiemaatschappij) slechts een 'onbepaalde negatie' vinden. Daarmee hadden zij tot doel hem expliciet te plaatsen in de anarchistische traditie...

Marcuse heeft dan al onderkend, wat zelfs Friedrich Engels niet was ontgaan: het (Engelse) proletariaat is niet langer een revolutionaire klasse; ze wordt de linkervleugel van de kapitalistische maatschappij (een brief van Engels aan Marx uit 1858, geciteerd door Marcuse in zijn *Soviet Marxism*). De immanente instorting van het kapitalisme is, naar de observaties van Marcuse, in strijd met de feiten. Het klassieke concept van het proletariaat als revolutionaire klasse zoals Lenin dat analyseerde, wordt – aldus Marcuse – door de feitelijke ontwikkeling van de arbeidersklasse gelogenstraft. Maar Lenin bleef erbij, want hij had dit concept nodig ten behoeve van de monopolisering van het revolutionaire elan door de (communistische)

partij. Die zou de 'revolutionaire beroepsorganisatie' worden om het proletariaat aan te voeren. In het stalinistische concept zou dit allerminst verdwijnen, evenmin als de staat…

Een ander huzarenstukje is dat Marcuse een poging heeft gewaagd om Marx en Freud te 'verenigen'. In zijn *Eros en cultuur* levert dit ondermeer twee concepten op: (a) de surplus-repressie en (b) het rendementsbeginsel. Het eerste verwijst naar beperkingen die voor sociale overheersing noodzakelijk zijn. Het tweede is het beginsel van een op winst en concurrentie gebaseerde maatschappij die zich in een voortdurende expansie bevindt. De surplus-repressie hangt samen met het in de burgerlijke maatschappij als noodzakelijk verkondigde uitstel van behoeftebevrediging (hier ligt ook een verband met de ascese waarover we het hierboven hadden).

Onze cultuur is niet alleen repressie, maar ook die van surplus-repressie. Dat laatste heeft aldus Marcuse inmiddels geen materiële noodzaak. Daar ligt een mogelijkheid de ideologie van de industriële maatschappij te doorbreken. Het opent de weg voor een niet-repressieve cultuur. Palmier herkent hierin de oorspronkelijkheid van het werk van Marcuse: (1) de ontkenning van het onvermijdelijke karakter van de surplusrepressie waardoor de hoog ontwikkelde industriële maatschappij wordt gekarakteriseerd en (2) zijn concept van de mogelijkheid van een niet-repressieve maatschappij.

Evenals het eerste punt acht ik ook het laatste een anarchistisch element, mede omdat er een verband met het paradigma van de 'post-scarcity' is te leggen. Ik zou zeggen, tegen Margaret Thatcher in, There is an alternative (TIANA).

Het is vervolgens goed om hier even stil te staan bij het onderscheid eeuwig/historisch – dit vanwege de specifieke keuze binnen de kennisleer als opgevat door de kritische theorie. Verschijnselen die een eeuwigheidskarakter worden toebedeeld – zoals in een burgerlijk-kapitalistische maatschappij het geval is met concurrentie en schaarste – worden daarmee een permanent karakter gegeven (het ligt in de 'natuur' van…). Uiteraard betreffen dat verschijnselen die het kapitalistische systeem in stand (moeten) houden. Ze worden door de permanentie voor onveranderlijk en onvermijdelijk aangezien ('er zal altijd schaarste heersen'). Een verschijnsel dat als 'historisch' wordt begrepen, kan bepalend geweest zijn in een benoembaar tijdperk, maar in een volgend tijdperk kan het zijn ingehaald, zoals 'schaarste', gelet op de technologische ontwikkelingen. Verdedigers van het kapitalisme hebben er dus belang bij het eeuwigheidskarakter te benadrukken.

In zijn werk *De eendimensionale mens* komt Marcuse op die verlening van eeuwigheidswaarde terug in relatie tot het rendementsbeginsel. Ook hier wordt in de burgerlijke ideologie aangevoerd dat de elementen van dat beginsel van 'natuurlijke' aard zijn (concurrentie aangaan, uit zijn op winst ligt in de aard van het beestje). Dat moet wel gestuurd worden in die richting en aldus ontstaat er een vorm van eendimensionaliteit. De maatschappij gaat totalitaire kenmerken krijgen. Nationale economieën worden in een wereldomvattend systeem van militaire bondgenootschappen, monetaire overeenkomsten en technische hulpprogramma's geïntegreerd, welk systeem zich concentreert op belangen van de grote ondernemingen. Het is wat we op dit moment zien (merk

op hoe dit aansluit bij de te verwachten effecten van het Trans-Atlantisch Vrijhandelsverdrag, TTIP).
De totalitaire kenmerken zijn te begrijpen als een 'politieke omsingeling' waarbij zich een degeneratie van socialistische partijen en vakbonden voordoet. Het vormt een gesloten geheel dat langzamerhand naar eenzelfde systeem leidt: de eendimensionaliteit. De eendimensionale wereld wordt gekenmerkt door de afwezigheid van elke wezenlijke vorm van oppositie en door een furieuze neiging tot identiteit en uniformiteit.
De opbouw van het socialisme wordt niet langer als fundamentele eis gesteld en verliest steeds meer aan betekenis tegenover eisen die onmiddellijk ingewilligd kunnen worden, en die leiden naar een aanpassing van het kapitalistische systeem... Arbeiders zijn onvrijwillige medeplichtigen van hun eigen exploitatie geworden, nu zij de wetten en regels van de consumptiemaatschappij accepteren... En de mens? Die herkent zichzelf in de artikelen die hij zich heeft aangeschaft. Marcuse moet over een bijna profetisch waarnemingsvermogen hebben beschikt...

DIALECTIEK?

Het voorgaande bevat slechts een kleine greep uit de thema's door Marcuse gelanceerd. Zo ben ik voorbij gegaan aan zijn overbekende leerstuk van de 'repressieve tolerantie'. Ook de kritische theorie heb ik slechts beperkt besproken. Geïnteresseerden zullen echt zelf Martin Jay moet bestuderen (of een ander werk, denk aan Göran Therborn, *Kritiek en revolutie, Een essay over de Frankfurter Schule,* Amsterdam, 1972). Mij was het hier te doen om een inkijkje te geven in het denken van marxisten van wie iets te leren valt in relatie tot het anarchisme. Natuurlijk, ik had ook aandacht aan de dialectiek kunnen (moeten?) besteden.
Eerlijk gezegd is dat een term waarmee ik al mijn hele leven niet overweg kan. Mij is het gebruik ervan altijd te mechanistisch gebleven. De kritische theorie wijst een dergelijke dialectiek ook af indien het als een objectief proces wordt gepresenteerd, dat de mens niet meer kan beheersen. Het is geen methodologische constructie. Waar heb je dan nog de term dialectiek voor nodig? In de kritische theorie wordt die gebruikt om onderzoek van een 'krachtenveld' (Adorno) te benoemen, waarin bijzondere en algemene verschijnselen op elkaar inwerken, legt Jay uit.
Waar ik ook aan voorbij gegaan ben, is de verhouding 'rede' en 'praxis'. Tussen beide moet volgens de kritische theorie steeds een wisselwerking (dialectiek?) bestaan. De rede heeft echter voor de kritische theorie het primaat vanwege het belang van de zelfbepalende activiteit van het individu. Het lijkt mij een onderscheid waarmee ook anarchisten kunnen leven. Hetzelfde kan worden opgemerkt als het over 'waarheid' gaat. Die bestaat niet buiten de maatschappij, zo erkent de kritische theorie, die mede van daaruit een inherente kritiek op de burgerlijke maatschappij uitoefent. Dit geschiedt door de pretenties van de burgerlijke ideologie te vergelijken met de werkelijkheid van haar maatschappelijke omstandigheden.

Mijn conclusie: de kritische theorie, beoefend door marxistische wetenschappers, veelal van een zeldzame eruditie, kan nog steeds en met vrucht voor de ontwikkeling van eigen denken door anarchisten worden bestudeerd.

‘EEN REBELSE MEID IS EEN PAREL IN DE KLASSENSTRIJD’

De (Onafhankelijke) Revolutionair (Socialistische) Vrouwen Bond, (O)R(S)VB, 1917-1921

Ron Blom

Het feminisme van de eerste en de tweede golf kan zich gelukkig verheugen op hernieuwde aandacht van onder meer een nieuwe strijdbare en jonge generatie van meiden. Diverse voormalige kartrekkers van de feministische beweging hebben zich anno 2016 helaas bekend tot het neoliberalisme en huilen mee met de wolven van de aanzwellende anti-islam- en opkomende extreemrechtse en neofascistische beweging. In een periode dat we honderd jaar Eerste Wereldoorlog herdenken en ook straks terug zullen kijken op de Russische Revolutie van een eeuw geleden, is het interessant en leerzaam om naar de rol van de toenmalige Nederlandse revolutionaire vrouwenbeweging te kijken. Ik wil dat doen aan de hand van eerst een terugblik op de vooroorlogse (in de zin van de Eerste Wereldoorlog) radicaal socialistische beweging. Vervolgens zal ik in gaan op de activiteiten van de revolutionaire vrouwen gedurende de oorlog tegen bijvoorbeeld de levensmiddelenschaarste en duurte. Daarna zal ik de oprichting in 1917 behandelen van de Revolutionair Socialistische Vrouwen Bond (RSVB) en vanzelfsprekend ook de neergang ervan in de vroege jaren twintig. Ik zal afsluiten met enkele conclusies.

De verschillende radicale socialistische en anarchistische organisaties stonden op het standpunt van gelijke rechten voor mannen en vrouwen. Zij borduurden hierbij voort op discussies in de oude beweging van de Sociaal-Democratische Bond (SDB) rond Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de Socialistenbond. In deze organisaties was niet iedereen even overtuigd van de noodzaak van een aparte vereniging voor de vrouwelijke socialisten. Bovendien bestond er scepsis over de mogelijkheden van het kiesrecht om de positie van vrouwen te verbeteren. De SDB werkte aanvankelijk zo nu en dan samen met de Vrije Vrouwenvereniging (VVV) van Wilhelmina Drucker, die voornamelijk een ‘damesstrijd’ voerde, waarbij deze zich onafhankelijk van de sociaaleconomische bevrijding vooral op de belangen van de vrouw in het algemeen oriënteerde. De VVV beschouwde het mannelijke deel van de bevolking steeds meer als de tegenstander en kwam verder weg te staan van het socialisme.[1]
Domela Nieuwenhuis en zijn medestanders waren over het algemeen niet gecharmeerd van aparte vrouwenorganisaties binnen de socialistische beweging.
Anderen, zoals de bij de SDB aangesloten syndicalist Christiaan Cornelissen en de christen-anarchist en tolstojaan Johannes Koenraad van der Veer, stonden meer open voor de noodzaak van sociaaldemocratische vrouwenverenigingen en zagen het belang om, naast gezamenlijke strijd tegen het kapitalisme, ook aandacht te besteden aan de

vooroordelen onder mannen. Belangrijk discussiepunt was steeds de afvaardiging van vrouwen naar internationale socialistische congressen en het reserveren van speciale plaatsen voor vrouwen (en jongeren) in de Centrale Raad (bestuur) van de SDB. Behalve een strijd tussen 'heeren en arbeiders' was er binnen de linkse beweging ook een pendant van dames tegenover arbeidersvrouwen.[2]

'OUDE SUFFRAGETTE' MARIE MENSING

De in 1909 uit de linkse oppositie binnen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) ontstane Sociaal-Democratische Partij (SDP, de latere CPN) kende geen eigen vrouwenorganisatie. Wel was er een aparte vrouwenrubriek binnen *De Tribune* die werd verzorgd door 'de oude suffragette' Marie Mensing. Door middel van deze rubriek wenste de partij inzicht te verschaffen in de maatschappelijke achterstand van vrouwen op mannen. Naast economische onafhankelijkheid werd gewezen op het belang van wetswijziging, kiesrechtstrijd en de rubriek polemiseerde met opvattingen volgens welke vrouwen thuis het beste op hun plaats waren. De vrouwenrubriek viel in het algemeen in goede – zij het ook wel onverschillige – aarde. Een tweetal artikelen waarin Marie Mensing een beeld gaf van de toekomstige socialistische maatschappij werd echter bekritiseerd. Ze schreef over de rol van de techniek bij de verwezenlijking van het socialisme en over de bevrijdende mogelijkheden van deze techniek. De verhouding tussen man en vrouw zou er een worden van kameraadschappelijkheid, zodat de vrouw als *mens* beschouwd zou worden. Verder deed Mensing een voorstel om met een aantal sociaaldemocratische huishoudens een collectief op te zetten, zodat door een betere verdeling van de huishoudelijke taken meer tijd overbleef voor politiek werk. Dat collectief kon dan ook vrouwen in dienst nemen voor bijvoorbeeld de was of voor de kinderverzorging. Op het daaropvolgende partijcongres werd opgemerkt dat men aan dergelijke 'feministische fraaiigheden en toekomstdromen' niets had.[3] Niet lang daarna zou Mensing stoppen met de rubriek en het SDP-partijbestuur vroeg de vakbondsactiviste Roosje Vos om het over te nemen. Dat emancipatieactiviteiten of vrouwenwerk nodig was bleek wel uit het zeer geringe aantal activistes binnen de partij. Er spraken zelden vrouwen op de vergaderingen of de notulist of verslaggever moet een blinde vlek hebben gehad.

EERSTE WERELDOORLOG

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog ontstond een coalitie van verschillende revolutionair-socialistische, anarchistische en syndicale organisaties onder de naam Samenwerkende Arbeidersverenigingen (SAV). Al spoedig kwam een subcomité van vrouwen tot stand, kortweg het Vrouwencomité geheten. Het Vrouwencomité hield zich bezig met het organiseren van wijkvergaderingen voor vrouwen waarop de eisen van de SAV werden toegelicht. De SAV gingen over in het Landelijk Revolutionair Socialistisch Comité (met plaatselijke afdelingen) en de vrouwencomités kwamen naast Amsterdam ook in andere plaatsen tot stand. Er zaten vrouwen in van uiteenlopende pluimage, van socialisten en anarchisten tot communisten en christensocialisten.

Het uitbreken van de oorlog had in de maatschappij diepe sporen achtergela-

ten. Iedereen verlangde naar vrede, de arbeiders, de werklozen en hun vrouwen voorop. Elke cent moest worden omgedraaid, de huur kon met moeite en soms ook niet worden betaald, kinderen gingen zonder fatsoenlijk schoeisel de straat op en de vrouwen moesten uren in de rij staan voor brood, bonen, aardappelen, zeep, vet en af en toe wat kopvlees. 'Het levenspeil der arbeidersbevolking is gedaald tot aanmerkelijk beneden dat van 1910,' meldde de regering zelf in een rapport.[4]
Het kwam zo nu en dan ook tot interne conflicten en strijd. In oktober 1916 had het Amsterdamse Vrouwencomité een verzoek ingediend bij B&W om twee arbeidersvrouwen uit hun midden toe te voegen aan de zogeheten levensmiddelencommissie. Deze had tot taak het adviseren van B&W bij de distributiemaatregelen. De vakbondsactivisten van het Nationaal Arbeidssecretariaat (NAS), maar ook de SDP waren hier fel tegen. Het Vrouwencomité bleef erbij dat waar hun zaken werden behandeld ze aanwezig moesten zijn. *De Tribune* repliceerde: 'dat wij dan niet begrijpen dat zij niet voor het algemeen kiesrecht strijden!'[5] Het Vrouwencomité besloot er van af te zien.

In de loop van de tijd waren verschillende vrouwenclubs ontstaan, die hoewel nauw aan elkaar verwant, ook vaak nauwelijks samenwerkten. Het was de door Hendrika van Zelm opgerichte 'Vrouwenvereniging tegen den oorlog en zijn gevolgen De Pionier' die eind 1916 het initiatief om een landelijke bond op te richten.[6] Op 8 (of 6) april 1917 ontstond de Revolutionair Socialistische Vrouwen Bond (RSVB). De RSVB telde ongeveer vierhonderdzestig leden verspreid over dertien afdelingen. Voorzitster was Hendrika van Zelm-van den Berg.
De bond hield zich aan de algemene lijn van het Landelijk Revolutionair Socialistisch Comité (LRSC) – een samenwerkingsverband van revolutionaire en antimilitaristische organisaties – en nam geen partijpolitieke standpunten in. Het maken van de revolutie was niet het alleenrecht van een partij, maar moest verwezenlijkt worden door een federatie van groepen die ieder weer de nadruk legden op een ander facet. De redactie van het tweewekelijkse RSVB-blad *De Voorbode* bestond aanvankelijk uit de SDP-leden Henriette Roland Holst, Hendrika van Zelm en de christen-socialiste Truus Kruyt.[7]
De belangrijkste werkzaamheden van de RSVB bestonden uit de levensmiddelenacties. Het ging om de strijd tegen schaarste en rantsoenering en tegen de 'centrale trog'. De SDAP steunde het instellen van centrale keukens voor goedkope warme maaltijden.[8] De RSVB was het er niet mee eens dat op de arbeidersklasse het besparingsprincipe werd toegepast. Hendrika van Zelm – ook wel Ma van Zelm onder kameraden genoemd – weigerde dan ook zitting te nemen in de voorbereidingscommissie van de gemeente Amsterdam. Bovendien wees de bond het liefdadigheidskarakter af.
In de ons omringende oorlogvoerende landen veranderde de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt ingrijpend. Plotseling was arbeid schaars geworden en werden vrouwen bijna gedwongen om werk te doen, waarvoor zij nooit eerder geschikt geacht werden. De visie op wat vrouwen konden doen op de arbeidsmarkt veranderde in belangrijke mate en het werd in veel landen politiek onvermijdelijk om (algemeen) vrouwen-

kiesrecht in te voeren. Zonder de inspanningen van de vrouwen achter het front had men geen oorlog kunnen voeren. In ons land, dat buiten de Grote Oorlog bleef, kwam het emancipatieproces langzaam op gang. Toch zouden ook hier de vrouwen meer op de voorgrond treden. Meest bekende voorbeeld van mobilisatie tegen de gebrekkige voedselvoorziening was natuurlijk het aardappeloproer van juli 1917, waarbij de vrouwen een prominente rol speelden. Denk hierbij aan het flinke optreden van de Amsterdamse mevrouw Van Stek-Punt tegenover politie en leger.

Zij was een flinke vrouw en zeker niet op haar mondje gevallen. Een agent zei haar: 'ik denk dat wij u mee moeten nemen'. Waarop ze antwoordde: 'Dat zal niet meevallen (...) jullie houden me niet vast!'. Het waren dit soort 'gewone' buurbewoners die met hun handelen een voorbeeld stelden. Zij pakten de eerste aardappel van een schuit of in de kelder van een pakhuis en gingen met de politie in debat.

Maar ook al in de maand februari van dat jaar besloten de vrouwen na een demonstratie van twintigduizend mensen in de Jordaan het principe van 'neem en eet' toe te passen. Zakken met regeringsbonen werden opengemaakt en verdeeld onder de aanwezigen. Ook onderzochten ze onder de noemer van 'zelfhulp' of de winkeliers voorraden achterhielden.[9]

AFDELINGEN EN LEDENTALLEN

Na een jaar was het ledental van de RSVB flink toegenomen. In april 1918

De Amsterdamse mevrouw Van Stek-Punt ten tijde van het aardappeloproer in juli 1917 voor de slagboom. (*Het Leven*, 10-7-1917)

waren er ongeveer elfhonderd leden en vijfentwintig afdelingen, waaronder Almelo, Amsterdam, Beverwijk, Deventer, Dordrecht, Groningen, Gouda Den Haag, Haarlem, Hengelo, Koog a/d Zaan, Leeuwarden, Rotterdam, Schiedam (met als kartrekster de kraamverpleegster Dirkje Collé-Boer, ook wel 'Moe' Collé' genoemd), Sneek, Utrecht, Velsen en Zaandam. *De Voorbode* kende inmiddels zeshonderd abonnees en een oplage van tweeduizend stuks die door colportage moesten worden verkocht. Een enkele keer moesten colporteurs dit bekopen met een arrestatie.[10]

Op het hoogtepunt groeide het aantal afdelingen uit tot dertig, maar het ledental kwam al die jaren nooit ver uit boven de duizend. En dat was natuurlijk beduidend minder dan de zevenduizend leden van de concurrerende Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs, waartegen de revolutionair-socialisten zich traditiegetrouw fel afzetten. De sociaaldemocraten van de SDAP steunden de mobilisatie-inspanningen van de regering, al moet gezegd worden dat juist onder de sociaaldemocratische vrouwen de meeste opposanten van deze politiek te vinden waren.

Naast het ondersteunen van voedselacties en dienstweigeraars, bood de RSVB ook steun bij stakingen.[11] Een bekend voorbeeld was het neerleggen van het werk door het personeel van de Centrale Keuken in Amsterdam. Het revolutionaire vakverbond NAS en de RSVB steunden de staking van ongeveer twaalfhonderd vrouwen die twee weken duurde. De aanleiding vormde het overhaaste ontslag van een aardappelschilster, maar er was daarnaast een lange lijst van andere grieven.[12]

Maar de vrouwen dienden ook hun mannen te steunen bij stakingsacties. Dat was belangrijk want het kwam niet zelden voor dat het juist de vrouwen waren die hun mannen aanspoorden om weer aan het werk te gaan. Echter, zo schreef de anarchistische mejuffrouw B. de Kleyn streng in *De Voorbode*, dan moest bij een overwinning het extra geld wel aan de vrouw worden gegeven en niet worden uitgegeven in de kroeg.[13]

Binnen de RSVB waren naast vrije socialisten, christensocialisten en syndicalisten ook met het communisme sympathiserende vrouwen actief. In de in omvang groeiende vrouwenbond sluimerde een conflict over de interpretatie en het verloop van de eind 1917 uitgebroken Russische Revolutie. De controverse tussen grofweg de communisten en de vrije socialisten werd steeds duidelijker en concreter. Ik zal daar nog op terug komen.

Naast de SDP bestond vanaf 1918 ook de zogeheten Socialistische Partij. Het verruimen van het kiesrecht lag aan de basis van de oprichting van deze uit de libertair-socialistische beweging voortkomende partij. Omdat vrouwen daarvan uitgesloten waren vond de organisatie krachtige actie voor het vrouwenkiesrecht noodzakelijk.[14] De partij kende net als de SDP geen eigen vrouwenafdeling. De vrouwelijke leden sloten zich aan bij het samenwerkingsverband van de in 1917 opgerichte RSVB.

In mei 1919 nam de RSVB een nieuwe beginselverklaring aan met daarin aandacht voor het verspreiden van informatie over en het betrekken van vrouwen bij de revolutionair-socialistische strijd. Acties tegen militarisme, de gevolgen van alcoholgebruik, voor betere arbeidswetgeving en aansluiting bij de onafhankelijke vakbeweging NAS), internationalisme en socialistische opvoe-

ding stonden daarbij hoog in het vaandel. In januari 1919 zag de bond van werkvrouwen en dienstboden 'Nieuw Leven' het daglicht. De uit Purmerend afkomstige Neeltje Kist-Bootsman zou in Amsterdam het secretariaat op zich nemen van deze Federatie van Huispersoneel. 'Nieuw Leven' maakte deel uit van het NAS.[15]

ARBEIDERSVROUWEN OVER OPVOEDING EN EMANCIPATIE

Binnen de bond was een tegenstelling merkbaar tussen ontwikkelde vrouwen als Henriette Roland Holst en Christina Koomans-Timmer die de organisatie leidden, en arbeidersvrouwen als bijvoorbeeld Neeltje Kist-Bootsman. De ontwikkelde vrouwen waren niet bepaald de voorbeelden waaraan arbeidersvrouwen zoals Neeltje zich konden spiegelen.[16] In de begintijd van de bond had Roland Holst zich al eens in een brief aan Henk Sneevliet laten ontvallen: 'De arbeiders komen soms even in beweging uit honger, als wilde dieren die eten willen, en zakken dan weer in stompzinnigheid terug (...) wij zitten met de laagste, ruwste en onontwikkeldste lagen van het proletariaat.'[17]

Hoe groot de kloof met die 'wilde dieren' was, bleek toen in de nadagen van het blad enkele artikelen verschenen over de socialistische opvoeding. De bevoogdende wijze waarop publiciste Heleen Ankersmit de arbeidersvrouwen de juiste pedagogische weg meende te moeten wijzen, in het spoor van Maria Montessori, kwam haar op een pittig weerwoord te staan van een moeder met zes kinderen.[18]

...als er dan telkens zoo anderhalf à twee kolom in staan met 'de nieuwe opvoeding', wat telkens vervolgd wordt dan zal dit niet tot vooruitgang strekken, daar iedere arbeidersvrouw (waar ik ook één van ben) niet sympathiseert met dergelijk gezeur over de opvoeding van het kind. (…) Nu is het mogelijk dat ik niet zoo ontwikkeld ben, of liever gezegd de dingen heel anders bekijk dan de schrijfster dier artikelen. Doch ik vang dikwijls gesprekken van arbeidersvrouwen op en nu ook mijn meening, dat niet alles leerzaam is wat in de 'Voorbode' meestal staat.

Dat Ankersmit zelf geen kinderen had werd haar ook nog even onder de neus gewreven.

Over de strijd voor emancipatie en gelijke rechten werd in *De Voorbode* dan ook niet veel gerept. Het veroveren van het vrouwenkiesrecht werd zoals we hiervoor zagen als een stap voorwaarts gezien, maar niet meer dan dat. Veel belangrijker was het 'levensrecht', een menswaardig bestaan dat pas in een socialistische maatschappij verwezenlijkt kon worden en waarvoor alle vrouwen zich dienden in te zetten.[19] Het moederschap was daarin cruciaal. Kinderen moesten opgevoed worden tot proletariërs en revolutionairen. Ook was het aan de moeders om te voorkomen dat hun kroost later als 'kanonnenvlees' werd gebruikt. Deelname aan de strijd via betoging, staking en agitatie, dat werd van de arbeidersvrouwen gevraagd.

Het traditionele rolpatroon tussen vrouw en man werd slechts voorzichtig ter discussie gesteld. Mede door de gekleurde berichtgeving over Rusland – alle vrouwen zouden daar gemeenschappelijk bezit zijn of verloot worden en dergelijke – was het niet eenvoudig ingrijpende voorstellen te doen voor andere man-vrouw verhoudingen.[20]

'CELLEN BOUWEN'

In zowel Amsterdam als Rotterdam

hadden de communistische vrouwen een aparte bijeenkomst gehouden om over het RSVB-werk te praten en tot een eensgezinde kritiek te komen. Henriette Roland Holst had in 1921 het derde congres van de *Komintern* bijgewoond en had daar gesproken met vooraanstaande communisten als Alexandra Kollontai en Leo Trotski. De *Komintern* was tegen deelname aan afzonderlijke vrouwenorganisaties. Natuurlijk moesten er wel organisaties zijn die gericht waren op vrouwen, maar daarin moesten mannen en vrouwen samenwerken en ze moesten onder communistische leiding staan. Ook de partij diende secties voor de propaganda onder vrouwen op te richten en ze moest het gevecht aangaan met burgerlijk-feministische ideeën. Werkelijke vrouwenbevrijding zou alleen plaats kunnen vinden in een socialistische maatschappij. Interessant en uitermate opmerkelijk is de minderheidsopvatting van het hoofd van het Internationale Vrouwensecretariaat Clara Zetkin en ook van Lenin, die tegen de meerderheid in een breed internationaal vrouwencongres bepleitten waarbij ook sprake moest zijn van samenwerking met niet-communistische vrouwenorganisaties.[21]

De communistische samenkomsten waren het hoofdbestuur van de bond ter ore gekomen en deze nam de zaak hoog op. Dit was de vermaledijde partijpropaganda met als doel om de RSVB tot aanhangsel van de CP te maken door het zogeheten cellen bouwen. Door de geheimzinnigheid waarmee de bijeenkomsten omgeven waren en door de uitlating één hunner dat ze wilde voorkomen dat '(...) contra-revolutionairen zich van de organisatie meester maken en haar al kokende en zorgende voor de stakerskinderen afhouden van den strijd om ze te kunnen spannen voor haren contra-revolutionairen zegekar' ontstond een sfeer van wantrouwen. Gevangen binnen de bondseenheid streden de twee stromingen, met aan de ene kant de communisten en aan de andere kant de vrije socialisten, aangevoerd door de voorzitster en redactrice Christina Timmer, om de hegemonie.

In verband met de oplopende spanning moest het derde jaarcongres uitgesteld worden. De afdeling Rotterdam wilde dat de RSVB zich aansloot bij de vrouwenorganisatie van de *Komintern* en dat Christina Kolthek (inmiddels getrouwd met SP-parlementslid Harm Kolthek) achter aansluiting bij de Komintern zou staan. Het hoofdbestuur, waaronder Christina Kolthek, wilde de onpartijdigheid vastleggen en communistische vrouwen, waaronder Marie Mensing, geen vertrouwensposten meer geven. Een belangrijke positie nam de christensocialistische juriste Clara Wichmann in.[21] Hoewel ze een libertair-socialiste was, stond ze bij de CP-vrouwen in hoog aanzien. Zij stelde dat de klok niet kon worden teruggedraaid. Met de urgentie van de revolutie was algemeen-socialistische propaganda onmogelijk. Dit hadden de communistische vrouwen in vergadering moeten brengen in plaats van de tactiek van infiltratie en machtsuitbreiding. Ze had ook bezwaar tegen de gebruikte term van 'contra-revolutionair'. Wichmann opperde de oplossing van een federatief verband van verschillende antikapitalistische groepen.

Vlak voor het congres trok Rotterdam de motie in om splitsing te voorkomen. De CP-vrouwen wilden het gebeurde achter zich laten en op de oude voet doorgaan, maar hun argwanende tegenstandsters wilden daar niets van weten.

Mevrouw Kolthek diende een motie in die als doel had de communistische vrouwen uit te stoten. De motie verwierp de propaganda voor de dictatuur van het proletariaat en riep op tot het bestrijden van het militarisme in al zijn vormen.
Hiermee werd het militaire verdedigingsgeweld van de jonge Sovjetstaat tegen de interventielegers en de oude steunpilaren van het establishment evenzeer bekritiseerd als vormen van 'rood militarisme'. Toch groeide bij een deel van de sociaal-anarchisten de sympathie voor de opvatting van de dictatuur van het proletariaat en dit zou voor een differentiering zorgen binnen de vrij-socialistische beweging. Een deel van de sociaalanarchisten koos enige jaren later uiteindelijk toch voor aansluiting bij de CPN.

ONAFHANKELIJKE VROUWENBOND

Mevrouw Wichmann diende een verzoeningsamendement in dat de vorming van een federatie aanbeval.[23] Na aanname hiervan verliet Kolthek met haar aanhang het congres. Ze richtte met medeneming van in elk geval drie gehele afdelingen (Arnhem, Dordrecht en Groningen) vervolgens de Onafhankelijke Revolutionaire Vrouwen Bond (ORVB) op met als blad *De Socialistische Vrouw. Orgaan van den Onafhankelijken Revolutionairen Vrouwenbond.* De coöperatieve Haagse drukkerij 'Nieuw Leven' was net als eerder bij *De Voorbode* verantwoordelijk voor het van de persen laten rollen.[24] Spoedig zou de nieuwe vrouwenbond uitgroeien tot vijftien afdelingen, waarvan het ledental onbekend is.
De afdeling Leiden van de RSVB deed in 1921 nog een arbitragevoorstel om de twee organisaties weer bij elkaar te brengen. De ORVB wilde hier echter niet op in gaan, omdat de scheiding zoals dat heette op principiële gronden tot stand was gekomen.
De ORVB kende als bestuursleden: de Amsterdamse Neeltje Kist-Bootsman (voorzitter), Christina Kolthek-Timmer (secretaris) en het in Oosterbeek wonende SP-lid Cor de Wilt-Schnitzler als administratrice/penningmeester. Belangrijke thema's van het blad en de bond waren het antimilitarisme (de solidariteitsactie rond dienstweigeraar Herman Groenendaal), de onafhankelijke vakbeweging, festiviteiten als de 1 mei viering (met het PAS in Arnhem en Deventer) en de 'Hulp voor Hongerend Rusland'. Het 'rode militarisme' wees de ORVB dan wel af, maar solidariteit op andere manieren bleef van groot belang. *De Socialistische Vrouw* bevatte een feuilleton met een artikel van de Russische anarchist Peter Kropotkin getiteld 'De mogelijkheid van het socialisme'. Ook besteedde het bondsblad regelmatig aandacht aan de benarde situatie van vrije socialisten in Rusland. Zo verzekerde het blad de lezers dat het NAS er zorg voor zou dragen dat het geld en voedsel van de Rusland-actie niet bij het Rode Leger terecht zouden komen.
Binnen het NAS was vergelijkbaar met de revolutionaire vrouwenbeweging een ideologische strijd gaande tussen vrije socialisten en communisten. Interessant is wel dat in tegenstelling tot het NAS er bij het Amsterdamse Plaatselijke Arbeidssecretariaat een vrouw in het bestuur zat. Gestemd werd er niet over haar plek, maar daarbij waarschuwde Neeltje Kist (zij was waarschijnlijk het bestuurslid!) de vrouwen wel om zichzelf te blijven organiseren en zich binnen de vakbeweging sterk te

maken voor gelijke lonen voor mannen en vrouwen.[25] Ook beklaagde de ORVB zich over een stuk in *De Vrije Socialist* waarin het bestaan van aparte vrouwengroepen werd bekritiseerd. Dit werd opgevat als een extra aansporing om door te gaan met de bond. Bovendien werd nog eens fijntjes gewezen op de uitermate belangrijke rol van vrouwen in de Groenendaalacties, maar dat er in het landelijk bestuur van de Internationale Antimilitaristische Vereniging (IAMV) geen vrouw zat![26]

De Amsterdamse Wijntje Kruis-Los zou al spoedig de nieuwe voorzitter van de ORVB worden. Zij zou samen met onder andere de naaister G. W. Gerritsen uit Arnhem, M.F. Beyerling en Engelina Virgina Richel-van Bakel en S. Brouwer-Tuin uit Den Haag, vooral bekend worden door haar arrestatie wegens ordeverstoring van een vergadering van de Staten Generaal in solidariteit met de dienstweigeraar Herman Groenendaal.[27] Namen van andere activisten zijn achteraf niet altijd gemakkelijk te ontdekken. Vaak werden de voorletters, maar ook de naam van de man gebruikt in de contactadressenlijst. In die lijst vinden naast de eerdergenoemden de volgende namen: M. Rijsbergen, Wemelina Woudt-Bouman uit Koog a/d Zaan (hier en in Wormerveer bestonden bondsafdelingen), A. Bekkers, Elisabeth Spanjer-de Jong (de uit Kollum afkomstige dienstbode Betsje was de vrouw van de NAS-activist Loek Spanjer), E. de Boer-Karsen en Trijntje Kiersch-de Jong uit Amsterdam. De laatste was aangesloten bij de SP en sprak op een Amsterdamse afdelingsvergadering over het Nieuw Malthusianisme.[28]

Trijntje startte in 1914 samen met haar man Georg Jacob Kiersch een bloemenwinkel. Ze onderhield contacten met internationaal bekende feministen. Het kwam meerdere malen voor dat ze de Amerikaanse Margaret Sanger te logeren kreeg. Margaret Sanger was actief in de radicale politiek en oriënteerde zich op de anarchiste Emma Goldman en de door haar voorgestane combinatie van de vrije liefde en afschaffing van het kapitalisme. Sanger is vooral bekend door haar brochure *Family Limitation.* Ze beijverde zich voor het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen. En ook Trijntje Kiersch-de Jong was op dat vlak samen met haar man actief in de in 1881 opgerichte Nieuw Malthusiaanse Bond (NMB) met als ondertitel 'Vereeniging tot bewuste regeling van het kindertal'. (later vooral bekend geworden als NVSH). Zij hield 's avonds spreekuur bij het bloemenmagazijn, 'ook voor minen onvermogenden'.

Enkele van deze maatschappelijk actieve vrouwen, zoals 'Moe Collé', Trijntje Kiersch-de Jong en ook Antonia Hendrika Scheuter-Aaldrink (de vrouw van de voormalig sociaal-anarchist Johannes Derk Scheuter, waren lid van de SP en betrokken bij lokale partijactiviteiten. Zowel de RSVB als de ORVB verdwenen in de loop van 1921-1922. In de naoorlogse periode 1920-1924 was er sprake van een economische neergang en nam het revolutionaire elan af. Door demoralisatie groeide de afkeer van organisatie. Diverse linkse, maar dus ook vrouwengroepen kregen het moeilijk en konden het hoofd niet boven water houden.

Pas enige jaren later zouden er nieuwe initiatieven ondernomen worden, die zich mede baseerden op de ervaringen van de (O)RVB. Zo werd in 1927 een nieuwe RSVB (verbonden aan de CPN) opgericht en het NAS startte twee jaar later een eigen Vrouwenbond, waarin

Congres van het IAMV in 1915. (Waar zijn de vrouwen?)

vooral Trien de Haan-Zwagerman een vooraanstaande rol zou vervullen.[29]

CONCLUDEREND

Het zogeheten ' vrouwenvraagstuk' – maar zouden we niet beter kunnen spreken van 'mannenvraagstuk'? – was binnen de opkomende radicaal socialistische beweging steeds van ondergeschikt belang. Het uitgangspunt was lange tijd het steunen van de man. Pas met de mobilisatie in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog krijgen de vrouwen een eigen taak in de beweging. Zij lopen voorop als het gaat om het ageren tegen de duurte en de schaarste. Dat heeft alles te maken met hun traditionele taak in het huishouden. De arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen staat (nog) niet ter discussie. De traditionele rolverdeling tussen vrouwen en mannen bleef in stand en dat gold ook voor het belang van het veronderstelde moederinstinct. Binnen de revolutionair socialistische beweging nam men aan dat pas na de maatschappelijke omwenteling van de economische en politieke verhoudingen ook de positie van de vrouw zou veranderen.

De communistische en vrij-socialistische vrouwen konden enige jaren in dezelfde organisatie samenwerken, zolang ze hun eigen doelen en belangen behartigden. Dit 'revolutionaire eenheidsfront' werd verbroken door oplopende spanningen over de interpretatie van de situatie in het Rusland van na de revolutie. Maar ook door sektarisch optreden van de 'overijverige' communistische partij en haar vrouwelijke sympathisanten. De splitsing was wellicht niet onvermijdelijk op dat moment. Of het zogeheten 'mannenzaken' waren waaraan de splitsing te wijten was ? Ongetwijfeld, maar we zouden deze vrouwen niet serieus nemen als we hun inzet in de ideologische strijd niet oprecht ook als authentiek zouden veronderstellen. Met terugwerkende kracht was het arbitragevoorstel van de Leidse vrouwen toch nog het proberen waard geweest.

Hoe belangrijk die verandering van de structurele economische en politieke verhoudingen vanzelfsprekend ook is, gelukkig waren er ook initiatieven om in hier en nu al een begin te maken met de vrouwenbevrijding. Vele van de hier

behandelde activisten kwamen op voor hun eigen rechten en die van anderen. Ze deden dat door zich apart te organiseren in een eigen vrouwenbond en door bijvoorbeeld activiteiten ten behoeve van geboortebeperking. Ook al zouden de twee revolutionaire vrouwenbonden halverwege de jaren twintig verdwijnen, de opgedane ervaringen droegen bij aan zelfvertrouwen en zorgden ervoor dat vrouwen zichzelf meer op de voorgrond plaatsten binnen de bredere linkse beweging. Niet langer waren ze slechts 'vrouw van', maar strijdende kameraad met de ander rebelse vrouwen en meiden.

NOTEN

(1) In het blad *De Voorbode* van de Revolutionair Socialistische Vrouwenbond wordt Drucker aangeklaagd als een onderdeel van de feministische bourgeoisie. *De Voorbode*, nr. 4, 15-12-1917. – (2) Homme Wedman, 'De Sociaal-Democratische Bond en de vrouwenstrijd' in *Onvoltooid Verleden*, nr. 8, maart 2000, 'Gij hebt uw pen in gal gedoopt. De Sociaal-Democratische Bond en de vrouwenstrijd II' in *Onvoltooid Verleden*, nr. 17, april 2003 en F. Dieteren en I. Peeterman, 'Vrije vrouwen of werkmansvrouwen. Vrouwen in de Sociaal-Democratische Bond', in *Cahiers Sociale Geschiedenis* 5, Utrecht (Fischluc), Utrecht 1984. Zie ook: Saskia Poldervaart, *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid: het uitdagend feminisme van de utopisch socialisten*, Amsterdam, Sara/Van Gennep, 1993. – (3) *Congresverslag SDP*, 1910. IISG. – (4) *De Voorbode*, jrg. 1, nr. 5 (december 1917). – (5)*De Tribune*, 25-10-1916. – (6)*De Voorbode*, jrg. 1, nr.7, 26-1-1918. – (7) Diet M. Scholten, *Revolutionairen, vrouwen en revolutionaire vrouwen in de periode 1909-1921*, kandidaatscriptie Nieuwste Geschiedenis, 19-37. – (8) *De Voorbode*, eerste jaargang, nr., 2,3, 4 en 7. – (9) Zie hiervoor bijvoorbeeld het artikel 'Het Aardappeloproer in 1917' van Mieke Krijger, dat gebaseerd is op interviews met betrokkenen, in *Armamentaria. Jaarboek Legermuseum*, 2004/2005, aflevering 39, p. 55-74. 'Aardappelnood. Amsterdamse arbeiders en het socialisme tijdens het Aardappeloproer van 1917' van Anne Petterson in: Ron Blom/Henk van der Linden, *Amsterdam en de Eerste Wereldoorlog*, Aspekt 2014, 213-241. – (10) *De Voorbode*, jrg. 1, nr. 6, 12-1-1918. – (11) *De Voorbode*, jrg. 1, nr. 5, 29-12-1917. – (12) *De Voorbode*, jrg. 1, nr. 26 (oktober 1918) en: Ron Blom, *De oude Socialistische Partij van Harm Kolthek. Ontstaan, opkomst en ondergang van een 'libertair-socialistische' partij (1918-1928)*, Eburon 2007,43-44. – (13) *De Voorbode*, nr. 12, 6-4-1918. – (14) *Recht voor Allen*, 17-5-1919. – (15)*De Voorbode*, jrg. 1, nr.7, 26-1-1918. – (16) In de latere edities van *De Voorbode* verschenen ook bijdragen van socialistische kopstukken als Heleen Ankersmit, Clara Wichmann en Augusta de Wit. Het intellectuele en enigszins belerende karakter van het blad werd er alleen maar door versterkt. – (17)Roland Holst, H. en H. Sneevliet, *Waarom schrijf je nooit meer?, Briefwisseling bezorgd door Nico Marcus met een inleiding van Fritjof Tichelman*, A'dam, St. Beheer IISG 1995, 102. – (18) *De Voorbode*, jrg. 2, nr. 24 (oktober 1919). Heleen Ankersmit was een vermaard feministe en lange tijd bestuurslid van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs. Ze schreef veelvuldig in het blad *De Proletarische Vrouw*, dat in *De Voorbode* regelmatig het mikpunt van spot was. In 1918 bedankte zij als lid van de bond en stapte zij over naar de RSVB. – (19) *De Voorbode*, jrg. 1, nr. 21 (augustus 1918). – (20) Zie bijvoorbeeld de debatvergadering met communistenleider David Wijnkoop in Leeuwarden op 26 februari 1919. *Leeuwarder Courant*, 27-2-1919. – (21) Adler, A. (red.), *Theses, Resolutions and Manifestos of the First Four Congresses of the Third International*, p. 212-229. B. Reinalda en N. Verhaaren, *Vrouwenbeweging en internationale organisaties 1868-1986. Een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van de internationale betrekkingen*, Ariadne 1989, 82-84 en C. Zetkin, 'Herinneringen aan Lenin' in: V.I. Lenin, *Over de emancipatie van de vrouw*, Moskou 1977, 107-112. – (22) Zie voor haar opvattingen: C. Meijer Wichmann, *Mensch en Maatschappij*, Arnhem 1923. – (23) *De Voorbode*, derde jaargang, nr. 27. – (24) *De Socialistische Vrouw*, nr.4, 1921. Er waren onder meer financiële problemen, omdat er nog uitstaande rekeningen waren van *De Voorbode*. De oude RSVB, nu in communistische handen, kreeg daarvan de schuld. – (25) *De Socialistische Vrouw*, nr. 4, 1921. – (26) *De Socialistische Vrouw*, nr. 4, 1921. – (27) *De Socialistische Vrouw*, nr.11, 1921. – (28) *De Socialistische Vrouw*, nr. 12, 1921. De genoemde cursus vond plaats op 30-11-1921. – (29) Bart Lankester is momenteel bezig met het schrijven van een veelbelovende biografie van Trien de Haan-Zwagerman. Ik wil hem ook bedanken voor het mij voorzien van extra informatie.

DANIEL GUÉRIN, OF: HET PROJECT VAN EEN SYNTHESE VAN ANARCHISME EN MARXISME

Patrice Spadoni*

De kwestie van de verhouding van het marxisme tot het anarchisme kan niet besproken worden zonder te verwijzen naar Daniel Guérin, de schrijver en activist, die één van de zeldzame figuren van de twintigste eeuw was om de mogelijkheid van een synthese tussen deze twee stromingen in overweging te nemen.
In 2003 verscheen in Frankrijk een bundeling artikels van deze schrijver en activist: Pour le communisme libertaire.[1] *Naast bijdrages over de Franse Revolutie, de Russische en Spaanse revoluties, Mei '68, zelfbeheer en de kwestie van de macht, bevat het boek ook een bibliografie en een voorwoord door Georges Fontenis, die het leven en de engagementen van Daniel Guérin beschrijft (homoseksualiteit, antikolonialisme, antimilitarisme, antifascisme, syndicalisme, trotskisme en vervolgens libertair communisme), zonder zijn complexe persoonlijkheid te verdoezelen. Het is een uitstekende gelegenheid om een van de belangrijkste figuren van het libertaire denken te herontdekken.*[2]

EEN EMBLEMATISCHE LOOPBAAN

Zijn leven beslaat haast een volledige eeuw (hij werd geboren in 1904 en overleed in 1988), en vertoont een zeer emblematische loop. Hij heeft zich geëngageerd met alle emancipatiebewegingen van zijn tijd en hij nam systematisch een heterodoxe positie in. In de loop van de jaren dertig definieert hij zich eerst als 'revolutionair marxist', en weldra wordt hij een van de belangrijkste drijfkrachten achter La Gauche Révolutionnaire, een linkse tendens in de SFIO – de toenmalige Parti Socialiste – vervolgens van de PSOP, de Parti Socialiste Ouvrier et Paysan, die ontstond uit een afsplitsing van deze Parti Socialiste. Tezelfdertijd nam hij deel aan de strijd van de revolutionaire syndicalisten in de schoot van de CGT. Daarna, tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd hij compagnon de route van de trotskisten, waarvan hij het afwijzen van elk nationalisme waardeerde. Langzaamaan, in de loop van de jaren vijftig en zestig, zou hij toenadering zoeken tot de anarchisten, om uiteindelijk hun rangen te vervoegen. Tijdens de laatste jaren van zijn leven zou hij zijn activiteiten onverminderd voortzetten, eerst in de schoot van de ORA (de voormalige Organisation Révolutionnaire Anarchiste), vervolgens in de UTCL (l'Union des Travailleurs Communistes Libertaires) die daarna opgegaan is in Alternative Libertaire. De auteur van deze regels heeft aan zijn zijde mogen militeren tijdens de laatste jaren van zijn leven, in de jaren zeventig en tachtig.

Deze levensloop, die leidde van het marxisme naar het anarchisme – of beter: naar het libertaire communisme – ging gepaard met een grote intellectuele productiviteit, die zeer vroeg gekleurd

**Patrice Spadoni is militant bij Alternative Libertaire (www.alternativelibertaire.org), een Franse organisatie die zich plaatst in het verlengde van de libertaire arbeidersbeweging, en hij is redactielid van Débattre, een driemaandelijks theoretisch blad.*

werd door zijn latere libertaire engagement. Een van de belangrijkste verdiensten van dit werk was het voorstel (Daniel Guérin beweerde nooit dat hij er helemaal in geslaagd was) tot het onderzoek naar een nieuwe politieke opvatting, dat zich zou inspireren aan het beste uit de bijdrages van de anarchisten en de marxisten, waarbij hij de verwardheid van de eersten afwees, en het autoritarisme, het centralisme en het etatisme, dat de subversieve kracht van de laatsten uitholt. Wanneer tegenwoordig een steeds groter aantal activisten zowel het kapitalisme als het autoritaire 'communisme' afwijst, dan is de originele aanzet van Daniel Guérin misschien opnieuw actueel.

MARX LOS VAN LENIN

De uitdrukking 'een synthese tussen het marxisme en het anarchisme' kan uiteraard heel uiteenlopend geïnterpreteerd worden. Ter verduidelijking willen we eerst teruggaan naar de tekst van een conferentie die hij in 1973 in New York gaf, Anarchisme et marxisme.[3] In die tussenkomst lichtte Daniel Guérin zijn intentie toe: 'Over welk "marxisme" gaat het? (…) wij noemen hier "marxisme" het geheel van het geschreven werk van Karl Marx en van Friedrich Engels zelf. En niet dat van hun min of meer getrouwe nakomelingen die zich het etiket "marxist" toegeëigend hebben.'

Guérin stelde dus een terugkeer naar de bronnen voor, die gepaard ging met een scherpe kritiek op de stromingen die zich later ontwikkeld hebben en het oorspronkelijke gedachtegoed vervormd hebben. Vandaar dat hij een kritiek levert op de Duitse sociaal-democratie. Op Eduard Bernstein die 'openlijk de klassenstrijd afwees, die volgens hem verouderd was, ten voordele van het electoralisme, van het parlementarisme en van sociale hervormingen'. Op Kautsky, voor wie 'het socialistisch bewustzijn een element is dat van buitenaf in de klassenstrijd van het proletariaat geïmporteerd wordt, en dat niet iets is dat er spontaan uit voortspruit'. Deze elitaire stelling bekrachtigde de activiteit van de 'verlichte' Partijleiding, en baande de weg voor de dwalingen van het leninisme, dat de 'dictatuur van het proletariaat' als noodzakelijk regime verkondigt, waarbij gepreciseerd wordt dat het proletariaat zelf niet genoeg verlicht is om die dictatuur uit te oefenen. Die rol moet dus uitgeoefend worden door de ware bezitter van het socialistisch bewustzijn, door de Partij, en – meer in 't bijzonder, want men is altijd meer verlicht hoe hoger men staat – door de Partijleiding. Doordat de 'dictatuur van het proletariaat' de dictatuur van de Partij en vervolgens die van de Partijtop bleek te zijn, was het een dictatuur die aan iedereen opgelegd werd… het reële proletariaat daarbij inbegrepen. Daniel Guérin bleef een duidelijk 'revolutionair' en 'marxistisch' standpunt innemen, maar bekritizeerde 'de revolutie van bovenaf' van Lenin, en pleitte voor het uitbannen van de 'jacobijnse' traditie in de revolutie. Een van de sterke elementen van deze benadering bestaat erin dat hij Marx loskoppelt van Lenin (en dus uiteraard ook van Trotski). Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze stelling, toen zij in de loop van de jaren vijftig geformuleerd werd, op een haast algemene vijandigheid stootte.

ROSA

In deze strijd zal Rosa Luxemburg zijn troef zijn. Over deze grote revolutionaire die door de sociaal-democratie vermoord werd bij het neerslaan van de

Duitse radenrevolutie van 1919 zou Daniel Guérin schrijven: 'De enige theoretica in de Duitse sociaal-democratie die zou trouw blijven aan het oorspronkelijke marxisme was Rosa Luxemburg.' En, zo vervolgde hij, 'ondanks het verschil in terminologie, bestaat er geen echt onderscheid tussen de anarcho-syndicalistische algemene staking en datgene wat de voorzichtige Rosa Luxemburg verkoos 'massastaking' te noemen. Net zo waren haar felle discussies met Lenin – de eerste in 1904, de laatste in de lente van 1918 over de bolsjevistische macht – niet erg ver verwijderd van het anarchisme. Net zo wat haar laatste opvattingen in de Spartacusbeweging op het einde van 1918 betreffen, als ze pleit voor een socialisme van de basis naar de top via arbeidersraden. Rosa Luxemburg is een van de bemiddelaars tussen het anarchisme en het authentieke marxisme.'
De historische bijdrage van Daniel Guérin is van groot belang. Hij probeerde de originaliteit van de revolutionaire te benadrukken, die begeesterd was door de spontaneïteit en vrijheid, maar door de stalinisten alsmede door de trotskisten geprobeerd werd gerecupereerd te worden en getransformeerd in een soort gemummificeerde heilige van het marxisme-leninisme.[4] Daniel Guérin vond in de figuur van Rosa Luxemburg een steunpunt om aan te tonen dat men 'marxist' kon zijn zonder leninist te zijn. Hetgeen voor vele 'marxistische' militanten van de afgelopen eeuw volstrekt ondenkbaar was.

HET OORSPRONKELIJKE MARXISME

Wat blijft er over van Marx wanneer men hem loskoppelt van Lenin en van wat er in de autoritaire Marx als voorafschaduwing van Lenin bestond? De 'verhelderende theorie van het kapitaal'. Een geschiedenisopvatting en een analysemethode die het essentiële belang benadrukken van de productiewijzen en de productieverhoudingen, van de klassenstrijd, en uiteindelijk van 'het maatschappelijke zijn' dat het bewustzijn van de menselijke wezens in hun tegenstrijdige maatschappelijke verhoudingen bepaalt. Dit marxisme wapent zich met de hegeliaanse dialectiek dat – volgens de uitdrukking van Marx – 'op zijn voeten' gezet wordt, dit wil zeggen een materialistische dialectiek. De geest van dit oorspronkelijke marxisme, waar Guérin altijd trouw aan zou blijven, verwerpt de contemplatieve of afwachtende houding; het verkondigt een filosofie die enkel maar betekenis heeft als zij zich belichaamt in een concrete politieke strijd. Door zich dit oorspronkelijke marxisme eigen te maken, zou Daniel Guérin evenwel nooit de houding van een discipel aannemen: 'het oorspronkelijke marxisme, dat van Marx en Engels, kan niet beschouwd worden als een homogeen blok. We moeten het aan een kritisch onderzoek onderwerpen en enkel dié elementen overhouden die verwant zijn aan het anarchisme.'

EEN DIALECTISCHE SYNTHESE, EEN OPHEFFING

Gereduceerd tot een slogan, zou een 'synthese' tussen het anarchisme en het marxisme kunnen geïnterpreteerd worden als een simpele optelsom. Je zou van het marxisme de filosofische benadering en de dialectische methode moeten nemen, en van het sociale anarchisme zijn project van het zelfbeheer. Maar de 'synthese' waar Guérin aan dacht betekende niet louter de samenvoeging van 'wat goed lijkt' bij de een en de

ander; het was geen mechanische optelling, maar daarentegen een dialectische confrontatie, die geen enkele bestaande formulering intact zou laten. Door het anarchisme met het marxisme in verbinding te brengen, komen de grenzen van het marxisme bloot te liggen – het marxisme van Marx daarbij inbegrepen. En deze confrontatie onthult eveneens enkele wezenlijke tekortkomingen van het anarchisme.
Het kritische werk van Guérin in verband met het marxisme komt in minstens drie aspecten tot uiting: de spontaneïteit, het zelfbeheer, de vervreemding. Volgens Guérin is de spontaneïteit 'een specifiek libertair begrip. Wij vinden inderdaad zeer dikwijls de termen "spontaan" en "spontaneïteit" in de teksten van Proudhon en Bakoenin. Maar het is vreemd dat we dit nooit terugvinden bij Marx en Engels, op z'n minst niet in de oorspronkelijke Duitse uitgaves van hun werken. (...) In feite refereren Marx en Engels enkel aan de zelfwerkzaamheid (Selbsttätigkeit) van de massa's, een begrip dat veel beperkter is dan de spontaneïteit. Want een revolutionaire partij kan zich erop beroemen dat ze, parallel aan haar prioritaire activiteiten, een zekere mate van 'zelfwerkzaamheid' van de massa's toestaat, maar de spontaneïteit daarentegen riskeert haar aanspraak op de leidinggevende rol aan te tasten.' Met deze tekortkoming wordt niet enkel de marxistische praktijk en strategie ter discussie gesteld, maar ook haar analysemethode. De 'spontaneïteit' betekent in feite ook de creativiteit, hetgeen een belangrijke factor is in de menselijke activiteit: indien de mensen onbetwistbaar beknot worden door het keurslijf van de 'materiële determinaties' – die zij overigens in zekere mate zelf gevormd hebben – dan zijn zij tezelfdertijd in staat om nieuwe en onvoorspelbare omstandigheden te creëren. Door de spontaneïteit als iets waardevols te beschouwen, is Daniel Guérin erin geslaagd een kritisch standpunt in het hart van het 'marxisme' te introduceren, zelfs indien hij op deze weg niet zo ver gegaan is als Bakoenin die, terwijl hij het materialistische en dialectische standpunt van Marx en Engels deelde, alsook diens hegeliaans referentiekader, hun 'metafysisch' economisme afwees, hun geloof in een 'richting van de Geschiedenis' die zou vaststaan vóór de creatieve actie van de mens.

Het zelfbeheer is voor Guérin aanleiding tot een tweede bundel kritieken. 'Laten we tot het dilemma komen: nationalisering van de productiemiddelen of zelfbeheer? Ook hier schipperen Marx en Engels. In het Communistisch Manifest uit 1848, dat geschreven werd onder de directe invloed van de Franse staatssocialist Louis Blanc, kondigen zij hun intentie aan "alle productiemiddelen te centraliseren in de handen van de staat".' Later zullen zij spreken over de 'zelfregering van de producenten'.
'Maar er dient onderstreept te worden dat Marx nooit in detail zou uitwerken volgens welke wegen het zelfbeheer zou kunnen functioneren, terwijl Proudhon er bladzijden en bladzijden vol over geschreven heeft.' Deze tekortkoming is uiteraard te wijten aan een deterministische geschiedenisopvatting, vermits het 'socialistisch' worden van de maatschappij in zekere zin besloten ligt in de 'objectieve' dialectiek van de productiekrachten en de productieverhoudingen. Voor de revolutionairen zou er niet veel meer overblijven dan deze toekomstige bepaaldheid aan de oppervlakte te brengen, zonder dat het imaginaire, het cre-

atieve of zelfs het irrationele, enige rol van betekenis zouden kunnen vervullen, hetgeen nochtans dingen zijn die de activiteiten van de dragers van de historische bewegingen inspireren.
Tenslotte stelt Daniel Guérin, in de lijn van dit kritisch zelfonderzoek, op een vanzelfsprekende wijze aan het marxisme de vraag van de vervreemding. Hij ontdekt 'het begrip vervreemding dat in de *Manuscripten* van 1844 van de jonge Marx besloten ligt en dat zeer goed aansluit bij de bekommernis voor individuele vrijheid van de anarchisten.' Maar het concept verdwijnt naar de achtergrond in de latere werken, terwijl Guérin tot op het einde voorstander was van 'de beruchte methode van het dialectisch en historisch materialisme die een van de leidraden blijft voor een goed begrip van de gebeurtenissen uit het verleden en het heden', al voegt hij daar onmiddellijk aan toe: 'Eén voorwaarde is evenwel vereist: deze methode niet streng, niet mechanisch toepassen.'
Deze 'methode' zal hij op een briljante manier aanwenden. *Fascisme et grand capital*[5] vormt aldus een zeker historisch analysemodel, helder, prachtig geschreven, haast té volmaakt. Men heeft achteraf opgemerkt dat dit werk onvoldoende de irrationele dimensie van het nazisme uitgewerkt heeft. Guérin heeft dat zelf toegegeven. Maar het zou een weinig dialectische kritiek zijn als men het ontstaansmoment van deze analyse uit het oog verliest. In 1936 was de antisemitische aard van het nazisme reeds overduidelijk, maar had het nog niet aangetoond tot welke verschrikkingen het in staat was. Het was de bekommernis van Daniel Guérin om een groot deel van de linkerzijde – die nog blind was voor de ernst van het gevaar – de ogen te openen, door de band tussen fascisme en kapitalisme aan te tonen – en zijn analyses zijn op dit punt steeds verhelderend. In zijn studie van de Franse Revolutie *La Lutte des classes sous la première République*[6] legde Daniel Guérin een originele analyse voor, waarin de plebejische en proletarische actoren hun juiste rol toebedeeld kregen, met hun specifieke aspiraties, die verschilden van die van de revolutionaire bourgeoisie en van diens leiders, Robespierre en Danton. Op die manier, zich baserend op een 'marxistische' analysemethode, ontwikkelde Daniel Guérin een kritiek op de etatistische en republikeinse grondslagen die gemeenschappelijk zijn aan de burgerlijk republikeinse stroming en het staatssocialisme.

Het hele werk van Daniel Guérin wordt gekenmerkt door een spanning die zélf dialectisch is. Enerzijds vinden we er dit veeleisende materialisme, dat altijd tracht de tekens en de effecten van de klassenstrijd in de keuzes van de mensen en in de productievoorwaarden op te diepen. Anderzijds waren er maar weinigen die net als Guérin niet enkel in de boeken maar ook in concrete engagementen het afwijzen van de uitbuiting koppelden aan de kritiek op de vervreemding. Zij aan zij met de gekoloniseerden, de zwarte Amerikanen, en uiteraard de homo's, overschreed hij metterdaad het vulgaire 'marxisme', en militeerde hij voor een 'globale Revolutie', die gebaseerd moest zijn op de zelfontvoogding en de desaliënatie van de uitgebuitenen. In dit opzicht betekende het 'libertair marxisme' dat Daniel Guérin in de jaren zestig aankondigde, een voorafschaduwing van de aspiraties van mei 1968. En voor de tegenwoordige tijd biedt hij wellicht de enige nog mogelijke 'marxistische' houding aan.

HET ANARCHISME VAN OUDE DOGMA'S BEVRIJDEN

Guérin zou evenmin het anarchisme sparen. In 1984, in het voorwoord van zijn boek *A la recherche d'un communisme libertaire*[7] schetste hij zijn levensloop in de volgende woorden: 'Mijn libertaire ommezwaai verliep in verschillende fasen: eerst zat ik opgesloten in wat ik een klassiek anarchisme wil noemen, dat tot uitdrukking kwam in *Jeunesse du socialisme libertaire* (1959), vervolgens in *L'Anarchisme, de la doctrine à la pratique* (1965), en, in het zelfde jaar, *Ni Dieu ni Maître, anthologie de l'anarchisme*[8], waarin reeds, naast Bakoenin, aandacht besteed werd aan Stirner, Proudhon, Kropotkin, Malatesta en vele anderen. Vervolgens, door enige afstand te nemen van het klassieke anarchisme en niet langer meer mijn rug te keren naar mijn vroegere marxistische lectuur, publiceerde ik *Pour un marxisme libertaire* (1969), waarvan de titel, zo moest ik vaststellen, sommige mensen in verwarring bracht, en mijn nieuwe anarchistische vrienden choqueerde. Tenslotte, ná de revolutionaire woelingen van Mei 1968, waarin ik me ten volle ondergedompeld heb, sloot ik me aan bij de Mouvement communiste libertaire (MCL) rond Georges Fontenis, die zijn vroegere autoritaire trekjes opgegeven had. Mijn latere organisatorische engagementen zijn de Organisation communiste libertaire (OCL); tenslotte, en tot op de dag van vandaag, l'Union des travailleurs communistes libertaires (UTCL). Gedurende een kwart eeuw heb ik me dus gebaseerd, en baseer ik me nog steeds, op het libertaire socialisme of communisme (de benaming anarchisme lijkt me veel te beperkt en ik gebruik het enkel als het vervolledigd wordt met het toevoegsel 'communistisch'). Een libertair communisme dat zo zeer verschilt van de utopie die onder dezelfde benaming door de school van Kropotkin gepropageerd werd, en dat vooruitloopt op het tijdperk van de overvloed, en dat ook verschilt van het standpunt van de Spanjaard Isaac Puente, die zich inspireerde aan het Andalousische patria chica, en dat spijtiglijk hernomen werd door het congres van de CNT in Saragossa, op de vooravond van de putsch van Franco. Het eigene van het libertaire communisme, zoals ik het in grote lijnen definieer, is dat het streeft naar een afgerond geheel en dat het geen geconcentreerde oplossing is, het wil een synthese zijn, zelfs een opheffing, van het anarchisme en van het beste van de geschriften van Marx.'

Dit uitgangspunt van Daniel Guérin was niet enkel gevaarlijk voor de marxistische orthodoxie, maar was het ook in de ogen van de anarchistische doctrinairen, omdat het uitnodigde tot een niet sectaire relatie met de 'marxisten', zich daarbij baserend op het voorbeeld van Bakoenin die net als Marx een 'links-hegeliaan' was, en die *Het Kapitaal* in Rusland introduceerde en begonnen was met de vertaling ervan. Deze stroming sloeg een bres in de regressieve denkwijze van veel te veel anarchisten die dachten een onveranderlijke anarchistische 'doctrine' te kunnen formuleren, dat enkel maar in de loop der tijden moest gepredikt worden, totdat de Revolutie erop zou volgen. Deze vrijheid van denken spaarde overigens niemand, zelfs niet de libertair-communisten. Degenen die hem, net als ik, gekend hebben in de loop van de jaren zeventig, kunnen het getuigen: Daniel wist ons telkens weer te verbazen met zijn ondogmatische trekjes.

'EEN VERZAMELPUNT DAT NAAR DE TOEKOMST GERICHT IS'

Daniel Guérins hypothese van een nieuwe vorm van socialisme dat evenveel aan het anarchisme als aan het marxisme zou ontlenen, had hij in de jaren vijftig voor het eerst geformuleerd. Zij is het product van een ontwikkeling die ongetwijfeld teruggaat tot de eerste jaren van zijn politieke loopbaan, in de jaren twintig en dertig. Is die hypothese nog altijd actueel? In 1984 – hij was toen 80 jaar – maakte hij een eerlijke en duidelijke balans op: 'Aan de vooravond van mijn leven kan ik me er zeker niet op beroemen de definitieve kristallisatie van zulk een informele en lastige synthese ontwaard te hebben, tenzij in algemene lijnen. H.E. Kaminski veronderstelde in zijn biografie van Bakoenin (1938) dat zij noodzakelijk en zelfs onvermijdelijk was, maar dat dit niet zo zeer in de huidige tijd maar in de toekomst zou geformuleerd worden. Zij zou moeten resulteren in sociale woelingen met een vernieuwend karakter, en niemand kan zich momenteel erop beroepen dat hij de sleutel daarvan bezit. Daarenboven denk ik dat ik – afgezien van mijn militant engagement – veeleer een historicus ben dan een theoreticus. Het lijkt me zeer aanmatigend om onder andere te beslissen welke aspecten van het anarchisme en welke aspecten van het telkens wisselende denken van Marx al dan niet met elkaar te verzoenen zijn. Het libertaire communisme is maar een benadering en geen dogma *ne varietur*. Het lijkt me dat het niet tot in het absolute op papier gedefinieerd kan worden. Het mag geen spitsvondigheid van het verleden worden, maar veeleer een verzamelpunt dat naar de toekomst gericht is. De enige overtuiging die me bezielt is dat de komende maatschappelijke revolutie geen moscovitisch despotisme zal voortbrengen, noch een sociaaldemocratische bleekzucht, dat zij niet autoritair zal zijn, maar libertair, en gericht op een maatschappij in zelfbeheer, of, zo men wil, op een radensysteem.'

Als we het 'libertair marxisme' van Daniel Guérin beschouwen als een 'verzamelpunt dat naar de toekomst gericht is', als een perspectief dat zowel van theoretische als van strategische aard is, als een Project, dan kunnen we ons misschien een benaderingswijze voorstellen die ons momenteel kan voorthelpen. Het gaat hier om een synthese waarbij het niet meer mogelijk is zich enkel tot het marxisme en het anarchisme te beperken. Het gaat om een 'verzamelpunt', omdat de revolutionaire stroming van morgen zal resulteren uit de samenkomst van activisten uit diverse stromingen. Deze 'synthese' zal niet enkel op het vlak van de ideeën plaatsvinden; zij zal ook de concrete samensmelting betekenen, de concrete hergroepering, van individuen en groepen die op wereldschaal naar elkaar toe zullen groeien, en die het geraamte zullen vormen van een libertair alternatief op massaschaal tegenover de sociaaldemocratie en het autoritaire 'communisme'. Dit wil zeggen dat hele sectoren van de huidige activisten die momenteel onder niet-libertaire vlaggen actie voeren – aanhangers van het zelfbeheer, alternatieven, communisten, trotskisten, ecologisten – zich zullen versmelten met anarcho-syndicalisten, revolutionaire syndicalisten, libertairen, in een dynamiek van verwerking/hergroepering, waarin het libertaire communisme, volgens de formulering van Guérin, het 'verzamelpunt' zal worden.

In deze toekomstige ontwikkeling, of de wederopleving in een nieuwe vorm van

de synthese waar Daniel Guérin voor pleitte, zullen de activisten van marxistische origine uiteraard een belangrijk element vormen. Velen van hen zullen geconfronteerd worden met een pijnlijke rouwarbeid. Naar het voorbeeld van Guérin zullen zij Marx moeten loskoppelen van Lenin en van Trotski. Zij zullen moeten breken met het leninisme, de iconen afbreken, maar ook 'sleutelconcepten' als de leidende rol van de partij of van de staat als centralisatiemiddel in een socialistische maatschappij moeten opgeven. En zij zouden deze breuk moeten voltrekken op een ogenblik dat de burgerij in het offensief is, dat wil zeggen op een ogenblik waarin de verleiding groot is om zich op de oude dogma's terug te trekken, of om elk revolutionair perspectief op te geven en om, eventueel via een omweg, naar de sociaaldemocratische schoot terug te keren, waarvan de geschiedenis nochtans de nutteloosheid aantoont.
De libertaire militanten zullen niet gespaard blijven van deze rouwarbeid. En het zal er niet enkel om gaan de ouderwetse elementen van een traditioneel anarchisme op te geven. Men dient in te zien dat de macht en de vertegenwoordiging van de macht inherent zijn aan elke menselijke maatschappij en aan elke collectieve organisatievorm, op z'n minst voor het huidige tijdperk, en dat het dus zinloos is zich te benevelen met mooie maar onpraktische ideeën. Men zou daarentegen macht én tegenmacht moeten thematiseren, zelfbeheer én vertegenwoordiging onder invloed en controle van dit zelfbeheer, decentralisatie én een noodzakelijke centralisatie – de één zowel als de ander is noodzakelijk. Niet om de libertaire dimensie overboord te werpen in naam van het 'realisme', maar om een geloofwaardig en praktisch libertair standpunt uit te werken. De afschaffing van de staat kan geen maatschappijproject zijn. We moeten duidelijk zeggen dat de libertairen in de plaats van de staat een andere vorm van centralisatie voorstellen: de federatie in zelfbeheer. Alhoewel dit in wezen gebaseerd is op het bindend mandaat van alle burgers over de grote beslissingen, en op een verregaande decentralisatie, bevat deze federatie in zelfbeheer nog aspecten van het kiesstelsel, van de machtsvertegenwoordiging, en wellicht ook, in vormen die door de geschiedenis en de komende ervaringen bepaald worden, van aspecten van dwang. De libertairen moeten niet langer de illusie koesteren dat de mensheid op een spontane manier en altijd en overal, of vanaf de eerste dag van de revolutie, goed is. Het gaat er wel degelijk om een nieuwe maatschappij te bedenken waarin alle maatschappelijke verhoudingen en alle instellingen van een libertaire geest doordrongen zijn, maar zonder ons te baseren op het irreële dogma van een zuivere en harmonieuze 'Anarchie' (of 'Communisme').

Kortom, bij de uitwerking van een nieuw revolutionair en libertair project zal het erom gaan, zoals Daniel Guérin ons dat voorstelde, een 'synthese' door te voeren van het beste van Marx en van het anarchisme, een synthese die tevens een 'opheffing' betekent.
(Vertaling: Johny Lenaerts)

NOTEN

(1) D. Guérin, *Pour le communisme libertaire*, Spartacus, 2003, blz 192. – (2) Van Daniel Guérin verschenen in het Nederlands *Het anarchisme* (Bruna & Zoon, Utrecht/Antwerpen, 1971), *Voor een*

TWIJFEL

Mijn wereld was al ver heen
Toen de weg verstilde
De beek begon te spreken en
Ik gaf antwoord

De vogels vielen ons in de rede
De wolken waaiden met de wind mee

Daar kwamen vrolijke toevalligheden in mij op
Had ik over enkele twijfel
Heel wat andere vond ik goed

Nu voel ik dat ik mijn zorgen
Had prijsgegeven, maar ik ben niet zeker of
Zij zonder mij overleven zouden

José Estevao

(vertaling uit het Portugees
Jan Bervoets)

(Vervolg noten vorige pagina.)

lbertair marxisme (Van Gennep, Amsterdam, 1971), en *De klassenstrijd in de Franse Revolutie. Bourgeois en bras nus 1793-1795* (Het Wereldvenster, Weesp, 1984). – (3) Gepubliceerd als bijlage bij D. Guérin, L'Anarchisme, Gallimard, Paris, 1976. – (4) D. Guérin, *Rosa Luxemburg et la spontanéité révolutionnaire,* Paris, Flammarion, 1972; réédition Spartacus, 1982. – (5) D. Guérin, *Fascisme et grand capital – Italie-Allemagne*; Paris, Gallimard, 1936, réédition Maspéro 1969. – (6) D. Guérin, *La Lutte des classes sous la première république*, Paris, Gallimard, 1946; réédition 1968. – (7) D. Guérin, *A la recherche d'un communisme libertaire,* Paris, Spartacus, 1984; recente herdruk: zie noot 1. – (8) D. Guérin, *Ni Dieu ni Maître, anthologie de l'anarchisme* (twee delen), La Découverte/Poche, Paris, 1999.

DE STRIJD DIE WEL GESTREDEN MAG HETEN

Anarchisten versus marxisten

André de Raaij

Dit wordt nogal persoonlijk, zie het als een extra grote Dubbele Boterham met Kaas, hopelijk herinnert u zich de rubriek. Mijn echte activistische inwijding verliep via het Biafra Actie Comité, dat zich inzette voor de erkenning van de republiek Biafra. Toen ik een enkel archiefstuk hiervan naar het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis bracht – ik moest mijn tienerkamer in mijn ouderlijk huis ontruimen na de dood van mijn moeder, 2011 – kreeg ik te horen dat er iemand op het comité was afgestudeerd. Ik heb de scriptie (nog) niet uitgelezen, het is merkwaardig te vernemen dat iemand op jouw activisme (en dat van nogal wat anderen) afgestudeerd is, terwijl je zelf het activisme van anderen – voor jouw gevoel in een ver verleden – bestudeerd hebt en nog in kaart aan het brengen bent. En toch loop je ook wat in de wolken, met de vriendelijke kwalificatie van bewogen linkse intellectueel – komaan, ik was net eerste/tweedejaars student, zeg.

De inzet bracht ook het lezen van allerhande boeken met zich mee. Het Rotbuch *Nigeria gegen Biafra?* was een indirecte kennismaking met Karl Marx: citaten uit het hoofdstuk van *Das Kapital* over de zogeheten oorspronkelijke accumulatie. Ik ben nog steeds geneigd te zeggen dat wie Marx wil lezen zonder het idee te krijgen een vertoog voor sterke staatsmacht ter wille of dankzij nationalisaties onder handen te hebben best kan beginnen bij hoofdstuk 24 van deel I van *Das Kapital*. De SUN was zo vriendelijk het deels apart uit te geven in 1970, toen de nieuwe vertaling van Lipschits nog moest verschijnen. En ik zal het rondweg zeggen, het lezen van Marx heeft mij anarchist gemaakt, geen 'marxist'. De steun van Daniel Guérin of Maximilien Rubel was hier wat mij betreft niet bij nodig, al helpen of hielpen zij achteraf wel. Over beiden straks meer. En er was het woord van de Meester zelf, klaarblijkelijk alleen mondeling overgeleverd aan zijn niet al te vereerde schoonzoon Paul Lafargue: 'Ce qu'il y a de certain, c'est que moi je ne suis pas marxiste.' Als Marx geen marxist was, waarom dan marxist zijn? Ik ben 'geschoold' met de teksten zoals uitgegeven door SUN en SUA met name, en daarbij van Werkgroep 2000 – die ook een boekje van het Biafra Actie Comité had uitgegeven - *De eendimensionale mens* van Herbert Marcuse, benevens *Liefhebben, een kunst, een kunde* (*The art of loving*) van Erich Fromm en tenslotte *Monopoly capital* van Paul Baran en Paul Sweezy: geen lofzangen op de ene alwetende en de Wil van het Proletariaat pas echt belichamende Partij. En toch waren de auteurs wel marxisten. De Vierde Internationale, waar Ernest Mandel, van wie het een en ander was uitgegeven bij de SUN, de scepter zwaaide, was ver buiten beeld. Wat binnen de studentenbeweging, zeker in Amsterdam, na de zomer van 1970 in beeld kwam was de opkomende hegemonie van de CPN en de daarmee gepaard gaande keuze voor theoretische armoede. Men vroeg om 'marxisme' in

de studie (algemene politieke en sociale wetenschappen) maar wat dat betekende, en dat er moeite gedaan moest worden duidelijk te maken wie of wat dit marxisme moest betekenen, kortom: zelf lezen en de houten koppen van de docenten leren wat de bedoeling was, dat gebeurde niet. Luiheid? Directieven van De Partij die al die marxisten bij voorbaat wantrouwde?

MET MARX EN BAKOENIN?

De anarchistische gevolgtrekkingen die ik zelf kon verbinden aan actie-ervaring en scholing terzijde of erna maakten dat ik geschriften van wat blijkbaar DE grote naam van het anarchisme was, Michael Bakoenin, pas na Guérin en bijvoorbeeld Anton Pannekoek en diens *Arbeidersraden* gelezen heb. De ruzies in de Eerste Internationale zijn historisch van belang, maar wat zeggen zij over het heden? Het heden van de tijd waarover ik spreek, mijn politieke beginjaren, maar nog meer over nu. Jawel, er waren begin jaren zeventig mensen die 'het Chinese model' en zelfs nog het 'Sovjetmodel', om van het 'Albanese model' te zwijgen, aanbevalen en dit met 'marxisme' motiveerden. Dat Marcuse de Sovjetideologie, ook echt ideologie in de zin van vals bewustzijn, met zijn *Soviet marxism* aan flarden scheurde was met de eenvoudige verdachtmaking dat hij CIA-agent was terzijde te schuiven. Ja, hij had bij de inlichtingendienst gewerkt in en na de wereldoorlog, maar dat had voor een gevluchte linkse Duitse Jood zijn speciale reden: hij hoopte bij te dragen aan de denazificering van Duitsland.

Mag ik mij de vrijheid veroorloven te zeggen dat ik niet diep onder de indruk was (of ben) van Bakoenin? Waar kwam die fixatie op uitgerekend deze ene man vandaan? Dit terwijl 'het anarchisme' nu juist een tovertuin is waar zoveel bloemen bloeien, van William Godwin via Clara Meijer-Wichmann tot en met Jacques Ellul, van Gerrard Winstanley via Emma Goldman tot en met David Graeber en Chris Hedges (die de pest aan elkaar hebben, reden te meer ze samen te noemen). Was het Bakoenins behoefte tot het oprichten van genootschappen die nog minder betekenis hadden dan de communistische partij waar Marx en Engels in het Manifest op zinspelen, en dat wil wat zeggen? Het kan zijn. In de jaren zeventig voerde *De Vrije Socialist*, het fusieproduct tussen de inhoudelijk en wat vormgeving betrof best degelijke *Vrije* en het lawaaiige en rommelige *Recht voor Allen*, onder andere als motto 'Voor een libertair marxisme'. Een vignet dat er bij hoorde was een portret van Marx en Bakoenin en de leuze 'Met Marx en Bakoenin naar het socialisme'. Het was genoeg om de kern van de oude *Vrije* te doen besluiten het blad dat u nu in handen heeft op te richten, en voor de streng-geweldlozen van het Noorden weer een blad onder de naam *Recht voor Allen* op te richten. In het laatste geval ging het uiteengaan allesbehalve vriendelijk.

Oriëntatie op het marxisme viel, bij met wat ik uiterst ironisch gestaalde anarchistische kaders zou kunnen noemen, niet in goede aarde. En achteraf concludeer ik dat er meer marxisme te vinden was in de voorafgaande *Vrije* en zeker in de eerste jaren ook in *de AS* dan in *De Vrije Socialist* van toen. 'Libertair marxisme' stond niet voor bijvoorbeeld Guérin, Rubel of de Frankfurter Schule, waarschijnlijk was het een sjibbolet voor iets anders. Pleitbezorgers van dit libertair marxisme waren ook nogal gecharmeerd van het Arsjinow-platform, wat

ik toen voor een leninistisch insluipsel hield (en ik denk hier nu nog steeds zo over). Deze terreinen waar ik mij destijds niet heb willen begeven laat ik nu dan ook rusten. Nu kom ik aan bij het Avontuur van de onmogelijke samenwerking met de enige georganiseerde tak van het marxisme die wat theorieniveau betreft iets voorstelt, het trotskisme.

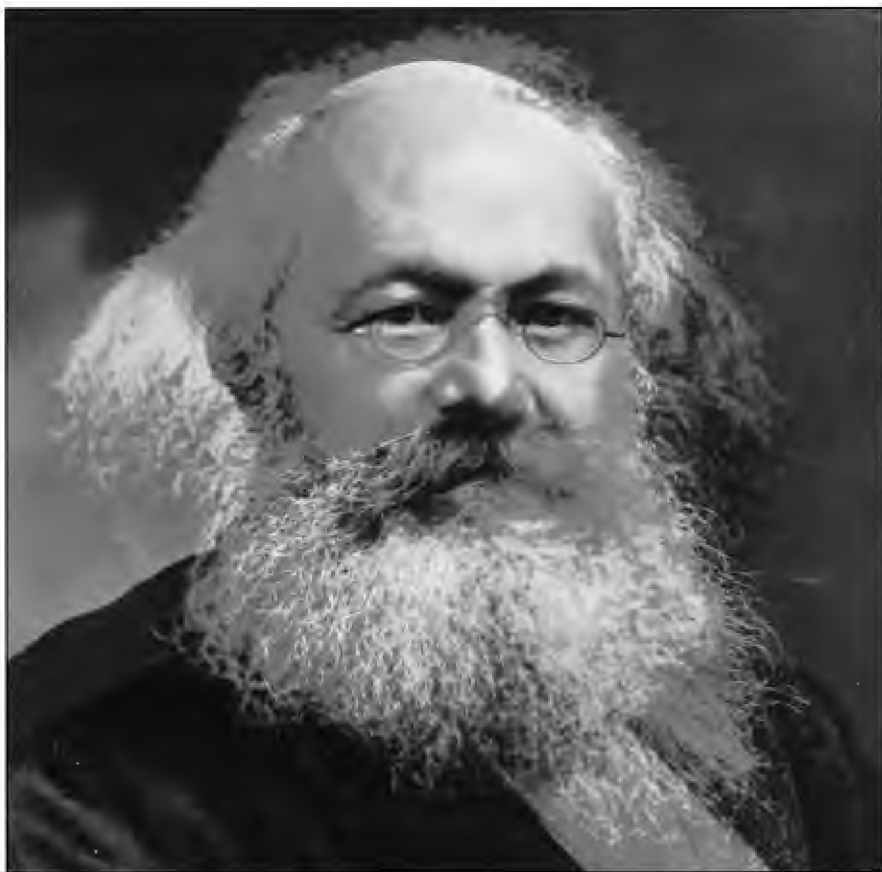
ORGANISATIEPRET MET TROTSKISTEN

De Federatie van Vrije Socialisten (FVS) was medeondertekenaar van een manifest over de situatie in Ierland, uitgaande van de juiste analyse dat Ierland in zijn geheel in een koloniale verhouding staat tot Groot-Brittannië en dat het gewelddadig handhaven van een soort apartheidsstaat in de zes graafschappen ('Noord-Ierland') deel uitmaakte van de koloniale opzet. Het manifest eindigde met de leuze 'Overwinning aan de IRA!', iets wat nu misschien nog meer afschrikt dan toen. Het manifest was opgenomen in een bulletin geheten *Vrij Ierland*, uitgegeven door het Iers Solidariteits Komitee (ISK). Het comité had geen leden, het was samengesteld op basis van deelnemende organisaties. Naast de FVS was er de Actiegroep Socialisme, feitelijk een stel dat tijdens de korte periode dat het comité bestond ook nog uiteenviel. Deze 'organisatie' kon geacht worden libertair ingesteld te zijn. Dat gaf niet voor de rest van de betrokken organisaties, want dit waren de Revolutionair Communistische Jongerenorganisatie Revolte, Proletaries Links (net de PSP uitgewerkt) en de Nederlandse afdeling van de Vierde Internationale.[1] Degenen die deze clubs vertegenwoordigden bij vergaderingen hielden hun officiële petten goed gescheiden op en dat was nog knap zat eigenlijk. Om iets van de grond te krijgen moesten er eigenlijk meer organisaties bij betrokken worden want de trotskisten deden weinig anders dan zich koesteren in hun verzekerde meerderheid. Meerderheid waartoe? Misschien was het een peilen of men een 'eigen' anti-imperialismecomité kon oprichten met anderen maar geleid door de waarachtige voorhoede. De libertaire vleugel slaagde er in het Centrum voor Geweldloze Weerbaarheid te laten meedoen, verrassend in het licht van bovengenoemde oproep maar door het wegvallen van de Actiegroep Socialisme was het overwicht van de trots nog steeds verzekerd.

Ik heb geen idee of het bewuste sabotage was dat het trotskistisch smaldeel zich niet aan de afspraak gehouden heeft publiciteit te verzorgen voor een eerste openbare avond, met beoogde inleidingen van Herman Pieterson en schrijver dezes. Er kwam om precies te zijn één geïnteresseerde op af en toen was de zaal al gesloten. Iemand van de FVS kwam op het lumineuze idee zich voor te stellen als James Connolly Society Nederland, genoemd naar een van de revolutionairen van de Paasopstand van 1916. Een meisje namens – meen ik – Revolte vond het een hamerstuk, natuurlijk was deze organisatie welkom. Ik zou het leuk vinden te denken dat zij meegaand was met in gedachten een Nachtelijk Avontuur in het bezette Instituut voor de Wetenschap van de Politiek, waar wij elkaar van kenden. Dit soort ondisciplinair persoonlijk gedoe kon natuurlijk niet getolereerd worden. De volgende keer was dit meisje vervangen als vertegenwoordigster[2] en vroegen de andere trotskisten waar de geloofsbrieven waren van

de Ierse moederorganisatie van deze Society. Bliksems! Toen zij een vergadering later hier weer over begonnen en het ontbreken van deze geloofsbrief voor hun een reden was de Society niet te accepteren was de maat vol. Wat dit alles met Ierse Solidariteit te maken gehad moet hebben mag men ten burele van de Vierde bedenken. De Libertaire Vleugel liep weg, richtte het Ierland Comité op en deze geschiedenis valt verder buiten het bestek van dit verhaal.

Afgezien van het persoonlijke dat politiek werd zoals vermeld in de vorige alinea was het voor mij een merkwaardige ervaring als anarchist tegenover zich noemende marxisten te staan. Ik werd aangesproken op wat men de antisemitische praktijken van een mij onbekende Oekraïense guerrillaleider noemde. Die was anarchist en daar was ik dus mede verantwoordelijk voor. Het zal volgens leninistische logica zijn, zoals in die vermaledijde biografie van Domela ook weer een soort collectieve schuld wordt

gesuggereerd. Voor De Zaak, al weet ik eigenlijk niet wat die inhield, kon ik in het ISK moeilijk zeggen dat ik meer met Ernest Mandel had dan met Bakoenin – met de politiek econoom, dat wel, maar toch... Maar met het idee van een 'wij' in de vorm van een organisatie van aanhangers van een -isme heb ik mede door deze wederwaardigheden afgerekend.

MARXISTEN OM DOOR EEN DEUR MEE TE KUNNEN

Er zijn trotskisten die de oversteek naar het anarchisme hebben gemaakt en van wie ik mij afvraag of zij het gevoel koesteren van de God die gefaald heeft. Tenslotte is het project van het trotskisme zelf, de permanente wereldrevolutie nog steeds nergens gelukt.[3] Ik moet zeggen dat mij de pretenties en illusies zoals die spreken uit *'Een banier waar geen smet op rust'*, zoals de 'proletarische oriëntatie' met de gedachte dat de Grote Kladderadatsj niet ver weg kon zijn, alsnog verbijsteren. Maar laat ik enkele namen noemen: in Nederland de mensen achter het blad *Tegen de stroom in*, waar ik zelf nog in geschreven heb en dat als een kortstondige vuurpijl de donkere hemel van het eind van de vorige eeuw oplichtte. En Peter Storm, geharnast blogger en activist. Grote Namen van elders: Murray Bookchin, Daniel Guérin. André Gorz is niet ver verwijderd van het anarchisme geëindigd al zal hij het niet gezegd hebben.

Dan natuurlijk de andere marxisten om door een deur mee te kunnen: eerst en vooral Gramsci, die ook als eerste marxist aanbevolen werd bij de scholing van de FVS-Amsterdam. De zich in abstracto nog wel met 'de partij' identificerende kritische-theoretici, die in de praktijk niet in het leninistisch keurslijf pasten: Herbert Marcuse, Erich Fromm, Siegfried Kracauer, Günther Anders, Max Horkheimer, Theodor Adorno en Walter Benjamin. De al even buiten de denkramen van de Partij tredende auteurs van *Monthly Review*, die bij de voorgenoemde passen, en in het heden: de Duits/Oostenrijkse waardecritici met bijvoorbeeld hun *Manifest tegen de Arbeid* ('Proletariërs aller landen, stop er mee!'). Twee marxisten die het anarchisme als consequentie verbinden aan Marx worden nog apart behandeld. Tenslotte verdienen vanzelfsprekend de marxisten voor wie de anarchisten te georganiseerd zijn zogezegd vermelding. De arbeiders (in zeer ruime zin te zien uiteraard) zullen hun historische taak vervullen door middel van de zelforganisatie in raden – dit zal het socialisme belichamen. Het radencommunisme, het lijkt haast de Nederlandse bijdrage aan het marxisme te zijn, met Gorter, Pannekoek en later nog Cajo Brendel en Sijes. En deze opsomming beoogt niet uitputtend of volledig te zijn. Al met al zullen er nog maar heel weinig marxisten rondlopen die geloven in de staat als middel om de revolutie te bewerkstelligen.

NOTEN

(1) Veel meer over dit nogal weinige: Ron Blom/Bart van der Steen, *'Een banier waar geen smet op rust' – de geschiedenis van het trotskisme in Nederland, 1938 – heden*. Soesterberg, 2015. – (2) Zij komt evenmin als andere vrouwen die hun avonden opofferden voor dit onzalige comité voor in de grote Blom & Van der Steen. Eens te meer moet ik concluderen dat de leninistische clubs om mannen draaiden en dat latere toegevendheid aan de feministische tijdgeest toch vooral in de partijhand gehouden moesten worden. – (3) C.L.R. James, nog een dierbare marxist, noemt de trotskisten – waar hij ooit deel van heeft uitgemaakt – 'de komedianten van de voorhoedepartij'.

ELKE STAKING HEEFT HAAR VOORGESCHIEDENIS

De Februaristaking en de aanloop ernaartoe

Anita de Waal

Enkele jaren geleden sprak Gerdi Verbeet als voorzitter van de Tweede Kamer tijdens de herdenking van de Februaristaking: 'Op de avond van 24 februari kwam er een groepje arbeiders bij elkaar...' daarmee suggererend dat daar toen op die avond van de vierentwintigste uit het niets een paar CPN'ers een staking in elkaar hebben gedraaid die op de vijfentwintigste wereldgeschiedenis maakte. Sijes schreef in 1954 in De Februaristaking: *'Grote gebeurtenissen werpen hun schaduw vooruit. Massa-bewegingen stampt men niet uit de grond. Aan de wil tot de daad gaat een ontwikkeling in de gezindheid vooraf. Daarom heeft elke staking haar voorgeschiedenis. Zo ook de Februaristaking.'*
De Februaristaking is door de CPN geïnitieerd. Maar daarnaast waren er in de loop van 1940 en januari 1941 een aantal gebeurtenissen en voorbereidingen die door velen werden gedragen en hebben geleid tot de Februaristaking.
De Februaristaking was niet de eerste staking tegen de wijze waarop Joden door de bezetter werden behandeld en de Februaristaking was niet de eerste staking in Amsterdam tijdens de bezetting.

NIET DE ENIGE STAKING.

De situatie in Amsterdam, voorafgaand aan de Februaristaking was belangrijk, maar ook ontwikkelingen elders in Nederland hebben invloed gehad op de actiebereidheid van Amsterdamse werknemers.
Op 22 november 1940 werd het ontslag van Joodse hoogleraren aan de universiteiten door de Duitse bezetter bekend gemaakt. In Delft verzamelde zich op 23 november een groot aantal studenten om – naar men dacht – het laatste college van Professor Jitta bij te wonen. Dit college ging niet door, maar professor Van Hasselt sprak de studenten toe en stelde in een felle toespraak dat de bezetter onrecht op onrecht zou stapelen. De maandag daarop (25 november 1940) gingen drieduizend studenten in staking. Op 26 november 1940 volgden de Leidse studenten het voorbeeld van de Universiteit Delft na het legendarische college van professor Cleveringa die zijn Joodse collega professor Meyers verving.

De Universiteit van Amsterdam staakte niet mee, en bleef functioneren. Er was verzet tegen de uitsluiting van Joodse professoren en later ook de uitsluiting van Joodse studenten, maar het verzet ging niet zover dat er represailles op volgden.

DE LINKSE BEWEGING.

In de hoofdstad waren diverse politieke groeperingen al ruim voor de oorlog actief tegen het opkomend nazisme. Zowel de anarchisten als de trotskistische RSAP (Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij) van Sneevliet ageerden in

de jaren dertig tegen het opkomend fascisme in Duitsland en waarschuwden voor het gevaar dat daarvan uitging ook voor Nederland.
In de loop van de jaren dertig werd geweld tegen nazi's niet geschuwd door zowel anarchisten als communisten. Voor zover mij bekend (en dat is uit persoonlijke overlevering) was in ieder geval onder anarchisten de gedachte dat het nazisme zodanig verwerpelijk was dat ook geweld aangewend werd om het nazisme te bestrijden. RSAP en anarchisten probeerden in de loop van de jaren dertig keer op keer te waarschuwen voor het gevaar van Nazi-Duitsland door middel van discussieavonden, lezingen alsook demonstraties en pogingen tot het verstoren van NSB-bijeenkomsten.
Ook de CPN was actief tegen het opkomend nazisme, maar had het vooral eind jaren dertig lastiger, aangezien zij lid was van de Komintern en daardoor gebonden was aan het beleid van de Sovjet Unie. Vanaf augustus 1939, na het Molotov-Ribbentrop verdrag tussen Duitsland en de Sovjet Unie, betekende dit dat de CPN 'neutraal' bleef.
Eind maart 1940 schreef Paul de Groot in *Politiek en Cultuur*: 'Wij streden onder de leuze *Fascisme is oorlog* voornamelijk tegen het Duitse nazisysteem toen het als ergste drijver naar oorlog optrad. Nu echter het Brits-Franse imperialisme deze rol heeft overgenomen, is het plicht daar in de eerste plaats de strijd van de arbeidersklasse tegen te richten.'
De CPN had wel al vóór de inval in Nederland besloten ondergronds te gaan zodra de partij zou worden verboden. Toen de partij op 20 juli daadwerkelijk werd verboden, verdween de CPN relatief eenvoudig in de illegaliteit dankzij de goede voorbereidingen op een ondergrondse organisatie.
De RSAP was eveneens al voor de oorlog begonnen met een illegale infrastructuur. Ergens in januari 1940 is er een vergadering waarin Sneevliet stelt dat de RSAP onmiddellijk in de illegaliteit dient te gaan zodra Nederland door Duitsland bezet wordt. Hierover is discussie en een aantal leden van de RSAP blijven tegen het standpunt van Sneevliet omdat zij van mening zijn dat de partij, om bloedvergieten te vermijden, zo lang mogelijk bovengronds moet blijven opereren tot de partij daadwerkelijk verboden wordt. Toch besluit de RSAP om een verbod niet af te wachten maar direct illegaal verder te gaan.
Ten aanzien van de houding van anarchisten aan het begin van de oorlog is weinig vastgelegd, omdat er geen gezamenlijk besluit werd genomen over de wijze waarop anarchisten verder zouden opereren in geval van een bezetting door Duitsland.

1940

De bezetter verklaarde in mei 1940 de Nederlandse wet zoveel mogelijk te zullen respecteren. Daarnaast probeerde de bezetter in de eerste maanden de nadruk te leggen op de verbondenheid tussen het Nederlandse en het Duitse volk. Duitse militairen hadden opdracht zich beleefd te gedragen tegen Nederlanders en in de Nederlandse pers verschenen berichten waarin de bezetter meldde het goed voor te hebben met het Nederlandse broedervolk. Dit vriendelijke gezicht duurde niet lang. In juni 1940 werd het uniformverbod voor NSB'ers ingetrokken. Op 16 juli werd het bestuur van de NVV verboden verder werkzaamheden te verrichten en werd de NSB'er Woudenberg als bewindvoerder aangesteld. Op 20 juli 1940

werden zowel de RSAP als de CPN verboden. In juli 1940 werd besloten dat werkloze Nederlanders in Duitsland konden gaan werken om de werkloosheid in Nederland te verminderen.
Eind juli 1940 weigerden eenentwintighonderd werklozen in Amsterdam 'passende arbeid' in Duitsland te aanvaarden. Dit voorbeeld werd in de maanden daarna door nog eens duizend werklozen gevolgd. Omdat dit gevolgen had voor de uitkeringen, werden in de stad illegale geldinzamelingen gehouden om deze weigerwerklozen te onderhouden. De geldinzamelingsacties voor deze mensen vereisten een organisatie waarbij de weigerwerklozen in kaart werden gebracht, vrijwilligers werden ingeschakeld om te collecteren en een systeem werd ontwikkeld om de werklozen te ondersteunen uit de collectes. Dit systeem bleek goed te werken. Amsterdam was solidair met de werkweigeraars en bleek in staat gedurende langere tijd het groeiend aantal werkweigeraars te onderhouden.
Eind oktober 1940 werd de treindienstregeling veranderd waardoor groepen werklozen die te werk gesteld waren bij objecten buiten Amsterdam veel langer onderweg zouden zijn. Deze wijziging kwam ongeveer gelijk met de mededeling dat de tewerkgestelden langer moesten werken. De onrust groeide onder de tewerkgestelden. Communisten mengden zich op de verschillende objecten buiten de stad en probeerden de arbeiders over te halen in actie te komen. Vanaf 28 oktober 1940 weigerden groepen arbeiders langer te werken. Ze vertrokken simpelweg een uur eerder van het werk. Op 1 november werden achttienhonderd mensen geschorst en uitgesloten van financiële ondersteuning. Op 6 november, werd besloten de schorsing ongedaan te maken, maar toen de mensen op 11 november weer aan het werk mochten, weigerden zij opnieuw langer te werken. Ondertussen begonnen ook bij werkloosheidsobjecten in Amsterdam opstandjes in verband met betalingen, arbeidstijden en arbeidsomstandigheden.
Ook deze arbeiders zouden, waar nodig, gebruik maken van de gelden die waren ingezameld ten behoeve van de werkweigeraars. Dankzij de illegale collectes konden de acties doorgaan tot eind 1940 en werden uiteindelijk een aantal maatregelen ingetrokken.
Deze overwinning werd in de illegale pers beschreven als een overwinning die was behaald door samenwerking van alle zuilen, brede solidariteit met de actievoerders en – zo schreef *de Waarheid* – een voorbeeld over de wijze waarop gestreden diende te worden tegen de bezetter.
In Amsterdam groeide – dankzij het succes van de acties van de tewerkgestelden – de gedachte dat acties tegen de bezetter succesvol konden zijn. Daarbij speelde een belangrijke rol dat de solidariteit tijdens die acties heel duidelijk voelbaar was.
Ondertussen werden steeds meer maatregelen genomen die de bevolking van de stad in het verkeerde keelgat schoten. Op 9 november marcheerden vijfduizend geüniformeerde NSB'ers door de straten van Amsterdam. De bezetter hoopte door deze (en andere marsen) het verzet onder de bevolking te dempen. Het tegendeel gebeurde; de marcherende NSB'ers wekten grote irritatie bij de bevolking en deden de wens tot verzet toenemen. Dit leidde echter (nog) niet tot grootse daden van verzet. Toen bijvoorbeeld op 8 oktober in een schrijven de gemeenten werd opgedragen

hun ambtenaren een 'ariërverklaring' te laten ondertekenen weigerde slechts een enkele ambtenaar in Nederland deze verklaring te tekenen.
Het logische vervolg op de 'ariërverklaring' kwam op 28 november 1940 toen bekend werd gemaakt dat alle Joodse ambtenaren uit hun ambt werden ontheven.
Jo Priem, anarchist en voorzitter van 'Vooruit' (de vereniging van personeel werkzaam aan het gemeentelijk energiebedrijf) riep, in een pamflet dat op 9 december 1940 onder de ambtenaren werd verspreid, op tot het ondersteunen van Joodse collega's. Priem werd naar aanleiding van het pamflet gearresteerd en zou eind mei uit de gevangenis komen (Zie ook Arie Hazekamp, Het verzet van Nederlandse anarchisten tijdens de Tweede Wereldoorlog, in *de AS* 151:).
Ook CPN en RSAP ageerden tegen de maatregelen tegen Joden. In de stad werden leuzen aangeplakt en mensen opgeroepen tot verzet. Hierbij was de CPN veel prominenter zichtbaar dan RSAP en anarchisten omdat ze veel kleiner waren en de anarchisten veel minder strak georganiseerd.
Bij de vorm en mate van verzet onder de linksradicalen speelden allerlei factoren mee. Engelschman, RSAP'er beschrijft bijvoorbeeld hoe hij het advies kreeg zich niet aan te sluiten bij een groep omdat hij als linksradicaal bekend stond bij de autoriteiten en hierdoor zowel voor zichzelf als voor anderen een groter risico vormde. Hij volgde het advies op, maar verdeelde vervolgens zijn energie over verschillende zaken zoals het helpen van Joodse onderduikers en de productie en verspreiding van illegale bladen.
Priem, maar ook andere anarchisten, maakten de bewuste keuze openlijk te reageren op de maatregelen, waarbij een beroep werd gedaan op de menselijkheid van de lezer (inclusief de bezetter). Dit werkte soms wel, maar – zoals Priem ondervond – bleek soms een goede aanleiding te zijn om te worden gearresteerd.
Bij de politie in Amsterdam groeide de ergernis. NSB'ers mochten in uniform over straat en verstoorden openbare orde door mensen (vooral Joden) op straat lastig te vallen. Politiemensen die in dergelijke situaties wilden ingrijpen werden door Duitse militairen tegengehouden. De verdeling van taken, waarbij de politie de openbare orde in de stad diende te handhaven en de militaire bezetters zich met andere taken bezig zouden houden, leidde tot een vreemde machtsverdeling. Door het ingrijpen van Duitse militairen, tegen de politie die de openbare orde wilde herstellen, voelde de politie zich door de bezetter publiekelijk vernederd. Ondertussen gaf de bezetter NSBers steeds meer ruimte om zich te wapenen en – soms samen met militairen – op te trekken tegen Joodse burgers. In december 1940/januari 1941 dwongen NSB'ers eigenaren van cafés om bordjes 'joden niet gewenst' op hun deur te plaatsen. Ook dit leidde tot diverse vechtpartijen, waarbij het de politie steeds onduidelijker werd of de NSB optrad namens de bezetter – en daarom niet mocht worden aangepakt – of op eigen initiatief en dus wel mocht worden aangepakt wanneer zij de openbare orde verstoorde.

Onder de bevolking ontstond een groep mensen die besloot zich te wapenen om zich te kunnen verweren tegen aanvallen van NSB'ers. Deze groep van ongeveer vijftig mensen bestond uit Joden en niet-Joden. De gedachte was om de

Jodenbuurt te beschermen tegen aanvallen van NSB'ers. De kern werd gevormd door Joodse, meest jonge mannen, geholpen door arbeiders/werklozen van de Eilanden, Kattenburg en de Jordaan (dit waren de arbeiderswijken die dichtbij de Jodenbuurt lagen). Onder deze gewapende groep waren ook sympathisanten uit radicaal linkse hoek.
Nadat het tot een confrontatie was gekomen tussen deze knokploeg en NSBers, waarbij de nazi Koot dodelijk gewond op straat achter bleef, werd op 22 februari 1940 in de Jodenbuurt een razzia gehouden gevolgd door een tweede razzia op zondag 23 februari waarbij in totaal 427 Joodse mannen werden weggevoerd. Slechts twee van hen keerden na de oorlog terug.
Manifesten van CPN en RSAP werden al direct in de stad verspreid waarbij werd opgeroepen tot solidariteit en staken. Maar de voorbereidingen voor een georganiseerde algemene staking in Amsterdam waren nog bezig; een staking in bezettingstijd organiseert men niet in een paar uur tijd.

DE STAKING

Meyer Sluyser, chroniqueur van het vooroorlogse Joodse Amsterdamse leven, schrijft over de Februaristaking: *'En ze namen het niet. De jongens van de Eilanden waren mannen geworden. De rateljongens, de nageljongens, de jongens uit de haven, Dirk de schillenboer. De kerels van de Eilanden en van de Jordaan, en de felle vrouwen... ze namen het niet. Eeuwenoude tradities van vrijheid waren opeens springlevend. (...) Het geschonden rechtsgevoel schreeuwde om wraak.'*
Op maandagavond kwam het definitieve bericht dat er op dinsdag gestaakt zou worden. Bij de oproepen tot de staking werd ook aangehaakt bij de eerdere acties die succesvol waren gevoerd tegen de wantoestanden bij de werkverschaffing en de poging om mensen in Duitsland tewerk te stellen. Toch bleef de stakingsoproep een hachelijke onderneming. Want als 's morgens niet direct duidelijk zou worden dat er in de stad gestaakt werd, dan zou de staking mislukken omdat anderen niet mee zouden durven doen.
De eerste poging om tot een staking te komen werd ondernomen bij de spoorwegen in Amsterdam Oost. De CPN wist dat naast een paar CPN'ers, een groot aantal andere linksradicalen hier werkzaam was, die zich waarschijnlijk makkelijk bij een staking zouden aansluiten. Rond vijf uur 's morgens werd het werk op het rangeerterrein van de Rietlanden inderdaad neergelegd, maar ondertussen startte elders bij de spoorwegen het werk zonder noemenswaardige problemen. Rond zeven uur 's morgens werd daarom besloten dat verder staken bij de Rietlanden onverantwoord was.
Ondertussen gebeurde er wel van alles. Zo was de woordvoerder van de eerdere werkverschaffingsacties naar het Centraal Station gegaan om de werkverschaffingsarbeiders over te halen niet met de trein mee te gaan maar te gaan staken. Rond vijf uur 's morgens begonnen een aantal CPN'ers bij de remises van de tram collega's op te roepen tot staken. De stemming was verdeeld. Sommigen besloten te gaan staken, anderen wachtten besluiteloos af en een aantal mensen wilde uitrijden.
Er konden nog een aantal trams daadwerkelijk uitrijden, maar stakers en sympathisanten uit de buurt wisten te voorkomen dat meer trams konden vertrekken door bijvoorbeeld op de rails te gaan zitten. Het blokkeren van het open-

baar vervoer was een krachtig signaal. Gezien de gebrekkige communicatiemiddelen in 1941 was het blokkeren van het openbaar vervoer een uitstekende manier om werknemers in heel Amsterdam duidelijk te maken dat er daadwerkelijk gestaakt werd. De stakingsbereidheid was er namelijk wel, maar slechts weinigen durfden de eersten te zijn.

In Amsterdam Noord, aan de overkant van het IJ, werd rond half acht het werk neergelegd bij de Nederlandse Droogdok Maatschappij. De arbeiders trokken naar bedrijven en werven in de buurt en riepen de arbeiders daar op om het werk ook neer te leggen. In Amsterdam Noord – broeinest van CPN en andere linksradicalen – werd het werk vrij snel neergelegd. Maar ook hier werd gewacht tot zeker was dat men niet de eerste was die het werk neerlegde. Pas bij het zien van de stakende dokwerkers buiten de deur, durfde men het werk neer te leggen. Eenzelfde situatie ontstond later bij bedrijven als Fokker en Kromhout waar de arbeiders die opriepen tot staken die ochtend gespannen wachtten op tekenen van buiten dat er elders gestaakt werd.

ANARCHISTEN

Wie waren nou die jongens en felle vrouwen waar Meyer Sluyser over schrijft?
In ieder geval bedoelde hij er de anarchisten mee die hij als jongeman op de Eilanden leerde kennen. In 1918 sloot de jonge Sociaal Democraat Meyer Sluyser zich korte tijd aan bij 'de Mariannegroep' rond Jan 'Anarchis' Bierenbroodspot, die wekelijks bijeen kwam in de Peperstraat, waar Bierenbroodspot een zolder had gekraakt. Meyer Sluyser keert begin jaren twintig definitief terug naar de SDAP maar roemt de anarchisten die zich in 1941 bij de Februaristaking aansloten. Hij noemt onder de anarchisten nadrukkelijk werknemers van de gemeentereiniging en de 'nageljongens' uit de scheepsbouw. In die sectoren is inderdaad in '41 vroeg in de ochtend en massaal het werk neergelegd.
Het is moeilijk na te gaan wat de rol precies is geweest van die anarchisten. In tegenstelling tot de leden van de illegale RSAP en CPN hebben anarchisten zich niet duidelijk als anarchisten georganiseerd verzet tegen de maatregelen van de bezetter.
In de onrustige aanloop naar de Februaristaking heeft de anarchist Priem zich openlijk uitgesproken voor solidariteit met de Joden. Van andere anarchisten is mij uit mondelinge bronnen bekend dat zij zich actief hebben bezig gehouden met de werkverschaffingsacties, waarbij ik in ieder geval van de anarchist De Groot weet dat hij nog in 1943 een onderhoud heeft gevraagd (en gekregen) met de Duitse commandant die belast was met een werkverschaffingsproject om hem te overtuigen van de erbarmelijke toestanden rond het project. Dit beroep op de redelijkheid en menselijkheid van een Duitse officier heeft ertoe geleid dat hij een paar weken later op de trein naar Duitsland is gezet met de bedoeling in Berlijn 'passende arbeid' te gaan verrichten.
Het Stadsarchief heeft een lijst gepubliceerd waarop vierenveertighonderd namen staan van ambtenaren die aan de Februaristaking hebben meegedaan en daarvoor zijn bestraft. Tussen de namen op die lijst staan een aantal namen waarvan ik vermoed dat het anarchisten waren, en in ieder geval één persoon waarvan ik zeker weet dat zij anarchiste

was. Waarom zij op de lijst van gestraften voorkomen is mij onbekend. Het is mij ook niet bekend waar de straf uit heeft bestaan. De stakende ambtenaren hebben verschillende straffen opgelegd gekregen van het korten van het loon gedurende een bepaalde periode tot strafontslag.
Meyer Sluyser lijkt te suggereren dat de anarchisten van de daad, waarmee hij in zijn jeugd contact had gehad, met name hebben geprobeerd om stakers te helpen de staking te doen slagen door bijvoorbeeld de tramrails te blokkeren en de Duitse autoriteiten in de weg te lopen. Hij suggereert dat, maar bewijs daarvoor heb ik niet gevonden.

CONCLUSIE

Was er sprake van samenwerking tussen communisten, trotskisten en anarchisten in de aanloop naar de Februaristaking? Formeel niet tot nauwelijks. Maar op individueel niveau werd heel veel samengewerkt. Zowel in het kader van de acties met betrekking tot de werkverschaffing als de solidariteitsacties voor de joden.
De verschillende groeperingen, met hun verschillende strategie en organisatievorm en organisatiegraad acteerden op veel momenten aanvullend, juist doordat zij een verschillende strategie kozen. Priem en De Groot (bijvoorbeeld) kozen voor een heel kwetsbare strategie met hun openlijke kritiek op de bezetter. Dat is een strategie die respect kan afdwingen maar die door RSAP noch CPN zal zijn overwogen omdat zij met nadruk hadden gekozen voor een illegale voortzetting van hun activiteiten.
De illegale, goed georganiseerde acties van de CPN waren mogelijk omdat de CPN groot was en illegaal goed georganiseerd. Maar juist de RSAP had de mogelijkheid om in een vroeger stadium een veel hardere lijn in te zetten tegen de nazi's omdat zij niet gebonden waren aan de Moskoulijn.
Anarchisten waren ongebonden, wat hun activiteiten ongestructureerd en ongeorganiseerd maar flexibel maakte. Van De Groot weet ik dat hij het aanbod heeft gekregen onder te duiken toen hij naar Duitsland zou worden gestuurd, maar dat hij dit niet heeft gedaan omdat hij andere mensen niet in gevaar wilde brengen door hem een onderduikadres te geven. Dit verstrekt mijn vermoeden dat anarchisten flexibeler konden opereren omdat ze alleen voor zichzelf verantwoordelijk waren en niet gebonden aan een 'formele partijlijn' noch aan een verdergaande verantwoordelijkheid, omdat zij geen onderdeel uitmaakten van een illegaal netwerk dat zij in geval van arrestatie zouden kunnen verraden.

De Februaristaking lijkt een voorbeeld waarbij de verschillende linksradicale groeperingen door een intensieve voorbereiding in de loop van 1940 op eigen wijze hebben bijgedragen aan het succes van de staking. En juist de veelzijdigheid in strategie en actievorm kon de Februaristaking tot een historische gebeurtenis van formaat verheffen.

BRONNEN:

Ron Blom & Bart van der Steen, *Wij gingen onze eigen weg;* Eburon, 2011.
Dr. J.M. Fuchs, *Amsterdam een lastige stad;* Baarn, De Boekerij, 1970.
T. de Groot, *De twintigste eeuw. De eeuw van mijn ouders;* 2001 (Stadsarchief Amsterdam).
F. Roest, F. & J. Scheren, *Oorlog in de stad; Amsterdam 1939-1941;* Amsterdam, Van Gennep 1998.
Dr. B.A. Seijes, *De Februaristaking;* Amsterdam. H.J.W. Becht.
M. Sluyser, *Er groeit gras in de Weesperstraat;* Amsterdam. N.V. Het Parool.

WERNER DE HAAN

Anarchist, communist, humanist, leraar 1941-2015

André de Raaij

Als uit het niets was hij er, een docent economie van wie ik niet gehoord had, en bij wie ik Politieke Economie van de Internationale Betrekkingen zou volgen. Ongepolijst, met een stedelijk accent – niet opvallend Amsterdams, maar wat u als zodanig wordt opgediend is meestal kitsch. En hij deelde zijn zekerheden en onzekerheden onbeschroomd met de studenten. Hij had Elmar Altvater's Die Währungskrise *op de lijst gezet, dus ik had het braaf aangeschaft, ervan uitgaande dat het basis zou zijn voor de werkgroep. Maar iemand tekende er bezwaar tegen aan, en Werner schrok daarvan. Als die Altvater maar niet een soort Siep Stuurman was, sprak hij als vrees uit, hiermee de zogenaamd belijdende en leidende marxist aan de subfaculteit als bourgeois zonder competentie wegzettend. Dit beviel mij wel, iemand die gedreven door klasse-instinct zijn wantrouwen uitsprak over een collega. Die nog-nauwelijks-collega was kandidaat-assistent, maar het professoraat lag voor deze fabrikantenzoon in het verschiet, 'marxist' en al. Wij vonden elkaar op dit punt en het lijkt mij dat onze kameraad-/vriendschap op dit gedeeld gevoel steunde. Stuurman is tenslotte bij D66 terechtgekomen, dus Werner heeft zich niet vergist.*

Het was makkelijk om die gevoelens van Werner te vernemen, want – de werkgroep was op het eind van de middag – hij stelde voor het samenzijn ongedwongen voort te zetten in het café om de hoek. Het was ongeveer iedere week dat de groep liep raak en de ongedwongenheid liep haast vanzelf over naar de collegezaal. Hij vertelde van het beeld van de dood van zijn moeder, dat hij nog vers voor ogen had in het najaar van 1975, en van zijn ervaringen met wat ik maar gewoon het gekkenhuis zal noemen. Dat kon je toen zo zeggen, ik vertelde hem dat een dierbare vriendin lid was van het Gekkentheater en dat die vlakbij een opvoering hadden. 'Daar gaan we naar toe!' zei hij beslist. Ik had de voorstelling al gezien maar hij wilde geen nee horen. De ervaring van deze persoon in de zaal moet het gezelschap opvoerenden nogal in de war gebracht hebben. Hij ging nogal duidelijk in op de uitnodiging mee te denken en te discussiëren, te reageren dus. De lijdzaamheid die soms sprak uit de teksten stond hem tegen. Mijn vriendin heeft mij later aangesproken op de rare snuiter die ik zomaar had meegenomen, en zo ziet men dat er gradaties waren (en zijn) binnen de gekkenwereld. (Die geuzennaam is ergens in de late jaren tachtig onder de wollen deken van de eufemismen verdwenen, net als *flikker* bijvoorbeeld ook).

In De Media wordt u vanwege ultrarechts nog wel eens medegedeeld dat 'politicologie' – dan bedoelt men wat mij betreft 'algemene politieke en sociale wetenschappen' – aan de Universiteit van Amsterdam een marxistisch-leninistische kaderschool was waar Onafhankelijke Denkers als Hans Janmaat

en Martin Bosma evenwel toch de enige echte Waarheid konden vinden; blijkbaar was de hersenspoeling niet volmaakt. Ik kan u vertellen, als ervaringsdeskundige, dat er in deze subfaculteit na het vertrek van Ger Harmsen naar elders, maar één marxist rondliep, Werner dus. De studie werd op den duur geheel in de geest des tijds grondig uitgekleed – geschiedenis, rechten voorzover niet nodig voor zoiets onbenulligs als bestuurskunde, en economie, verdwenen. Werner bleef achter, als econoom en marxist bij wat plotseling toch echt politicologie ging heten. De druk die er op hem uitgeoefend werd om te promoveren legde hij op den duur naast zich neer, zoals hij ook kon schamperen op de publicatieplicht ('in een gerenommeerd Engelstalig tijdschrift' – 'ze weten toch niet waar ik het over heb' zei hij daarover, wegwerpend over degenen die bewonderend moesten knikken, de Kultuurkamer, zoals een andere dwarse docent het noemde).

Hij was een gedreven docent die het vanzelf vond spreken dat je het beste uit je zelf haalde, hij deed dit zelf als docent. Publicaties in gerenommeerde Engelstalige bladen, het zal wel. Hij heeft mij (en anderen, maar die moeten maar voor zichzelf spreken) geleerd wat een als marxistisch te beschouwen onderzoeksmethode was in de politieke economie en de essentialia van die economie, die ik nog steeds meedraag. Het werkstuk ter zwaarte van een scriptie dat ik het eerste jaar schreef, leunde zwaar op Daniel Guérin, Ernest Mandel en Paul Sweezy. Geen schrijvers waar hij veel vertrouwen in had maar hij vertrouwde mij wel en waardeerde het resultaat. Het jaar daarop stortten wij ons op de economische verknoping tussen de Bondsrepubliek en Nederland, ook leerzaam en onderhoudend (in de zin van: je kunt echt genieten van het onderzoeken), waarvan het resultaat verwerkt is in het WRR-rapport *Onder invloed van Duitsland*.
In de eerste tijd dat we elkaar leerden kennen identificeerde hij zich als anarchist. Toch kan het georganiseerde anarchisme geen aantrekkingskracht voor hem gehad hebben en ik kon en kan hem daar geen ongelijk in geven. Dus werd hij lid van de CPN omdat hij dat toch de proletarische partij bij uitstek vond. Van de komende fusie met die andere partijen moest hij niets hebben. Steevast droeg hij de button, eigenlijk een uiting van de laatste grote mobilisatie die de CPN heeft kunnen doen, 'Stop de neutronenbom'. In die bom, legde hij uit, ligt het hele kapitaal besloten: de mensen mogen dood, de eigendom moet gehandhaafd blijven.
Omdat de CPN nou maar moeilijk een theoretisch dak bood ontwikkelde hij zijn geestelijk tehuis in een eigen humanisme. Hij tikte je op de vingers als je iemand als 'Duitser' of 'Pool' benoemde: het moest zijn Duitse mens, Poolse mens. Het mens zijn stond voorop, de rest was bijzaak. Er gaat dus geen dag voorbij, kan ik u vertellen, dat de Inwendige Werner mij niet corrigeert, omdat men in feite dagelijks voor dit 'benoemingsprobleem' komt. Het was ook beslist niet eufemistisch, zoals 'Joodse of Turkse mens', het was een algemene uitdrukking. Hij heeft hierover op een van de Pinksterlanddagen een inleiding gehouden, dat hij het georganiseerde Nederlandse anarchisme inderdaad een kleinburgerlijk gedoe vond ('alleen Joop niet!') verraste mij niet.
Ik zou meer memoireachtigs kunnen schrijven, ruim veertig jaar is nogal wat

tenslotte. Als ik een injectie aan strijdbaarheid nodig had was hij er en hij gaf die. Zijn samenvattende motto was: 'Je leeft, dan kunnen ze je niet klein krijgen'. De dood kan het leven zoals hij het bedoelde niet ongedaan maken.

EEN DRONK OP DE ZOMBIE-ITIS

Een hoera-tje voor het jaar van de Metalen Slang
Zegen ons Vrouwe van de Eeuwige Onmenselijkheid
Geef ons heden onze apocalyptische walgelijke restanten
Van de oorlogen en de gewapende interventies
De hete rozen die smolten onder de brandende doelen
Terwijl de maan glibbert over de vleugels van een glimmende drone
Loof onze heiligen met hun platvloerse achterlijke beestachtigheid
Onze tovenaars van folterkunst en waterboarding
Nooit stoppende draaimolens van moord, de hemel besmeurd met rood
De banaliteit beheersend van wreedheid tegen mensen
De landschappen van graven, het gif van wraak
Terwijl de massa's doden de toekomst zullen verwerven
Laser-tanden voor de ouder wordende vechtjassen
Zegen ons o profeten van kalifaat en sharia
De zon gromt, de wolken blaffen, de lucht vergaat tot stof
De stille smeris die de onzichtbare vijand achtervolgt
Het duister dat verdampt tot nog meer duister
Achter de nucleaire afvalhopen stromen de rivieren terug
De kristallen doodskop blaast wolken chemische neerslag uit
Een dronk dus op de nieuwe inlichtingendiensten die slapen tussen
De stofbrillen van nachtkijkers en vliegende schorpioenen
Een dronk dus op de zombie-itis van onze tijd.

Valery Oisteanu

(Uit: *Anarchy for a rainy day* (2015). Vertaald uit het Engels door Laurens Vancrevel)

Valery Oisteanu (1943) werd geboren in Kazachstan; hij vluchtte met zijn familie in 1954 naar Bukarest wegens het toenemend antisemitisme in de Sowjet-Unie. In 1973 kreeg hij als ongewenste Jood de kans te emigreren uit het dictatoriale Roemenië naar de USA. Hij sloot zich aan bij het anarcho-surrealistische milieu in New York City. Hij publiceerde tien dichtbundels in het Engels, waarvan Anarchy for a rainy day *de laatste is.*

BESTAAN ER NOG ENGELSEN?

Igor Cornelissen

Bijvangst

Een paar dagen in Londen en je wordt er, bijna in iedere straat, plein of park aan herinnerd dat Groot-Brittannië ooit een wereldrijk was. Overal kom je standbeelden of blauwe borden aan de gevels tegen met namen van ontdekkers, generaals, admiraals, politici en denkers die het imperium vorm gaven en in stand hielden. Tot aan de Tweede Wereldoorlog. Daarna viel het eens zo machtige rijk uiteen. In het Imperial War Museum trof me een schilderij van door de Japanners gevangen genomen vrouwen en kinderen. Het was na de val van Singapore, een nederlaag die hard aankwam. De gevangenen geloofden wel dat de geallieerden de oorlog zouden winnen, maar ze twijfelden eraan of ze na die overwinning in staat zouden zijn om het grootse rijk met alle pracht, praal en macht weer op te bouwen. Die onzekerheid legde de schilder met succes vast in de gezichten van de broodmagere gevangenen.

Mijn waarnemingen in Londen zijn niet verrassend. Ook daar spelen de burgers, jong en oud, de godganse dag met hun mobieltjes en ook daar zie je bijna geen krantenlezers meer. Vroeger las in de underground of in de bus bijna iedereen een dagblad, een populaire krant als de *Daily Mirror* of de serieuzere zoals de *Daily Telegraph* of *The Times* die altijd de conservatieven steunden.

Die laatste twee kocht ik vroeger altijd in Londen, je moest er nu naar zoeken.

Met veel interesse las ik de Obituaries, de In Memoriams over schrijvers, dichters, maar ook over moedige militairen die huzarenstukjes hadden uitgehaald in de strijd tegen de Duitsers of de Japanners. Soms kwam er dan een paar dagen een aanvulling door de lezer dat het jammer was dat de redactie niet had vermeld dat de overleden graaf, kolonel of zangeres een unieke verzameling eerste drukken had van de schrijver Rudyard Kipling, een totnogtoe onbekende varen had ontdekt of een buitengewoon zorgvuldig opgezette collectie postzegels van de Filippijnen bijeen had gebracht.

De schrijver, journalist en essayist George Orwell was een internationalist pur sang. Dat hij in Spanje tegen de troepen van Franco vocht, daar zwaar gewond raakte en een klassiek boek schreef over de Spaanse Burgeroorlog zal bij de lezers van *de AS* bekend zijn. Zijn *Homage to Catalonia* wordt nog altijd gelezen én herdrukt.

Tegelijkertijd was hij erg gehecht aan zijn Engeland waarvan hij getuigde in zijn opstel England your England, dat hij schreef kort na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Hij somt een aantal typische eigenschappen van het Engelse volk op. Het is een natie van bloemenliefhebbers, open haarden, duivenmelkers, amateur meubelmakers, dartsspelers, couponknippers, oplossers van kruiswoordraadsels én postzegelverzamelaars. Engeland was het eerste land dat, in 1840, een postzegel uitgaf. Koningin Victoria stond er op. De naam van het land van uitgifte ontbrak. De Britten gingen er van uit dat iedereen dat zó wel begreep.

Dat laatste zette me aan het denken want ik geloof niet dat Engeland een uitzondering vormt op het geweldig teruglopen van die liefhebberij van het verzamelen van postzegels. Jongeren vinden het saai zoals ze bijna alles wat niet via een laptop of mobiel gaat, saai vinden. Postzegels verzamelen gaat te traag. Het kost soms niet eens veel geld om ontbrekende zegels te vinden, maar wel tijd en geduld.

Ik deed het in mijn jeugd toen ik in de bijbehorende overmoed dacht de hele wereld wel bij elkaar te kunnen krijgen. Toen kwam de

sport, de politiek en de journalistiek, reizen door Europa en nog veel meer. De belangstelling voor saaie plaatjes met vergeten koningen en kroonprinsessen viel weg. Tot ik zo'n veertig jaar geleden opnieuw begon en me beperkte tot een paar landen waarvan de geschiedenis me interesseerde.

Of Orwell zelf postzegels verzamelde, weet ik niet, maar ik kwam in de biografie van de trotskist Ernest Mandel tegen dat hij van die kleine gekleurde stukjes papier ook verzamelingen aanlegde. Dat had ik van hem niet verwacht. De paar keer dat ik hem sprak ging het altijd over politiek. Onverwachte hobby's kunnen iemand een stuk interessanter maken. En al even verrast was ik toen ik een brief las waarin de stalinistische kunstcritica Mathilde Visser haar partijgenoot Theun de Vries bedankte voor de haar toegezonden zegels. Vooral oude zegels interesseerden haar want die brachten je terug naar een tijd dat die koningen en staatslieden jaren achtereen werden afgebeeld in een tijd dat vrijwel iedereen dacht dat hun gezag een eeuwigheid zou duren. Die belangstelling deel ik dan met genoemde Mathilde, wier biografie ik probeer te schrijven.

Die herhalingen mogen dan gelden voor Nederland, waar jaar in jaar uit Wilhelmina, Juliana en Beatrix op de enveloppen werden vastgelikt, in andere landen zijn heel wat staatslieden en generaals van de poststukken verdwenen. Naar het lijkt voorgoed. Tientallen malen drukte Bulgarije de volksheld/ dictator Dimitrov af en in andere communistische landen waren de series met Stalin, Lenin en Mao Tse Toeng niet te tellen. Stalin verdween al snel uit het zicht na zijn dood in 1953. Enkele communistische landen drukten een jaar na zijn dood nog een herdenkingszegel. Daarna minderde zijn roem echter snel. En Lin Biao, eens de tweede man na Mao, heeft op een Chinese zegel gestaan, maar na zijn mislukte staatsgreep zal dat denk ik niet nog eens gebeuren. Ook worden mensen herdacht die vermoord werden door een regiem dat in wezen niet veranderd is. Lioe Sjao Sji, tijdens Mao verketterd als een verstokte aanhanger van het kapitalisme, is na zijn dood in een gevangenis waar hem zijn medicijnen werden onthouden, geëerd met een postzegel. Huichelachtigheid, een van de eigenschappen van het Engelse volk die Orwell niet vergat te memoreren, zijn op zegels soms levensgroot aanwezig.

Wanneer het 'thematisch verzamelen' is begonnen weet ik niet. De enkele keer dat ik met andere grijsaards de maandelijkse postzegelbeurs in mijn woonplaats bezoek, liggen vrijwel overal bordjes met aanwijzingen: Vlinders, Schepen, Vogels, Vliegtuigen, IJsberen, Luchtballonnen, Roofdieren, Treinen, IJsbergen enzovoort. Je kunt het zo gek niet opnoemen of het wordt verzameld. Alleen door steeds minder mensen. Wie schrijft er trouwens nog een brief? Toch blijven alle landen maar doorgaan met uitgiftes van steeds weer nieuwe series. Het brengt de staat geld in het laatje.

Een vriend van mij verzamelde van Churchill niet alleen diens geschriften, maar ook zijn afbeeldingen op zegels. Dat was tijdrovend werk want niet alleen de (ex) koloniën van het eens wereldrijk waren gul met hun eerbewijzen aan de staatsman die in de eerste periode van de Tweede Wereldoorlog als enige standhield tegen Hitler. Of Hitler wordt verzameld, weet ik niet, maar wel zijn de zegels van de ooit door het Derde Rijk bezette gebieden een erkend verzamelgebied. Voor een van de eerste zegels van de Sovjetische Besatzungszone na 1945 (later de DDR) werd een zegel van Hitler gebruikt maar dan natuurlijk wel met een dikke vlek over zijn gezicht. Blijkbaar was er toen gebrek aan papier voor nieuwe zegels.

Dat rond 1900 jarenlang dezelfde koning of tsaar kon worden afgedrukt geldt niet voor alle landen. In Rusland maakten aanslagen een einde aan het aardse bestaan van enkele Romanovs en in Portugal werd koning Dom Carlos I op 1 februari 1908 terwijl hij met zijn familie in een open landauer door de hoofdstad reed vermoord. Ik heb die koets, tentoongesteld in het museum met veel meer schitterende karosseriën, in Lissabon gezien.

De kogelgaten zaten er nog in. De namen van de daders zijn bekend; ze werden ter plekke door politieagenten en bodyguards afgemaakt. Alfredo da Costa was een journalist en gold als de drijvende kracht achter een anarcho-socialistische jeugdorganisatie. Zijn makker Manuel Buiça was een onderwijzer. In het leger had hij onderscheidingen gekregen als scherpschutter. Beiden waren overtuigd republikein.
Een postzegel voor hen zat er natuurlijk niet in. Het zou wat te veel zijn om van een staat te vragen haar vijanden te eren met een beeltenis.
Zo zijn er bij mijn weten ook geen postzegels van Bakoenin, Emma Goldman of Alexander Berkman. En in Nederland is nimmer een postzegel uitgegeven met het portret van Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Frankrijk was iets ruimhartiger en gaf zegels uit met de beeltenis van de anarchisten Proudhon en Louise Michel.
Jan Bons, schoonzoon van de schrijver Maurits Dekker en ontwerper van veel kunstaffiches, zou een aantal jaren geleden een postzegel ontwerpen ter herdenking van de Bevrijding. Bons wilde dat wel, maar dan met een tekst van Bakoenin over vrijheid ernaast. De PTT verzette zich en na veel gedoe gaf Bons zijn opdracht terug.
Er bestaan wel Nederlandse zegels ontworpen door een anarchist. Chris Lebeau (Amsterdam 1878 - Dachau april 1945), die tot in zijn gevangenschap zijn principes (hij was ook vegetariër) trouw bleef, weigerde een postzegel te maken met de beeltenis van koningin Wilhelmina, maar vervaardigde wel een bijbel voor prinses Juliana. Zijn zegels uit 1924 met een vliegende postduif hebben een plaats in iedere verzameling met vaderlandse zegels. Weinigen weten wie de ontwerper was.

ENKELE SOCIALE BEWEGINGEN

en het continuüm subversiviteit contrarevolutionair 'Nuit debout'

Thom Holterman

Uit het land van Proudhon

De gestage afbraak van linkse politieke organisaties en de geplande implosie van de neoliberale sociaaldemocratie, heeft in Frankrijk geleid tot het creëren van allerlei nieuwe sociale bewegingen, zo is te lezen in de kroniek van Évariste op de website *ReSPUBLICA* (Tijdschrift van Links Republikeins, van 18 april 2016). Eerder maakte men al maatschappelijk roerige activiteiten mee met betrekking onderwijs, politieke partijen, vakbonden, universiteiten. Nu is er een nieuwe praktijk geboren: *Nuit Debout.*

Het begon bij François Ruffin en Frédéric Lordon. Bij de première van film *Merci Patron*, geregisseerd door Ruffin, oprichter van het blad *Fakir*. Vervolgens was het de econoom en filosoof Lordon die een eerste debat op 23 maart jongsleden opende in de zaal 'Olympe de Gouges' (zaal genoemd naar een van de eerste Franse feministes tijdens de Franse revolutie) in de 'Bourse de Travail' in Parijs. Doel: te bespreken wat de oligarchie aan het schrikken zou brengen. Verschillende bijeenkomsten volgden op dezelfde plek. De beslissing werd genomen, na de manifestatie in Parijs op 31 maart tegen de arbeidswet van minister El Khomri, om niet naar bed te gaan en de nacht op te blijven (nuit debout). De beweging *Nuit Debuit* kwam vervolgens los op Place de la République te Parijs.

Twee weken later is de beweging uitgebreid en versterkt. Ze werd overgenomen in de provincie. Veel kleine groeperingen met allerlei tegenstrijdige thematische belangen gingen als de wind ter plaatse met elkaar samenwerken in geïmproviseerde debatten. Jonge docenten en onderzoekers sloten zich aan. De samenstelling van de deelnemers veranderde. Ook in Nederland is die beweging inmiddels in verschillende steden opgang gekomen.

Deze nieuwe praktijk komt overeen met een reactie op de onvrede van het beleid bij een groot deel van de bevolking. En net als in het geval Indignados in Spanje of Occupy-beweging in de VS, vragen 'politieke strategen' zich af hoe deze nieuwe sociale praktijk te gebruiken is om de balans van de politieke krachten te laten omslaan. Natuurlijk is de Franse beweging *Nuit Debout* heden niet van een omvang als de Amerikaanse (Occupy) en Spaanse (Indignados) bewegingen, die vervolgens Bernie Sanders en Podemos opleverden. Op dit moment weigert de beweging *Nuit Debout*, onder aanvoering van activisten die zich onder geen enkele vlag scharen, ieder overname van het initiatief.

'En Marche!'

Aan de andere zijde van het politieke spectrum is op 6 april 2016 door de Franse minister van Economie en oud-bank directeur bij Rothschild, Emmanuel Macron, een beweging in het leven geroepen die hij de naam gaf 'En Marche!' (Voorwaarts!). Hij heeft er mee voor – zo kan men inschatten – de werkgevers te demonstreren, dat de regering waarvan hij deel uitmaakt, wel socialistisch heet maar het om de drommel niet is. Macron heeft dan ook inmiddels adhesiebetuigingen op zak van de voorzitter van de Franse werkgeversorganisatie (Medef) en van rechtse politieke mastodonten uit de top van de 'Les Républicains', de nieuwe naam voor de oude

UMP van Sarkozy (*Le Monde* van 8 april 2016). Macron wil allerlei blokkades opruimen, waarmee we het bekende neoliberale sociale destructieprogramma herkennen. Boven een ontleding van enkele programmatische uitgangspunten van 'En Marche!' zette het Franse satirische weekblad *Charlie Hebdo* (nr. 1239 van 20 april 2016) de kop: 'Emmanuel Macron "En Marche"… Arrière' (een 'marche arrière' is de achteruit in een versnellingsbak).

Macron is de vlees geworden 'neoliberale doxa' (doxa, heersende mening) met zijn schadelijke consequenties: deregulering, teloorgang van de publieke sfeer, afbouw van een efficiënte economische herverdeling, bevordering van 'gouvernance' (oligarchische bestuursvorm). Het effect ervan: verdwijnen van *sociale* hoop. Aan het woord is hier de Franse historicus van het communisme, Roger Martelli. Hij is in discussie met de Franse socioloog Jean-Pierre Le Goff. Hun debat, verschenen in het Franse weekblad *Marianne* van 18-24 maart 2016. Het gaat om de kwestie 'Hoe het gemeenschappelijke opnieuw op te bouwen?'. Het is een kwestie omdat Macron, maar in feite een groot deel van de Franse regering, dit heeft mee helpen af te breken. Martelli constateert dan ook dat de westerse wereld zich heeft verweven met een neoliberale contrarevolutie, die het licht heeft uitgedaan voor *sociale* hoop. We staan dus in de achteruit… Macron heeft inmiddels erkend dat hedendaags links hem niet bevredigt en de eerste secretaris van de PS, Jean-Christophe Cambadélis noemt hem de 'Brutus' van de PS (beiden geciteerd in *Le Monde.fr* op 23 en 24 april 2016).

Hé ho La Gauche!

Een andere Franse minister, die van Landbouw – Stéphane Le Folle – lanceerde op 25 april 2016 eveneens een beweging: *Hé ho Links!* (Hé ho La Gauche). Hij wil er zijn ondersteuning van president Hollande mee uitdrukken en een signaal afgeven dat, hoewel er kritiek op links kan zijn, deze ook dingen van waarde heeft gedaan. En, legt Le Folle uit, het is nu eenmaal zo dat in tijden van crisis het sociale model moet worden aangepast. In een vraaggesprek met *Le Monde* van 22 april 2016 zegt hij met droge ogen, dat er niet aan het solidariteitsmodel is getornd; er zijn nieuwe rechten verleend aan diverse groepen etc. Dat het 'proletariaat' in een 'precariaat' (van précaire, onzeker) is veranderd, is hem kennelijk ontgaan…

Tussen subversief en contrarevolutionair

Het valt op dat de drie hierboven beschreven bewegingen rond hetzelfde moment zijn ontstaan. Om de verschillende posities te kunnen inschatten, zet ik een continuüm uit dat loopt van subversief tot contrarevolutionair. Onder 'subversief' begrijp ik 'ondermijnen van het bestaande, zoals het bestaande gezag, de bestaande macht' en onder 'contrarevolutionair' het terug willen gaan naar voorafgaande (van vóór de revolutie), oude verhoudingen, zoals die van het feodalisme. Daartussen kan zich op het continuüm van alles bevinden, maar ik noem slechts één attitude, die van 'geëngageerd' zijn. Iedereen die niet echt amorf is, zal wel op een of andere wijze geëngageerd zijn, dat wil zeggen zich ergens bij betrokken voelen. Ook Macron is geëngageerd, wat bij hem naar de contrarevolutionaire pool van het continuüm verwijst. Hoe nu met de verschillende bewegingen om te gaan?

De beweging 'En Marche!' verdient een plaatsbepaling op de contrarevolutionaire pool (het primaat moet weer bij de patroons liggen). Met 'Nuit Debout' is het andere koek. Daar leeft het uitlokken van de algemene staking (de 'Grand Soir'). Dat klinkt subversief, maar wat levert het op? Voorlopig lijkt me die beweging nog een te onbestemde tegenbeweging te zijn, waardoor ik hem plaats tussen subversief en geëngageerd in. 'Hé ho Links!' zit voor mij tussen geëngageerd en contrarevolutionair in.

Het ging hierboven over bewegingen. Dit laat onverlet dat ook één persoon al een hele beweging kan zijn. Ik denk dan in relatie tot het voorgaande aan de Franse syndicaliste

Nadine Hourmant. Zij is vertegenwoordigster van de 'Force Ouvrière' (Arbeidersmacht; FO, de Franse militante versie van het FNV). Zij zou tot het panel behoren, dat voor een discussie met president Hollande was samengesteld (voor een televisie-uitzending van France 2 in 'Dialoog met de burger'). Evenwel, van de zijde van het Elysée werd gevraagd om Nadine Hourmant van de lijst te schrappen (wat gebeurde). Dat gaf vervolgens gelazer, zo blijkt uit een artikel erover in *Marianne* van 15-21 april 2016. Censuur! 'Neen, ik houd er geen goede herinnering aan over', zegt Hourmant. 'Ik wilde in debat met hem over de reden waarom ik in 2012 op hem stemde. Had Hollande angst om gedestabiliseerd te worden oog in oog met een syndicaliste? Ik wilde hem onderhouden over zijn toespraak in Bourget, toen hij sprak over zijn *tegenstander*, de financiële wereld...'. Hourmant is zeker geëngageerd en met haar aanval op de macht opschuivend naar subversief.

Feminisme

De problematiek van het continuüm komt terug in het feminisme. Ik verwijs daarvoor naar een alinea uit een bespreking in *Le Monde* van 8 april 2016 van een recente bundel van de Franse onderzoekster en filosofe Geneviève Fraisse, getiteld *La sexuation du monde* (Paris, 2016). Als voorbeeld hanteert Fraisse in haar betoog de status en situatie van vrouwelijke kunstenaars. Als deze al worden getolereerd, was dat onder voorwaarde dat zij uitzonderlijk waren. Dit beperkt hen tot het zijn van enkeling, van een geïsoleerde. Een onjuist oordeel volgens Fraisse. De vrouwelijke kunstenaar draagt in zich 'het ontregelende van het komende'. Zij bedoelt daarmee dat de schilderes, de beeldhoudster of de schrijfster kan aansteken tot subversiviteit, juist omdat zij de doorgang kan zijn voor het idee van 'voor een ieder' of 'voor allen'. Zij doorbreekt daarmee de 'natuurlijk' geachte tweedeling: vrouwen regelen het gezin, mannen de politieke omgeving, de stad, la cité, the City.

Het is die doorbreking die dit feminisme subversief maakt, al vanaf op zijn minst de Franse revolutie, zoals dat van Olympe de Gouge (1748-1793), die voor haar brutaliteit onder de guillotine terecht kwam. Het gaat om het breken van de hegemonie van de patriarchale machtsverhoudingen. Daardoor is dit feminisme tegelijk antikapitalistisch en antimilitaristisch. In anarchistische kring is daarvoor Louise Michel (1830-1905) een van de lichtende voorbeelden.
Niet zolang geleden kwam het tweede deel van haar memoires uit (1886-1890). In tegenstelling tot wat bekend lijkt, gaat het hier om het nog niet eerder verschenen tweede deel van die memoires. De Franse literatuuronderzoeker Claude Rétat legt in zijn inleiding uit hoe dat zit (La Découverte, Paris, 2015). Een leerzaam boekje over de geschiedenis van het (Franse) feminisme van Michèle Riot-Sarcey beleefde een derde, geactualiseerde, versie (*Histoire du féminisme*, La Découverte, Paris, 2015).

Afdeling subversief

Afbreken van patriarchale structuren, onderdrukking dus, is vermoedelijk een van de meest algemene activiteiten, die binnen subversiviteit vallen. Deze term kent een grote bandbreedte, omdat er binnen zeer veel sociale, economische en politieke verhoudingen cultureel en structureel bepaalde onderdrukking plaatsvindt – en dus weerstand en verzet gegenereerd worden. De behandeling van kwesties die eruit voortvloeien verschijnt in algemene of bijzondere kaders zoals uit enkele teksten, waar ik zeer kort aandacht aan zal besteden, zal blijken.

Het Franse anarchistische tijdschrift *Réfractions* (nr. 35, herfst 2015) gaat in op de vorming van anarchisten zelf – bijvoorbeeld verzorgd in het kader van de revolutionair syndicalistische beweging. In een leersituatie zal er telkens een 'aangever' zijn (docent?). Als je niet-autoritair optreden propageert, hoe breng je juist dat dan niet-autoritair over? Dit nummer gaat ondermeer daarover. De titel

voor het thema luidt 'A l'école des anarchistes'.

De internationale situationisten hadden als een 'totale avant-garde', zoals de Franse socioloog Éric Brun beschrijft, een door en door subversief karakter. Guy Debord heeft daar nooit enige twijfel over laten bestaan. De bestaande maatschappij moest grondig worden afgebroken. Brun onderzoekt hetgeen Debord en de zijnen beoogden (de *inner circle* kende weinig vrouwen). Hij doet dat vanuit de vraag of hun subversieve drijven een bijzondere sociologie oplevert. Dat niet, maar onderwijl heeft Brun wel een sociologisch proefschrift over deze subversieve beweging geschreven onder de titel *Les situationistes. Une avant-garde totale (1950-1972)*, CNRS Éditions, Paris, 2014).

De klimaatkwestie kan men van verschillende kanten bekijken. Wie zich met die kwestie bezighoudt, zal best geëngageerd zijn. Dat is de Franse minister Macron ook, wat niet wegneemt dat hij zich als contrarevolutionair ontpopt. Een aantal zelfbenoemde specialisten op het vlak van de klimaatkwestie vertoont een gelijke neiging als Macron, met name als gewed wordt op duurzaamheid in relatie tot 'groen kapitalisme'. De Franse geograaf en anarchist Philippe Pelletier onderzoekt wat hier aan de hand is. Hij laat ondermeer zien hoe de klimaatkwestie gebruikt wordt om het bestaande onderdrukkende systeem in stand te houden. De titel van het boek luidt *Climat & Capitalisme vert. De l'usage économique et politique du catastrophisme* (Nada Éditions, Paris, 2015). Ik heb al eerder aangegeven, dat het waard is deze tekst ook in het Nederlands te laten verschijnen.

Tot slot: *utopie!* Is het geen utopie om te denken, dat de wereld ooit verlost zal zijn van onderdrukking? Wat doet het antwoord op die vraag er eigenlijk toe om de *actueel* bestaande onderdrukking in ieders eigen bestaan, samen met anderen te bestrijden, te ijveren voor een bestaan waaruit de angel van het overheersen is weggenomen? Ondertussen is het niet onwaarschijnlijk dat elke generatie weer met de door haar zelf geïdentificeerde onderdrukking wordt geconfronteerd.

Utopie kan levend en concreet zijn. Als we ons zouden laten afleiden door de bovengestelde vraag, zouden we nalaten de *actueel* bestaande onderdrukking te beschrijden. Dat is precies ook het doel wanneer machtigen (onderdrukkers van allerlei soort) ons erop wijzen dat het utopie is, dat… Bij ons moet dat het gevoel opleveren dan maar gewillig te blijven. Dat nooit! Het nieuwe Duitse tijdschrift *Utopie* is met deze subversieve gedachte van start gegaan (nr. 1, 2015; contact: info@utopie-magazin.org). Het motto van het blad luidt: 'De strijd zelf is een onmiddellijke bevrijding'.

(Alle hier genoemde teksten zijn uitvoerig besproken op libertaireorde.wordpress.com)

ILLUSTRATIES

De afbeelding op het omslag werd samengesteld uit foto's van Emma Goldman en Rosa Luxemburg door Weia Reinboud. Ook combineerde zij de foto's van Karl Marx en Peter Kropotkin (pag. 35 en 59). De foto van de Februaristaking op pagina 5 komt uit de Collectie Beeldbank WO2, fotograaf: Paul Krüger. De foto op pagina 15 werd oorspronkelijk afgedrukt in *Het Leven*, 10 juli 1917 (Spaarnestad Fotoarchief); de foto van het IAMV-congres op pagina 21 staat in *Nieuwe Geschiedenis. Het antimilitarisme van de daad in Nederland*, J. Giesen, Rotterdam (1923). De postzegel van Chris Lebeau op pag. 49 komt van de website geheugenvannederland.nl. De muurschildering op pag. 55 is van Banksy.

ER HANGT IETS IN DE LUCHT

André de Raaij

Ongedoofd vuur

Het was een vreemde gewaarwording te lezen dat men bij de Vierde Internationale waarachtig dacht dat de Grote Kladderadatsj voor de deur stond en dat de Partij hier leiding aan moest geven. Het eerste was al vreemd, zeker na pakweg 1980, het tweede nog wereldvreemder. Dus als een handvol gestudeerde mensen onder het motto 'Zet je schrap nog een ruk' (zoals de rampzalige hervertaling van de Internationale van Jaap van der Merwe zegt) in de fabriek gaan werken en de steeds radicaler wordende arbeiders leiden/begeleiden, dan, ja dan... Dat dit een schok is die ik te verwerken kreeg bij het lezen van Blom & Van der Steen, *Een banier waar geen smet op rust*, zegt iets over hoe hoog ik de trotskisten toch schatte. Dan gebiedt mij de eerlijkheid te zeggen dat ook ik in de jaren zeventig het mondiaal morgenrood zag gloren, maar dan zeker niet dankzij trotskisten en nee, ook niet dankzij anarchisten. De metropolen, de Eerste Wereld, de imperialistische machten, zouden omsingeld worden door de revolutie in de ex-/neokoloniale wereld. En het voorbeeld van hoe het daar ging zou vanzelf inspireren zoniet dwingen tot revolutie. Een mengsel van Baran & Sweezy, Fanon en Pannekoek, jawel, daar heb je de marxisten weer.

Het Derdewereldsocialisme werd van hogerhand wel op allerlei manieren gewelddadig gesaboteerd. Via oorlog bij volmacht in Angola, Moçambique, agressie tegen Nicaragua, regelrechte bezetting van klein, machteloos, socialistisch Grenada. De berichten over wat 'de revolutie' had ingehouden in Cambodja, die kort voor en na de verovering door het officieel al even socialistische Vietnam bekend raakten, rekenden wel af met het idee dat er een betere wereld geschapen werd, op allerlei plaatsen in het Zuiden. En in Zuid-Europa, speciaal Portugal, was de revo ook al afgeknepen. De val van de Muur en het einde van het reëel bestaande socialisme (die Derdewereldlanden bleken, op Cuba na, in dat opzicht ook niets voor te stellen) was wel een revolutionaire periode maar dan een die wel heel snel gekaapt werd door de contra's. Wat is er anarchistisch aan die verwachtingen, vraagt u argwanend – welnu, de anarchie is te belangrijk om over te laten aan anarchisten maar de ontmanteling van de macht moest wel via patronen zoals voorzegd door radencommunisten/anarchisten gaan, anders zou het natuurlijk geen ontmanteling zijn. Ook een illusie wellicht, maar dan een die geen voorhoedepartij vereiste, integendeel.

Decennia verder, en er is op allerlei punten sprake van 'iets wat in de lucht hangt', verandering, revolutie. In de Arabische wereld zijn de omwentelingen in het door het Imperium aangerichte directe of indirecte geweld gesmoord, behalve misschien in Tunesië. In Griekenland en Spanje hebben de bewegingen 'van de straat' geleid tot de opgang van nieuwe linkse partijen die de bestaande paradigmata van bezuinigen, opgedrongen werkloosheid en via schuldenschepping herfeodaliseren van de maatschappij leken te willen/kunnen weerstaan. In Griekenland werd al vrijwel meteen duidelijk dat revolutie via de stembus niet gaat, ook al zijn 'ze' er doodsbang voor, reden juist om zo goed als gewelddadig de verkeerde regeringen op hun plaats te wijzen. Dit is in de achtertuin van de VS ook weer volop aan de gang. Wat hangt er dan in de lucht? Zijn het de kleine, toch binnen de parlementaire politiek passende schijnbaar onverwachte verschuivingen naar links – de opkomst van Corbyn in Engeland, Sanders in de VS, het verzet in Frankrijk

vormgegeven in openbare vergaderingen 'op straat', opnieuw, gekatalyseerd door het verzet tegen de door de Markt geëiste 'hervorming' van het arbeidsrecht. Het moet wel, revolutie is meer nog dan in de tijd dat zij bijvoorbeeld door bevrijdingstheologen werd gepredikt een eis van menselijkheid, voor de mensheid. Maar hoe zal zij verlopen? Zijn die vergaderingen op pleinen en straten zoiets als de raden? En kunnen zij echt tegenmacht vormen? Tot nu toe ramt de Macht er op los en wordt er traangas en pepperspray uitgegoten, en – de nieuwste, tegen Corbyn en Nuit Debout bijvoorbeeld – ideologisch armoedig maar wel venijnig en veel energie vergend, aantijgingen over antisemitisme.
Hoe verrassend en inspirerend de bezettingen aan de Universiteit van Amsterdam ook waren vorig jaar, iets wat op een omwenteling in een land als Nederland lijkt zou eerder van de als 'islamcritici' vermomde homohaters, antisemieten, racisten in het algemeen en vrouwenhaters (wie is de 'onze' als er sprake is van 'onze vrouwen'?) komen dan van een autonoom links initiatief, al dan niet op straat. Zoals ook in de VS de opkomst van iemand als Trump ook als revolutionair kan worden aangemerkt, omdat hij buiten de gebaande paden van ordentelijk Marktdenken treedt. Het probleem voor 'rechts' is dat het niets meer te bieden heeft, geen kreten kan slaken als 'u heeft het nog nooit zo goed gehad', moet wegkijken van milieurampen al dan niet samenhangend met het broeikaseffect, alleen angst kan zaaien voor 'terrorisme' dat het zelf heeft bevorderd en leurt met allerhande mensenrechten waar het nooit in geloofd heeft. Figuren als Trump en Wilders zijn een uitvergroting van de morele leegte van een macht die zich alleen door bombardementen, bezuinigingen en traangas kan legitimeren. Het probleem met een kwartaalblad: misschien ziet alles er weer anders uit, al op het ogenblik dat dit nummer gedrukt wordt. Niets is zo moeilijk als voorspellen, vooral als het de toekomst betreft.

Gedaan op 9 mei 2016, veertig jaar na de dood van Ulrike Meinhof, die schrijver dezes altijd gedenkt, ook al stemde hij niet onvoorwaardelijk in met haar optreden. Twee sites slecht ter verwijzing: Chris Hedges op truthdig.com en The Acorn op winteroak.org.uk

KROPOTKIN
OVER WET EN GEVANGENIS

Het anarchisme wordt gemeenlijk geassocieerd met ideeën omtrent afschaffing van wetten en gevangenissen. Dat is geen onjuiste associatie, het is wel een onvolledige en bovendien een die tot misverstanden aanleiding geeft. In *de AS* 179 (herfst 2012) is in het themanummer 'Anarchisme & Recht' uitgebreid op die kwestie ingegaan.
Kropotkin is een van de weinige klassieke anarchisten die meer dan honderd jaar geleden zijn licht liet schijnen over de functie van wetten en gevangenissen in de bestaande maatschappij. In een aantal teksten is Kropotkin daarop ingegaan. Drie ervan zijn integraal opgenomen in een onlangs verschenen bundel getiteld *Peter Kropotkin, Over wetten en gevangenissen*. De bundel wordt ingeleid door de AS-redacteuren Jaap van der Laan en Marius de Geus.
In de bundel vindt men de tekst (1) *Wet en Gezag* (vertaald uit het Engels en niet eerder in het Nederlands verschenen), (2) *Zijn de Gevangenissen noodzakelijk?* (verscheen in 1919 in een Nederlandse vertaling) en (3) *Na de Revolutie: geen Rechters, geen Gevangenissen!* (in het Nederlands in 1921). De beide laatste teksten werden opnieuw geredigeerd. Er bestaat nog een andere bekende tekst van Kropotkin over dit thema getiteld *Wat moeten wij doen met wetsovertreders?* Die is niet verwerkt vanwege de grote overlap met de drie opgenomen teksten. Bovendien is die tekst op internet te raadplegen.
De zienswijze van Kropotkin moet begrepen worden als een kritiek op de *bestaande* maatschappij. Wetten en gevangenissen vervullen daarbinnen bepaalde functies. Wetten hebben bijvoorbeeld tot doel gedrag te reguleren. Om welk soort gedrag gaat het dan? Juist het gedrag dat bij de bestaande kaaimannenmaatschappij past (ik moet aan kaaimannen denken vanwege de relatie die Kaaimaneilanden en Panama Papers met elkaar hebben). Wie op grond van zijn libertaire opvattingen de kapitalistische uitwerking van de bestaande maatschappij verwerpt, zal uiteraard kritiek hebben op de verplichting wetten te volgen, die de bestaande maatschappij in stand moeten houden. In feite geldt voor gevangenissen een soortgelijke redenatie.
Evenwel, iedereen weet dat elke tijd zo zijn eigen gedragsregulerende wetten kent. Wat voorheen verboden was, kan heden toegestaan zijn. De uitspraak 'Jullie rechtsorde is de onze niet' snijdt hout. Maar het is de machtigste die zijn rechtsorde kan (en zal) doordrukken, opleggen. Daarmee hebben we tevens de kern van het recht in de bestaande maatschappij te pakken: die wordt uitgemaakt door *macht*. Honderd jaar geleden schreef Kropotkin al: 'De bescherming van de uitbuiting rechtstreeks door wetten op eigendom en indirect door handhaving door de staat is daarom zowel de geest als de inhoud van onze moderne regelgeving en de enige functie van onze kostbare wetgevende instantie.'
Het gaat hier om een van de kernen van zijn kritiek. Met machtsuitoefening een bestaande belangenconstellatie intact te houden, is een zaak van heden en verleden. Hoewel teksten als in de bundel opgenomen op een aantal plekken wat verouderd aandoen, vinden we de kernen steeds terug in *moderne* regelgeving, wat ook de leeftijd ervan is. Ook anno 2016 worden we met hetzelfde type stupiditeit geconfronteerd als die Kropotkin in zijn tijd aan de kaak stelde. (ThH)
Peter Kropotkin, Over Wetten en Gevangenissen; Kelderuitgeverij, Utrecht, 2016; 96 pag.; prijs 9 euro. kelderuitgeverij.nl

MACHNO

Bij Edition Av verschenen de eerste twee delen van drie over Machno, en de anarchistische Machnobeweging (1918-1921) onder redactie van Valentin Tschepego. Een bespre-

king hiervan past zeker in een *AS*-nummer over Anarchisme en Communisme. Pas de laatste jaren zijn na de ineenstorting van de voormalige Sovjet Unie veel archieven open gegaan en kan van de Machno-beweging een meer waarheidsgetrouw beeld geschetst worden. Tschepego wil de geschiedenis van die beweging beschrijven. Veel AS-lezers kennen wel Peter Arsjinof's *Geschiedenis der Machno-beweging* uitgegeven door de VAU in 1935 en Voline's *La Révolution inconnue* (Engels: *The unknown Revolution*, waarvan in 2014 een Belgische vertaling, *De ongekende revolutie*, verscheen voor de lage prijs van 11 euro) en zullen zo iets van deze anarchistische revolutionaire periode weten. Deel een van deze Av uitgave, *Von Freund und Feind* (Door vriend en vijand) opent met een aantal van de laatsten. Een oproep van Leo Trotski (1879-1940) tegen de Machnobeweging uit 1919 waarin hij hen afschildert als een bende schurkachtige gezagslozen die gesteund worden door alle rijke boeren en zwarthandelaren. Dan volgt het verhaal *Het Bandietennest* van de roodgardist en journalist Arkadi Gaidar (1904-1941) over een door de Machnovitsji bezet dorp en vervolgens een fragment uit de herinneringen van de witte generaal Anton Denikin (1872-1947). Denikin schetst Machno als een moedig en zeer populair bandiet en begaafd partizaan.

Het meest interessant en soms ontroerend is het lange fragment uit de memoires van Grigori Grigorow (1900-1994), die pas na zijn dood gepubliceerd konden worden. Grigorow was in 1918 actief lid van de communistische jeugd en kwam door verraad in de gevangenis. Hij beschrijft het bonte revolutionaire milieu in de gevangenissen voor politieke gevangenen waar communisten, anarchisten, sociaalrevolutionairen, zionisten, Machno aanhangers en nog anderen samen ingesloten zaten in grote cellen. Het levensverhaal van Nestor Machno hoort hij daar van een van diens medestrijders. Machno, die door de boeren batjko, vadertje, werd genoemd stamt uit een arme boerenfamilie, al vroeg komt hij wegens revolutionaire ideeën in de gevangenis. Hier komt hij in aanraking met Arsjinof; door hem en door Kropotkin te lezen wordt hij overtuigd anarchist. Bij de februari revolutie van 1917 komt Machno weer vrij en hij zet in de Oekraïne een anarchistische boerenmilitie op die de grootgrondbezitters onteigent en het land verdeelt onder arme boeren. Hij is ongelooflijk populair in de hele Oekraïne. Toen het gouvernement Jekaterinoslav door de Duitsers bezet werd vormde hij een partizanenleger tegen de Duitse bezetters en hun handlanger de hetman Skoropadski.

Machno had een groot organisatietalent. Hij vergrootte de mobiliteit van zijn guerrillaleger enorm door het gebruik van tatsjanka's, een lichte boerenwagen waarop een machinegeweer gemonteerd is. Bewapening veroverde hij op zijn tegenstanders. Hij bestreed de Duitsers, hun Oekraïense handlangers en de witten onder Denikin.

Grigorow zit in 1919 in de gevangenis voor politieke gevangenen van Jekaterinoslav als deze stad door een list van Machno in handen valt van de Machnowstsjina. In de gevangenis wordt geschoten. 'Hoera broeders, kom naar buiten jullie zijn vrij! De stad is in handen van Batjko Machno! Er klinkt lawaai en gezang op de gangen, het lied van de Anarchisten klinkt: "'t Is afgelopen met het schandalige slavenbestaan, we verdrinken het lijden van het volk in bloed…" De Machnowstjina breken de celdeuren open, de gevangenen stromen naar de binnenplaats en de hoofdstraat. In de stromende regen staan daar honderden tatsjankas waarvoor goed gevoede paarden gespannen zijn. Op iedere tatsjanka een machinegeweer, en Machnowstjina in leren jassen met een regencape. De gevangenen worden juichend begroet. "Leve de vrijheid, Leve de Anarchie, weg met de kazematten!" Ook alle criminelen worden bevrijd. Een groot deel van hen sluit zich onmiddellijk bij Machno's partizanen aan.

Machno werkt bij deze actie samen met de bolsjewieken, met Polonski en Brodski, commandanten van de twaalfde divisie van het

Rode leger. Grigorew beschrijft hoe een paar dagen later een grote bijeenkomst in het theater van Jekaterinoslav wordt gehouden waar Voline het woord voert en de anarchistische ideeën uiteenzet en Machno luid wordt toegejuicht. Grigorew citeert Machno: 'Ik zeg het hier maar zo als het is. Mijn leger staat achter de Revolutie zolang de Revolutie tegen de witgardisten strijdt.' Dan wend hij zich naar de loge waar Polonski en Brodski zitten. 'Maar zodra we bemerken dat in plaats van de macht en bureaucratie van de witten een andere macht ontstaat, om het volk onder een nieuw uithangbord weer te mishandelen, zullen wij dezelfde Revolutie de oorlog verklaren.' Machno had weinig illusies over de uiteindelijke bedoelingen van de bolsjewieken.

Kort daarna verbraken de bolsjewieken iedere samenwerking met Machno.

Grigorew gaat verder nog in op de latere bolsjewistische leugens over de Machnowstjina, als zouden ze pogroms organiseren en willekeurig mensen executeren. Interessant zijn ook de politieke discussies die in het Rusland van de twintiger jaren openlijk werden gevoerd totdat iedereen die een afwijkende mening had eind jaren dertig in de Goelag werd vermoord. Dat overkomt veel van Grigorews voormalige medegevangenen.

Het tweede deel, *Aus Machnos Feder* (Uit Machno's pen) valt uiteen in twee stukken. Het eerste bevat een groot deel van de (overigens onvoltooide) herinneringen van Nestor Machno. Hij schrijft hierin vooral over zijn jeugd en gevangenistijd. De samensteller van deze bundel, Tschepego, vertelt hoe moeilijk het was wat Machno schreef te vertalen. Machno was geen begaafd schrijver, hij beschrijft kortweg de feiten. Toch is het uiteindelijk een goed leesbaar verhaal geworden ondanks de neiging tot staccatostijl. Het tweede deel is voor de in geschiedenis van het anarchisme geïnteresseerde het belangwekkendste. Het is een vertaling van het in 1928 in het Frans verschenen boek *De Machno-beweging en haar voormalige bondgenoten – de Bolsjewieken*. Machno becommentarieert hierin het boek *De Machno-beweging* van M. Kubanin, een bolsjewistisch auteur, dat vol leugens en halve waarheden staat. Het is interessant omdat de bolsjewistische lezing van de gebeurtenissen in deze revolutionaire periode in de Oekraïne het bekendste is. Wat er zich werkelijk afgespeeld heeft in deze tijd is goeddeels onbekend gebleven. Machno geeft veel bijzonderheden uit de geschiedenis van de beweging, meer dan in zijn memoires, hij corrigeert en stelt bij, en hierdoor wordt de 'historische schijnwereld' die door de bolsjewistische historici opgetrokken wordt in al haar armzalige schijnheiligheid duidelijk.

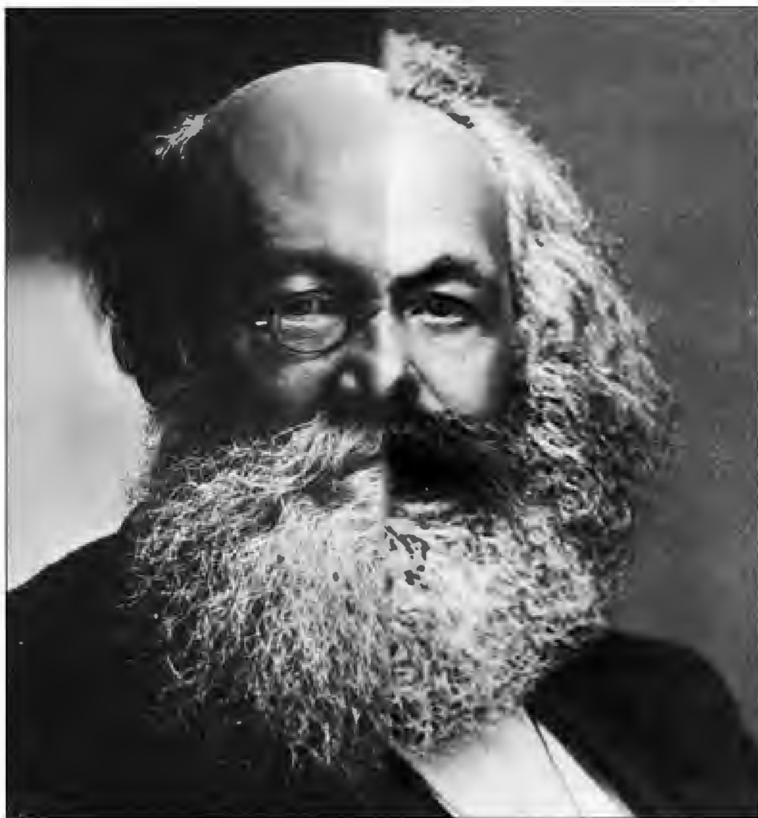
Beide delen zijn belangwekkend en uiterst leesbaar (en wellicht nuttig voor degenen die nog verwachtingen hebben over de samenwerking van anarchisten en autoritaire communisten). Aan te bevelen. (JvdL)

Machno, Zeugnisse einer Bewegung. Von Freund und Feind, Band 1 en Aus Machnos Feder, Band 2; Lich/Hessen Verlag Edition Av 2013 en 2016; ¤ 11,90 en ¤ 12,00

MAXIMILIEN RUBEL: MARX ALS THEORETICUS VAN HET ANARCHISME

De strijd is gestreden: de politieke erfgenamen van de partijen die zich op het marxisme beroepen maken deel uit van het feitelijke eenpartijstelsel dat de kapitalistische metropolen overheerst: 'er is geen alternatief' en mocht u denken van wel, dan hebben wij traangas, knuppels en desnoods kogels en bommen voor u. De door deze erfgenamen beheerste staat bestrijdt marxisten en anarchisten beiden. Seán Sheehan stelde het al in zijn *Anarchism*: het is aan anarchisten eerder dan aan zogenaamde marxisten om de gedachten van Marx levend te houden. Daniel Guérin gaat niet zo ver Marx op te nemen in het pantheon van anarchistische denkers. De uit Bukowina afkomstige Franse denker Rubel zet die stap wel, speciaal in een boekje dat de titel draagt: *Marx, théoricien de l'anarchisme*. Let wel, theoreticus van het anarchisme, niet van de anarchie, ook al citeert Rubel uit *De zogenaamde splitsing in de Internationale*: 'Alle socialisten beschouwen

dit als anarchie: als het doel van de proletarische beweging, de afschaffing van de klassen, eenmaal bereikt is verdwijnt de macht van de Staat en de regeringsfuncties veranderen in eenvoudige administratieve functies' (p.38). De anarchie als eindpunt van de revolutionaire arbeidersbeweging, ook Lenin zag in *Staat en revolutie* geen ander doel, ook al was hij medeverantwoordelijk voor ongeveer het tegendeel in het rijk dat de Russische Revolutie van 'oktober 1917' geërfd heeft.
In het conflict in de Eerste Internationale beschouwt Rubel Marx eerder als de anarchist dan Bakoenin. Laatstgenoemde ziet hij, als er met de kwalificatie 'autoritair' gegooid moet worden, eerder als autoritair dan Marx: de ondoorzichtige geheime genootschappen, zijn voorbijgaan aan de concrete belangen van de arbeiders en zijn antisemitisme dat onmiskenbaar meeklonk in zijn partij kiezen tegen Marx. De biografie van Marx getuigt net zo goed van een aanhoudende strijd tegen het gezag als die van Bakoenin. Deels gaat het betoog van Rubel uit van het ongerijmde: het ontwerp van wat *Das Kapital* had moeten worden, omvatte een afdeling Staat, en Rubel is er van overtuigd dat hieruit de anarchistische Marx zou hebben gesproken. Het kan moeilijk ontkend worden, maar toch evenmin bevestigd. De idee van de afschaf-

fing van de staat en het geld als doel van de zich bevrijdende arbeidersklasse gaat vooraf aan Marx' studie van de politieke economie. De negatie van staat en kapitalisme door de talrijkste en meest onderdrukte klasse is in de eerste plaats een ethisch imperatief eerder dan een op dialectische wijze aangetoonde historische noodzaak. Rubel zelf acht het een taak die volbracht moet worden, eenvoudigweg in het belang van het voortbestaan van de menselijke soort – maar deze diagnose is ingegeven door de ecologische crisis waarvan in de negentiende eeuw nog geen sprake was zoals nu. Het is duidelijk dat de aanduiding van Marx als anarchistisch denker niet slechts descriptief is, maar ook prescriptief. Het slot van het postscriptum:

'Door aan het werk van Marx een zeer belangrijke plaats toe te kennen onder de bijdragen aan een theorie van het anarchisme streven wij er naar het intellectuele erfgoed van de revolutionaire denkers van de negentiende eeuw te behouden. De nieuwe theorie zal geboren worden uit een revolutionaire beweging op wereldschaal, zonder welke de 'economische bewegingswet van de moderne maatschappij', die Marx pretendeerde ontdekt te hebben, de overhand krijgt boven het instinct tot voortbestaan en behoud van onze soort. Hoewel deze 'wet' afhankelijk is van de wetenschappelijke analyse van de kapitalistische productiewijze – die nog verre van het einde van zijn ontwikkeling lijkt te zijn – ligt het categorische imperatief van de proletarische revolutie besloten in die ethiek van de anarchie waarvan Kropotkin ons de prolegomena heeft nagelaten.' (p. 54) (AdR)

Maximilien Rubel, Marx, théoricien de l'anarchisme. (Opnieuw uitgegeven door Entremonde, gedateerd 2011. Postscriptum, waaruit hierboven geciteerd dateert van 1983. De hoofdtekst is van 1973. En – klap op de vuurpijl – ook online te vinden.)

HANDLEIDING VOOR KRAKEN
ANNO 2016

Als ik de hele nieuwe kraakhandleiding heb doorgespit kijk ik naar het impressum, voor veel lezers niet het eerste doel, wel van belang voor titelbeschrijving of recensie. Het is aanleiding tot een verraste glimlach: Het Fort van Sjakoo. Kijk eens aan – toen ik deze bij een kraak in een Commercieel en Toeristisch Interessant Binnenstadsstraatje ter plaatse kocht, vertelde ik aan de colporteur (het was tevens de presentatie van het boek) dat ik er misschien wel duizend verkocht heb. De Handleiding voor Krakers ging als hete broodjes over de toonbank in het Fort, was vaak het bestverkochte boekwerk van de maand – ik heb een tijdje een top-10 samengesteld voor de aardigheid. Het handboekje is zeker al meer dan veertig jaar in omloop.

De nieuwste editie is uitgebreider en informatiever dan ooit en bevat ook wat relativerende zelfspot: over de eigen subcultuur van wel heel erg veel bier drinken en herriebandjes, daar kon je zo'n veertig jaar geleden echt niet mee aankomen. Wat ook inmiddels grondig veranderd is: de speculant/eigenaar heeft tegenwoordig de strafwet achter zich. Die werkt niet per definitie, maar ontruimen zonder civielrechtelijke procedure is wel gemakkelijk geworden. Daarnaast – het wordt nog niet eens gesignaleerd – is 'de vijand' ook veel groter geworden. Was ooit de woningbouwvereniging een potentiële bondgenoot bij het legaliseren, nu is zij als corporatie zelf vaak speculant, op last van of in overleg met 'de overheid'. Er is meer dan ooit reden om te kraken, maar het is moeilijker geworden, en de bezigheid is zeldzamer. Er waren dan ook wat VVD-nonvaleurs, ongeveer een pleonasme, die het boek verboden wilden krijgen, als aansporing tot illegale bezigheden.

Maar wie het wil of kan wagen, kan in de nieuwste editie zoals gezegd waarschijnlijk de grootste schat aan praktische informatie aantreffen uit de geschiedenis van de kraakbeweging. Dat mag een aanbeveling waard zijn. Via een Kraakspreekuur bij u in de buurt... (AdR)

[N.N.], Wat niet mag... kan nog steeds – kraakhandleiding 2015/2016; Het Fort van Sjakoo, Amsterdam 2016; 85pag.; prijs facultatief.

Prijs van dit nummer 6,50 euro